

זיידע

סיפור חייו של ברל דב קצ'ור-בקמן

כתיבה והבאה לדפוס: **סמדר ויצמן**

smadar@my-story.co.il

<http://my-story.co.il>

טלפון: 04-9880488

טלפון נייד: 050-6596019

עריכה ועימוד: זבולון ויצמן

טלפון נייד: 050-5789189

עיצוב כריכה: **טלי הלוי - מעצבת גרפית**

talihalevy@gmail.com

טל" נייד: 050-6561502

נדפס בישראל, התשע"ט - 2019

כל הזכויות שמורות להניה וינטר ©
אין לשכפל, להעתיק, לצלם, לתרגם, להקליט, לאחסן במאגר מידע
לשדר או לקלוט בכל דרך או בכל אמצעי אלקטרוני, כל חלק שהוא
מהחומר שבספר זה.
שימוש מסחרי מכל סוג בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט,
אלא ברשות מפורשת בכתב של הניה וינטר.

הספר ראה אור בסיוע:

הקרן לתמיכה בספרי זיכרונות של
ניצולי שואה

THE AZRIELI FOUNDATION

Claims Conference
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

ועידת התביעות
The Conference on Jewish Material Claims Against Germany

התכנים, הנתונים והעריכה הם על אחריות המחבר/ת

זיידע

סיפור חייו של ברל-דב קצ'ור-בקמן

בגולה, אין אנו בעצמנו שייכים לנו, אין חיינו שייכים לנו, אין הוננו שייך לנו וגם בנינו אינם שייכים לנו.

משה לב לילינבלום

תוכן

5	תולדות המשפחה	1
13	זיידע - ילדות ונעורים, משפחה, חברים ולימודים	2
18	חתונה וילדים	3
23	אמא, תהילה-לאה, טינצ'ה (טוניה, מאוחר יותר)	4
27	אימה ומוות - אירועי השואה 1941 - 1945	5
66	החיים לאחר השחרור בידי הסובייטים	6
88	בארץ - עולים חדשים	7
93	ילדותי ב"גבעת-עליה" (גיבליה) - יפו	8
102	אני והסבא ישבנו בצוותא	9
137	עמל של יום חול	10
143	ימי שישי, שבתות וחגים	11
155	סבא יוצא לעבוד מחוץ לבית	12
164	עוברים לחולון	13
171	סבא - ימיו האחרונים ומותו	14
177	עוד על סבא	15
185	מרדכי-לייב ואידים קצ'ור מארגנטינה	16
199	יעקב בקמן (חיים-יעקב קצ'ור) 1924.11.11 - 2012.6.19	17
218	הלל בקמן (איליק קצ'ור) 1937.3.15 - 1985.11.13	18
241	הניה היקרה	

1

תולדות המשפחה

לאטליז של **ברל קצ'ור** נכנסה לקוחה לא יהודייה, מתושבי המקום. במספר משפטים ובשפה פולנית בסיסית, שוחח איתה סבא, כפי ששוחח עם יתר הלקוחות הגויים של העיירה **סקאלאט** (Skalat).

ראשית, שאל בנימוס ובמאור פנים, לשלומה ולשלום משפחתה, ולאחר שהשיבה וביקשה חלקי בשר מסוימים, הזדרז לשרת אותה. בחיוך ובאדיבות רבה הגיש לה את מבוקשה.

הגברת הושיטה את ידיה אל הסל, אך לפתע נתכרכמו פניה. "פאן קצ'ור" ("אדון קצ'ור", בפולנית), אמרה, ואי נעימות ומבוכה רבה ניכרו בדיבורה ובתנועותיה, "שכחתי את ארנקי בבית".

המשחטה היהודית בסקאלאט
אברום קצ'ור בן חנה ואלטר במרכז
והשוחט המזוקן מימין

"פֶּאָנֶע" ("גברת", בפולנית), לא נורא, שום אסון לא קרה. קחי איתך, ובהזדמנות הבאה כשתבואי שוב לקניה, תשלמי".

נימת קולו הייתה חביבה.

"אתה אדם טוב ונדיב, וגם נעים להיכנס ולקנות אצלך", ענתה.

ניכר היה שנשמה לרווחה. היא ברכה לשלום והלכה לדרכה.

זמן קצר לאחר מכן נכנסה לאטליז

גברת יהודייה מבנות הקהילה.

"ברל אני זקוקה לעצמות רגל בקר, כדי להכין 'רגל קרושה'", אמרה

ביידיש.

"מיד אתן לך את החלקים היפים ביותר", השיב אף הוא ביידיש, שפת יהודי הקהילה. נימה של עליצות נשמעה בדבריו.

תוך כדי הכנת החלקים המבוקשים, שאל לשלום הגברת ומשפחתה, והאם החלו כבר להתכונן לפסח.

היו אלה ימים שלאחר פורים, וניצני האביב החלו להיראות בגליציה, בתחום השלטון הפולני באוקראינה, בשנות ה-20 של המאה ה-20. הוא שקל את הבשר שהגברת ביקשה, והיא הייתה שבעת רצון ביותר למראה הנתח שניתן לה.

"ברל, אני יודעת שאפשר לסמוך עליך, אתה קצב ישר והמחירים אצלך הוגנים", קיבל סבא את מחמאותיה. ואכן, היה ראוי להן.

סבי, ברל קצ'ור, היה אדם נעים הליכות, טוב לב וישר, אשר ידע היטב את מלאכת הקצבות. הוא היה אהוב על הבריות בעיירה - יהודים וגויים.

הקשרים הטובים שדאג לטפח עם תושבי המקום, יעמדו ליכותו בעתיד, ויצילו אותו ואת חיי שניים מילדיו, בתקופת השואה הנוראה והחשוכה.

סבא גילה עניין בעבודה באטליז כבר בצעירותו, כאשר סייע לאביו, ולאחר מכן כאשר הפך להיות בעל האטליז בעצמו. אחיו, לעומת זאת, לא המשיכו לעסוק בתחום זה, למעט מרדכי-לייב.

מקום בו היה האטליז של משפחת קצ'ור בסקאלאט

"בוודאי שאנחנו זוכרות את ברצ'ו", ענו לאמא מספר זקנות שישבו על ספסל וחיממו את עצמותיהן בשמש, בשעה שאמא, טוניה, ואני הזדמנו לסקאלאט, בעת טיול שורשים ב-1996. הן אף התרגשו מאוד לשמע הידיעה, שאני נכדתו. "אדם צנוע, נחבא אל הכלים, טוב ונדיב", הוסיפו בקול נרגש.

משפחת קצ'ור חייתה בסקאלאט, עיירה במערב **אוקראינה**, בחבל **גליציה**, מזרחית **לעיר המחוז טרנופול** (Ternopil), אשר מרבית תושביה היו יהודים. מערבה, במרחק רב - שכנה העיר לבוב.

משפחת קצ'ור

שם משפחתו של ברל, העיד על עיסוקה של המשפחה בתחום הקצבות (קצ'ור, ברוסית, פרושו: ברווזון). פרנסת המשפחה בעבר הרחוק ובימיו באה מהאטליו, בו עבדו אלטער-שלמה קצ'ור, וברל בנו. סבא רבא וסבא שלי.

איציק קצ'ור, אביו של אלטער-שלמה (אבא של סבא רבא שלי), היה נגר שייצר כסאות, ונשוי פעמיים. אשתו הראשונה, חיה-לאה, ילדה ארבעה ילדים ונפטרה בדמי ימיה (1872), כנראה בעת לידתה את שלמה או בסמוך ללידה. מתוך ארבעת הילדים, נותר בחיים רק אלטער-שלמה.

פירוש השם "אלטער" (ביידיש: זקן), הוא: "בכור", או "מבוגר", וניתן לעתים לתינוק, כסגולה לאריכות ימים. יתכן, שהשם "שלמה", התווסף לשמו בילדותו, לאחר שאחד מאחיו למחצה, שייולדו בעתיד, לאשתו השנייה של אביו, מת סמוך ללידתו.

לאחר מות אשתו הראשונה, נשא איציק קצ'ור אשה שניה, זיסל (מתוקה) לבית לשר. לשניים נולדו תשעה ילדים, רק חלקם שרדו.

לימים, אלטער-שלמה קצ'ור, סבא רבא שלי, שחי בין השנים 1872-1936 יישא לאישה את חנה-הניה, לבית בקמן (1880 - 1942), אשר כונתה על ידי נכדיה, "באָע חנצ'ה". לזוג, נולדו תשעה ילדים, שחלקם נפטרו בילדותם.

אלטער-שלמה קצ'ור, ואשתו חנצ'ה, היו יהודים חרדים. שפתם, בינם לבין עצמם ובתוך הקהילה היהודית, הייתה יידיש - שפה של חכמת חיים, מהולה בהומור סלחני ("יידישקאייט"). הבית היה מוקד למפגשי המשפחה, להם הם התמסרו ולקהילה.

להלן תמצית גיניאולוגית:

שלמה-אלטער קצ'ור (1872 - 1936)

נשא לאשה את

חנה-הניה לבית בקמן (1880 - 1942)

לזוג נולדו 9 ילדים:

אנצ'ל קצ'ור (18.10.1898) - מת, כנראה, בלידתו.

חיה-לאה קצ'ור (1.3.1900 - 1943) - נספתה בשואה.

מרדכי-לייב קצ'ור (?-?) - היגר לארגנטינה.

ברל-דב קצ'ור (1.4.1902 - 3.7.1970) - סבא שלי. עלה ארצה.

גיטל קצ'ור (1904 - 1942) - נספתה בשואה.

משה קצ'ור (11.7.1905 - 1942) - נספה בשואה.

איציק קצ'ור (6.4.1908 - 1943) נספה בשואה.

אברום קצ'ור (?1908 - 1942) - נספה בשואה.

שולם קצ'ור (28.11.1909 - 1910) - כנראה, מת כתינוק.

שלמה אלטר קצ'ור וחנה לבית

בקמן ובנם איציק קצ'ור-בקמן

בתמונה שצילם הבן הצעיר, איציק קצ'ור, נראה אלטער עטור זקן עבות, על ראשו כיפה או מגבעת, ואשתו חנצ'ה חובשת פאה נוכרית. ואכן, השניים, הקפידו מאוד על המצוות, קלה כבחמורה. ילדיהם של השנים, כבר לא נראים כמו הוריהם. בתצלומי האחרים של איציק, הנשים ללא כיסוי ראש ושרוולי בגדיהן קצרים; הגברים מגולחים ואינם חובשים כיפות. לא בדיוק חילונים אבל שונים מהוריהם.

מרבית בני המשפחה, למעט חייצ'ה ויינזאפט (דודה חיה), שהיתה חרדית כמו

הוריה, והקדישה את כל כולה לגידול עשרת ילדיה - ראו את עצמם יהודים שומרי מצוות, אך לא מקפידים בהן (לא "חניוקים"), אבל גם לא ממש חילונים. הם לא זנחו את המורשת הדתית או בזו לה, אלא ראו את עצמם

חנה עם איציק-בקמן קצ'ור (בנה), כנראה לאחר מות בעלה שלמה אלטר קצ'ור.
חנה לבושה בלבוש של אשה חרדית. איציק לבוש בחליפה מודרנית

"עמך ישראל". חלקם - דתיים ממש, חלקם - שומרי מסורת. היה חשוב להם להיות "מענטשן" - "בני-אדם", ולנהוג בביתם "באלבאטיש" - כ"בעל-בית". כלומר, להיות בעלי לב טוב, בעלי הומור, ויחד עם זאת לנהוג בהיגיון, להתפרנס בכבוד, ולהתנהל בסוג של מסורת יהודית אשכנזית בלי להתפלפל ולדייק.

לעומת אחותו החרדית, חייצ'ה, איציק קצ'ור-בקמן (הוסיף לשמו את שם משפחת בית אביה של אמו, בקמן, כבר בגיל צעיר) צילם באחת מתמונותיו את חבריו ואת עצמו מעיינים בגלוי בעיתון הציוני "היינט" ("היום"), שהיה הדף היידישאי היומי בפולין, ואסור בתכלית האיסור אצל

החרדים, פן יביאם להתפרקות מעול מצוות ולשמד. הוא עסק בגרפיקה ובצילום, שני מקצועות מודרניים שדרשו הכשרה טכנית. בית המלאכה שלו (סדנה) היה ממוקם במתחם ביתם של אלטער וחנצ'ה. שם עבד והחזיק את ציוד הצילום, חומרי הגרפיקה וכלי העיצוב.

איציק קצ'ור-בקמן עם חבריו עם העיתון "היינט"

גלויה מבין משפחה בארץ ישראל, עמו היה איציק בקשר, ואשר הגיעה לסקאלאט לרגל ראה"ש התרצ"ה 1934, ובה גם תמונות מנוף ארצנו

שבת

מדי ערב שבת, היו בני המשפחה מתכנסים לארוחה בבית ההורים. הגברים ששבו מהתפילה בבית-הכנסת, לבושי בגדי שבת, הסבו לשולחן מכוסה מפה צחורה, אשר פמוטים מונחים עליו, ולהבותיהם מרצדות בעליצות. אלטער-שלמה, היה מברך על היין, עורך "קידוש", מודה לאשתו חנצ'ה על היותה "אשת חיל", תוך קריאת הפרק מספר "משלי", ויחד עם הבנים זימרו מזמורי שבת: "שלום עליכם מלאכי השלום, מלאכי אל עליון...", ומזמורים אחרים. השירה פרצה מהבית אל חלל הרחוב, והתמזגה עם שירת שכניהם היהודים.

למחרת, שוב השכימו הגברים אל בית-הכנסת, ובשעת הצהריים התכנסו בני המשפחה להתענג על ה"טשולנט" (החמין). את החמין היו מכינים מבעוד מועד, בסיר גדול, וזה התבשל בתנור הביתי מאז יום שישי, או שהיה מובא אחר כבוד אל המאפייה השכונתית, שם היה מונח יחד עם סירי "טשולנט" של יהודים אחרים, על גחלים, והתבשל לאטו עד צהרי יום השבת. מהמאפיה, מצא הטשולנט את דרכו לשולחן השבת, באמצעות אחד מבני המשפחה, שנשא אותו בהליכה רגלית אל הבית.

שלמה אלטר בן יצחק (1872 - 1936)
איציק קצ'ור-בקמן עיצב את אותיות
המצבה

אלטער קצ'ור נפטר מדום לב בערב יום-הכיפורים 1936, ונקבר רק למחרת, במוצאי החג, כשהוא מותיר אחריו אלמנה, ילדים ונכדים. בנו, איציק, הגרפיקאי, עיצב את המצבה שהונחה על קבר אביו, ואת הכיתוב על גבה.

לימודים

כל הבנים במשפחת קצ'ור המורחבת, למדו ב"חידר" (חדר, מקום לימודיהם של ילדים רכים במסגרת חינוכית דתית-חרדית), מגיל שלוש ועד הגיע שעתם ללמוד בבית הספר העממי. בנות, לא למדו ב"חידר". בביה"ס העממי שבעיירה, למדו יחד בנים ובנות, מגיל שבע ומעלה, לאורך שמונה שנות לימוד.

תלמידי ביה"ס העממי בסקאלאט בראשית שנות ה-30.
האחים אנה ויאנק המסומנים בתמונה,
היו חבריהם של האחים תהילה-לאה וחיים-יעקב קצ'ור, אף שלא למדו באותן הכיתות.

המורים המקומיים לימדו את כל המקצועות, בשפה הפולנית (אוקראינה הייתה חלק מפולין דאז), אף שכולם דיברו גם אוקראינית.

בית הספר ברחוב פיינסקה
בסקאלאט.
על רקע ביה"ס עומד חיים ברוגשטיין,
1996

שיעורי דת ("רעליגיה"), היו חלק מתוכנית הלימודים, והיו מיועדים לתלמידים נוצריים בלבד. תלמידים יהודיים היו פטורים מנוכחות בשיעורים אלו.

הורים רבים, בכללם משפחת קצ'ור, נהגו להזמין לבתיהם מורים פרטיים, ("מלמדים"), שילמדו את בנותיהם קרוא וכתוב בעברית וביידיש, וינחילו להן ידע בסיפורי התורה.

השקעה זו הובילה לכך שילדי העיירה היהודיים, קראו וכתבו יידיש ועברית, והיו גם בעלי ידע כללי נרחב.

לאחר שהשלימו 8 כתות לימוד, יצאו רוב התלמידים לעבוד כדי לסייע בפרנסת הבית.

2

זיידע – ילדות ונעורים, משפחה, חברים ולימודים

ברל קצ'ור נולד ב-1 באפריל 1902. כבר בבואו לעולם אפשר היה להבחין בצבע עורו השחום. כאשר שהה פרק זמן קצר תחת קרני השמש נעשה עורו כהה יותר, עד כי אפשר היה לחשוב שמוצאו ים תיכוני. הוא למד ב"חדר" ולאחריו - בבית הספר הפולני. עם סיום לימודיו החל לעבוד באטליז המשפחתי.

הוא ידע קרוא וכתוב בפולנית ובאוקראינית, אך בבית דיברו וכתבו ביידיש "גאליציאנית".

עוד בהיותו נער התגלה כבעל כוח פיסי רב, דבר שהועיל לו בעבודתו באטליז ובתקופת השואה. בצעירותו, למד לשחות באגמים ובנהרות הסמוכים לעיירה, והפך לשחיין מעולה. בים למד לשחות רק עם הגיעו ארצה, כשגרנו ביפו.

עוד כנער למד לבשל, והיה מכין תבשילים ומטעמים (בעיקר מבשר) ערבים לחיך.

כילדה אהבתי להתבונן בכפות הידיים של סבא דב (כך נקרא בעברית). כפות ידיו, היו מלאות ושחומות. האצבעות, בהן אחז בסיגריות, היו צהובות מעשן. פרק עליון באצבע מורה אחת, היה כפוף מאז ילדותו, כאשר נחתך תוך כדי משחק באולרו. לא ניתן היה אז לתקן את הפרק הכפוף. היו לסבא חברים רבים בין ילדי הקהילה היהודית ובין הגויים. משחקים היו יחדיו כדרך הילדים בעולם. הם בילו את זמנם בשחייה באגמים, בתחרויות ריצה, במשחקי מחבואים, הטילו אולרים למטרות שצוירו על האדמה הלחה, והתחרו מי ייטיב לעשות זאת, או שיחקו במשחקים אחרים, שלא דרשו אביזרים מיוחדים. מרבית תושבי העיירה לא רכשו, בדרך כלל,

צעצועים מוכנים, אלא יצרו הכול בבתיהם. כך למשל, בנות שיחקו בבובות שנעשו מבדים וחומרים נוספים.

מקומץ יהודי העיירה, שנותרו בחיים לאחר "השואה" (שרתו ב"צבא האדום", הוסתרו אצל גויים, או התחבאו ביערות), חלקם עלו ארצה, ואחרים היגרו לארה"ב או לאוסטרליה. עם אלה שעלו ארצה, שמרו סבא דב ואמא טינצ'ה על קשר הדוק. כך היה עם אינג'ע קורנוויץ מכפר-סבא, לעייצ'ע (גולדשטיין) בייגל מרמלה (בת משפחה רחוקה), חיים אקסל מנתניה (בן דוד של גולדה קצ'ור מגז'מאלוב), איצ'ה לייטנר מ"גבעת-עליה" (ואח"כ חולון), ואלאך, יוכבד שריד מקבוצת-יבנה ועוד. הניצולים, נפגשו באזכרות, נסעו לבקר אלו את אלו, כתבו זה לזה כרטיסי ברכה הדדיים לראש השנה ושוחחו בטלפון.

ראוי לציין שהקשר של סבא דב לאיצ'ה לייטנר היה הדוק ומיוחד מאוד. איצ'ה, יליד סקאלאט, היה צעיר מסבא בשמונה שנים, אבל בארץ היה לו כאח. אשתו הראשונה של איצ'ה, ילדיו וכל בני משפחתו המורחבת, נספו בשואה. בתום המלחמה, נשא איצ'ה אשה אחרת, שאף היא כמותו, איבדה את כל בני משפחתה בשואה. לשניים נולדה בת משותפת בשם יפה, שאכן הייתה יפה במיוחד. כמונו, גם משפחת לייטנר התגוררה ב"גבעת-עליה", בבית ערבי נטוש, לא הרחק מדירתנו. לעתים, ביקרו אצלנו איצ'ה ואשתו, אבל סבא דב נהג לבקר אצלם הרבה יותר. מדי שבת, לבש את חליפת החג, חבש את כובע הלבד השחור (קאפעלוש), נעל את נעלי השבת השחורות ועשה דרכו אליהם, ברגל.

ברוב המקרים, התלוויתי אליו. שני המבוגרים ישבו יחד, עישנו סיגריה אחר סיגריה, והעלו זיכרונות מימים עברו בסקאלאט.

"אתה זוכר איצ'ה... יפים היו החיים בעיירה שלנו (אין אונזערע שטעייטל)". מעלים היו בזיכרונם את יפי היערות והשדות רחבי הידיים, את העגלות מלאות החציר, שסוסים היו רתומים אליהן, את בית-הכנסת, את הרופא, הווטרנר, הרוקח, הגטו, האקציות...

"אני זוכר את הסוס, הולך היה באטיות, מושך עגלה עמוסה, והאיכר - או אחד מבניו - צלפו בו בשוט כדי לזרזו. ריח החציר הרענן והריחני עדיין עולה באפי, וכן מראה החזירים, הפרות והעזים שהואבסו בחציר", נזכר סבא.

"תקופות הילדות ונעורינו, יפים היו, מלאי משובת ילדים ועליצות", סיכם איצ'ה, משתעל שיעול ארוך וכבד, שלא פסק לעולם, מועך את בדל הסיגריה במאפרה, ומצית לעצמו סיגריה חדשה.

סבא, נד בראשו לאות הסכמה ואישור לדברי חברו. השיחה קלחה, כאילו לא חלפו שנים רבות מאז אותם ימים. סיגריה אחר סיגריה, מתוצרת "דובק", בערה בין אצבעותיהם הצהובות מניקוטין, ובלי משים גם צרבה לעתים את קצות האצבעות, כשלא נתנו דעתם לכך שהיא כבר נגמרת.

זיכרון רדף זיכרון, והשניים היו מפליגים בגעגועיהם, שפעם העלו דמעות בעיניהם ופעם חיוכים על שפתותיהם, כאילו חזרו במנהרת הזמן, ושוב היו באותה עיירה, והזיכרונות עלו מעלה מעלה, מתמזגים עם ענני העשן. אף שהשתדלו להעלות אירועים נעימים ולא זיכרונות נוגים, תמיד נסבו השיחות על יהודים או גויים, מ"שם", על בני המשפחות שנרצחו "שם", על המנהגים והתפילות שהתנהלו בבית-הכנסת "שם", על ה"שילומים" מגרמניה ועל עורכי הדין שטיפלו ב"פיצויים".

בחתונה של יעקב ושושנה, 1964
מימין: הרב וסרמן, איצ'ה לייטנר, דב, יעקב ושושנה

סבא דב, נהג לספר לאיצ'ה על בריאותו, על עבודתו, על יחסיו הטעונים עם בנו חיים (יעקב), ואיצ'ה היה מאזין לכל מילה בקשב רב. אחר כך,

מספר לסבא על בריאותו שלו ועל עבודתו... ואני, האזנתי לכל מילה, מפליגה איתם בדמיוני אל עולמם.

בכל אותו זמן, לא משו עיניי מפסלון חרס לבן, שהיה מונח על גבי ארונית עץ קטנה, בחדר האורחים. הפסלון היה של זוג יונים, העומדים זה מול זה ומתנשקים, מקור אל מקור.

בכל פגישה כזאת, הייתה אשתו של איצ'ה, מכבדת את ברל ב"געפילטע-פיש" (דג ממולא), מצטרפת לשיחות השניים, לעתים מוסיפה מזיכרונותיה מהעיירה שלה, "שם", מחוויותיה היומיומיות בארץ, וסיפורים על הבת, יפה.

לימים כשעברנו להתגורר בחולון, גם איצ'ה, אשתו ובתו, עברו לחולון. הפעם, כבר התגוררו במרחק רב יותר מאיתנו בשיכון "מִפְּדָה אֶזְרַחִי", אבל סבא המשיך להגיע אליהם כמעט בכל שבת, עד יום מותו.

הקשר בין השניים, לא הצטמצם רק לשיחות ולביקורים הדדיים. איצ'ה, שנמנה עם קומץ ניצולי השואה מסקאלאט, יכול היה להעיד אישית, על קורותיהם של סבא דב, אמא טינצ'ה והלל, בזמן מלחמת העולם השנייה. הוא היה העד הראשי של שלושתם בתביעת הפיצויים מגרמניה. והם מצדם, היו העדים הראשיים של איצ'ה בתביעה שלו. לעדות ההדדית, נוספה עדות של ניצולה נוספת, אחרת. הודות לעדויות ההדדיות, אושרו תביעות הפיצויים של כולם.

כשהלל התחתן, וכאשר יעקב התחתן שנית, ואף כעבור שנים

נישואי הניה ואמנון באולמי גיל, 8.8.1973

מימין: אריה, איצ'ה לייטנה, אמנון, הרב וסרמן ומאיר אהרון אבי החתן

כשהחלטתי אני להתחתן, שימש איצ'ה לייטנר כעד ב"רבנות", של כל אחד מאיתנו, וכך גם בברכות ובחתימות על ה"כתובה", טרם חופה.

3

חתונה וילדים

בהיותו כבן עשרים, פגש סבא ברל, בדרכו, צעירה נאה, בעלת שיער זהוב-ג'ינג'י, אשר יצאה מסקאלאט אל מחוץ לעיירה. זו הלכה ובכתה, ומעיניה הכחולות ניבטו צער ועצב עמוקים. משהו שלא יכול היה להסביר, משך את לבו לנערה, ונכמרו רחמיו עליה.

"מדוע את בוכה, אולי אוכל לעזור לך?" פנה אליה סבא בנימה רכה וחומלת. הביטה בו הצעירה והגבירה את בכייה.

"אולי בכל זאת תספרי", שידל אותה ברל, שבכייה נגע אל לבו. "אני מהעיירה הסמוכה, גז'מאלוב. שידכו לי חתן מסקאלאט, אבל הוא שינה את דעתו והחליט שאינו רוצה אותי", סיפרה הנערה בקול בוכים. סבא התקרב, התבונן בה בדומיה ואמר: "אל תדאגי, אני אתחתן איתך". כך, ללא היסוס, הציע לה נישואים. הביטה בו הנערה בתימהון: "אתה בטוח?" "בטוח".

מוזרות דרכי האל. כאשר יצא מביתו, לא עלה על דעתו שיהיה זה יום בו יציע נישואים. גם כשהתברר לו מאוחר יותר, שהיא מבוגרת ממנו בשנה-שנתיים, לא חשב לסגת מהחלטתו.

הצעירה, גולדֶּע (גולדה) בלייך, נענתה לו. מאז, לא נפרדו זה מזו, עד שנרצחה בשואה.

הבחור שוויתר על השידוך - הפסיד. סבא זכה באשה טובה מכל בחינה, והאהבה ביניהם הייתה לשם דבר.

ברל היה אוסף מי גשמים בסיר, כדי שתחפוף בהם את שיערה, כי ידע שחפיפה במים כאלה מרככת את השיער. הוא גם הקפיד להביא לה

מהאטליז, כיס מרה של בקר שחוט, אף הוא לחפית השיער, כדי ששערה הזהוב-ג'ינג'י יבהיק ויזהר שבעתיים.

תמונת פספורט של גולדה
1940/1

גם לאחר שנספתה בשואה לא פסקה אהבתו אליה, והוא סרב לשאת אשה אחרת. "אשה, כמו אשתי, לעולם לא תהיה לי!" - חזר ואמר לי, וכך ענה לכל מי שהציעו לו לשאת אשה אחרת.

סבא ברל, שהיה בן 42 בתום המלחמה, לא יצר קשר עם אשה עד יום מותו בגיל 68, והתקשה כל חייו להשלים עם מותם של גולדה ושני ילדיו. הוא גמר אומר להקדיש את שארית חייו לילדיו ולנכדיו החיים.

"גולדע די גולדנע", (ביידיש: "גולדה המוזהבת", כך כינו אותה בעיירה), לבית בלייך מהעיירה גז'מאלוב, הייתה כאש להבה, ממש כצבע שיערה המקורזל - בעלת אופי נמרץ ואנרגיות בלתי נדלות. היא נודעה בטוב לבה ונחשבה לצדקת, בשל

"מתן בסתר" שהייתה מחלקת לנזקקים. במקצועה הייתה פרוונית, כיתר בני המשפחה בגז'מאלוב. אולם, מיד לאחר נישואיה, כאשר עברה להתגורר בסקאלאט, לא עסקה יותר בפרוונות.

אביה, שמיל בלייך, היה נשוי לאמה, סימה בלייך, עד שנפטרה. לאחר מותה של סימה, נשא אביה אשה שנייה ונולד להם ילד משותף - אנוך בלייך, אחיה למחצה של גולדה.

לאחר נישואיה, המשיכה גולדה לשמור על קשר הדוק עם אביה, אשתו ובנם המשותף,

חיים אקסל מהעיירה גז'מאלוב
בן דוד של גולדה, אמה של טוניה

יהודים מהעיירה גז'מאלוב
ידידיה של גולדה

ונהגה לנסוע עם ברל וילדיהם לבקרים. אמי, תהילה-לאה (טינצ'ה, ואחר כך טוניה), אהבה מאוד להתארח אצל סבא שמיל בחופשות בית-הספר. באותה עיירה התגוררו גם בני הדוד של גולדה, משפחת אקסל, בעלי מסעדה ידועה בעיירה.

ילדי משפחת אקסל, כולם בעלי שיער ג'ינג'י, היו בני גילה של טינצ'ה. בכל חופשה כזאת הייתה אמא מתענגת ונהנית. שמורים עמה חוויות נעימות של משחקים ופעילויות בטבע עם הדוד למחצה אנוך בלייך הצעיר ועם ילדי משפחת אקסל.

גולדה קצ'ור כבת 40 עם ילדיה, 1940
מימין: טינצ'ה בת 15, לייב'לה לפניה, איליק
בן שנתיים במרכז עומד על כיסא, מושי'לה
משמאל וחיים יענקל בן 17 מאחוריו

חיי גולדה וברל התנהלו על מי מנוחות, וילדיהם החלו לבוא לעולם: חיים-יעקב, הבכור, נולד ב 11 בינואר 1923. תהילה-לאה (טינצ'ה) הגיעה לאוויר העולם ב-27 בספטמבר 1925 (ערב יום כיפור). משה (מושי'לה) בשנת 1929, בערך. לייב-אריה (לייב'לה) בשנת 1930, בערך. לבסוף, בן הזקונים, הלל (איליק), יליד 17 במרץ 1937.

גולדה, התמסרה לגידול הילדים ולטיפול במשפחה, כדרך הנשים באותה תקופה. היא הייתה עקרת בית למופת - בישלה, אפתה, ניקתה ולא ויתרה על סדר מופתי בבית. המצעים היו מכובסים

שמיל, בן דוד של גולדה, ואשתו

ומגוהצים. לא היה זה דבר של מה בכך באותם ימים, כשאיש לא דמיין מכונת כביסה או מגהץ חשמלי. עקרות הבית טרחו יום שלם על הכביסה. היה זה מאמץ גדול ומייגע והמגהצים היו עשויים ברזל ובתוכם פחמים, שהיה צורך להוסיפם כדי שילהיטו את המגהץ.

הבגדים וכלי המיטה היו מונחים בארון, מקופלים זה על גבי זה בצורה מוקפדת, כך, שחלילה, אף קצה או חתיכת בד לא ישתרבבו החוצה מעבר לערימה המסודרת. ביתם של ברל וגולדה ברחוב פילסודצקי, היה מחובר בטור לבתיהם של משפחות

אחרות. מימין לבית, שהיה בן קומה אחת ומכוסה גג פח, היה צמוד ביתה של משפחת לינצ'ס. בית זה היה דו קומתי, ממנו הייתה יציאה למרפסת בעלת מעקה עמודי ברזל דקים בעלי פיתוחים. ומשמאל - ביתה של משפחת טננבאום. שני חלונות במסגרת-עץ פנו מן הבית אל הרחוב האחורי. חלון אחד לכל חדר מחדרי הבית.

טוניה על רקע עורף הבית, 1996

בעת שהגענו אליו במסגרת טיול השורשים, נעמדה אמא לצילום סמוך לבית. נראה היה כי יד אדם לא נגעה בבתיים אלו מאז תום מלחמת העולם השנייה, כדי לשקם את התפוררותם או כדי לסיידם מחדש.

הבית של ברל וגולדה קצ'ור בסקאלאט, 1996

4

אמא – תהילה-לאה, טינצ'ה (טוניה, מאוחר יותר)

בעת לידתה ניתנו לאמא השמות תהילה-לאה. סבא נהג לקרוא לה תילה (קיצור של תהילה) בהגיה יידישאית, אבל בפי כל כונתה בשם החיבה – טינצ'ה או תילצ'ה.

כאשר כבשו הרוסים את האזור ב-1939 (בעקבות הסכם בין היטלר לסטלין, הידוע בשם "הסכם ריבנטרופ-מולוטוב", על חלוקת שטחי פולין בין גרמניה לברית-המועצות), הייתה טינצ'ה בת 14, תלמידת בית הספר היסודי הכללי, בעיירה.

אמא הייתה בעלת לחיים מלאות, שתי צמות גלשו מראשה אל פלג גופה התחתון, ומבט מלא שמחה וחיוך נעים נח על שפתיה, תמיד. המורים הרוסים, שהחלו ללמד בבית הספר את השפה והתרבות הרוסית, אהבו אותה מאוד, אך הסתייגו מהכינוי שלה. הם קבעו ששמה יהיה: טוניה (שם חיבה רוסי, קיצור השם: אנטונינה). שם זה ליווה אותה כל ימי חייה. היא קיבלה אותו באהבה ונשאה אותו בגאווה.

החיילים הרוסים גילו יחס טוב לתושבי המקום, ובכלל זה גם ליהודים שבתוכם. אמא טוניה ויתר אנשי העיירה חיבבו אותם מאוד, וראו בהם אנשים שמחים, חביבים וטובי לב.

טינצ'ה, הנערה הצעירה, התאהבה בשפה הרוסית והשתלטה עליה מהר מאוד, בשל דמיונה לשפות המקומיות, הפולנית והאוקראינית. בתום שנתיים מאז נכנסו הרוסים לעיירה, כבר דיברה רוסית שוטפת, ושפה זו שגורה על פיה עד היום.

טוניה, שאהבה מאוד לשיר, למדה חיש מהר את שירי העם הרוסיים של

החיילים, בעיקר את שירי מקהלת "הצבא האדום". היו אלו שירים ליריים ועצובים, שנכתבו תחת אש בזמן "מלחמת העולם השנייה". לימים, כאשר הצטרפה לקיבוץ "יד-שמואל", הייתה סולנית המקהלה לאורך שנות נדודיה באירופה ("הבריחה"). השירים ששרו חברי המקהלה היו ברוסית, בעברית או ביידיש.

טוניה שרה בקול אלט צלול וברגש עמוק, ושמחה על כל הזדמנות לשיר. אמא שרה לנו גם בארץ בכל אירוע משפחתי. בחתונתו של הלל עמדה מול קהל המוזמנים ושרה ברוסית. קולה מילא את אולם האירועים. בקהל הושלך הס, המבטים ננעצו בה והאוזניים היו כרויות לשירתה. לאחר שסיימה, פרצו האורחים במחיאות כפיים סוערות ובקריאות להדרן, שתשוב ותשיר שוב ושוב. אמא, כיבדה את רצון המוזמנים... החיבוקים, המחמאות והאהבה שהרעיפו עליה, נמשכו אחר כך כל הערב. יותר מכול, אהבה לשיר במפגשים של החברים מה"קיבוץ". אלו היו מבקשים בכל מפגש: "טוניה, שירי לנו משהו", והיא הייתה שרה להם מעומק ליבה, ביידיש, וברוסית במיוחד. בשירתה נמהלו געגועיה לילדותה, לימי התום השלווים שנמוגו, לזיכרונות העבר המתוקים והטובים, למשפחתה ולחברי הילדות שהיו ואינם, לנעורים שהוחמצו, לנופים הרחוקים, לחיילים הרוסים ששחררו אותם בתום המלחמה....

טוניה, שנייה משמאל, סולנית מקהלת ה"קיבוץ"

לילה בנמל - המקור, ברוסית

מילים: צ'ורקין, לחן: סולוביוב-סדוי

תרגום: עמוס רודנר

גרסה עברית, שלונסקי: "שלום עירי - נוחמה"

השיר נכתב באוגוסט 1941 סמוך למצור הגרמני על לנינגרד.
הוא מתאר מלחים שערב יציאתם למלחמה, נפרדים מעירם האהובה
ואינם יודעים אם ישובו לראותה.
השיר הושמע לחיילים הרוסיים בחזית והם שהפיצו אותו בכל מקום אליו
הגיעו.

מתוך ערפל, נפליגה בשיר.
בטרם יום קרב, השחר כאן.
עמנו ישיר, לוחם לא צעיר,
כסוף השיער - קפיטן.
שלום עיר נאהבת
מים ומן הצוות.
עוד יום כתפילה
תשקוט המצולה.
נניפה מטפחת כחולה
ושוב השקיעה, צובטת בלב.
הזמר קולח מעצמו.
בשיר ידידות, רעות וכאב
נשירה כולנו עמו

שלום עיר נאהבת.....

(...)

מילות השירים ושירתה מלאת הרגש, נגעו בכאב החברים, בגעגועיהם
לבית שנותר מאחור, להוריהם ולילדים שאבדו, לנעורים שנרמסו.
לא היה איש מהנוכחים שלא בכה בדמעות עצב מרות, מנבכי הלב
ובהתרגשות רבה. לא היה איש, שלא חיבק אותה בחום או שלא התרפק
עליה באהבה, בתום שירתה.

סבא דב, רווה נחת מבתו, טינ'צה. אבא, אריה, אהב את שירתה של אשתו והיה גאה בה. אני חשתי התרגשות רבה, אך בו בזמן, גם אי שקט. כילדה, התביישתי בכך שאמא שרה בפני קהל ונהגתי להסתתר בפעמים אלו. אמי שאפה ללמוד עברית בצורה מסודרת, כדי שתוכל להפוך לזמרת מקצועית ותוכל לשיר בעברית. היא חלמה ללמוד פיתוח קול, אולם, קשיי החיים וצורכי הפרנסה אילצו אותה לדחוק הצידה את משאלות ליבה, וניתבו אותה לעיסוקים אחרים. לצערי, לא עמדה על רצונה די, ולא התעקשה להגשים את חלומה. היא ויתרה על העברית ועל פיתוח קול. לאחר מותו של סבא, חלתה במחלה קשה וחדלה לשיר. עם השנים איבדה את היכולת לחולל נפלאות במיתרי קולה. היום אמא כבר אינה שרה עוד.

5

אימה ומוות – אירועי השואה 1941 – 1945

סבא ברל פרץ בבכי מר. לא יכול היה לשלוט בדמעותיו שפרצו וזלגו על לחייו. הוא רעד בכל גופו. היה עליו ועל קבוצת עובדי-הכפייה, לכסות בור שחפרו קודם לכן. הבור היה מלא גופות עירומות וירויות של גברים, נשים וילדים. חלקם לא היו מתים. בשולי הבור היו מונחים להם בערימה בגדי הנרצחים. עיניו נחו על שמלה ירוקה שהייתה מוכרת לו מאוד. הייתה זו שמלתה של גולדה, אשתו.

סבא נפל על ברכיו, אחז בחוזקה בשמלה, קרב אותה אל פניו ולא יכול היה להמשיך בכיסוי הבור באדמת תלולית העפר, שהוכנה בסמוך, מבעוד מועד.

הוא הבין כי גופת אשתו האהובה, שהוכרחה לפשוט את שמלתה טרם נורתה למוות, מוטלת בבור עם גופות אחרות, והוא, בעלה, ברל קצ'ור, אמור לכסותה באדמה. הכאב קרע את ליבו והיה מעבר לכוחות הגוף והנפש. סבא בכה בכי מר על רצח אשתו ועל שלא זכתה להיקבר בכבוד. ברל, האיש התם, הטוב ורך הלב, לא יכול היה להאמין עד כמה גורלו התאכזר אליו.

משראו האוקראינים שאינו ממשיך בעבודה, למרות קריאותיהם הרמות שיעשה כן, היכו אותו בשוטים ובאלות באכזריות רבה, עד שהוטל על הקרקע כשק תפוחי-אדמה, ראשו נפוח ולא יכול היה להזיז את אָבריו. "הרי לא נותרתי לבד בעולם, שאני רשאי עתה לבחור במוות", שח לעצמו בין חבטה לחבטה. "שתי נפשות נוספות עדיין נותרו בחיים. האחריות עליהן מוטלת עליי", המשיך וחשב תוך שהוא מנסה להדחיק את משמעות מות אשתו. "איליק הפעוט ממתין לי במזוודה שבחצר ה'לאגער'. נפשו

וודאי יוצאת לפרוסת הלחם היומית, שאני מביא לו מדי ערב. יהיה עליי גם לפגוש את טינצ'ה עם שובה מיום עבודת הכפייה", אמר בליבו והתעשת. מאז שהוכנסה המשפחה לאחד מחדרי הגטו, קיווה כי בני משפחתו המורחבת ושני ילדיו שלו, שנתפסו באקציות ונעלמו, הם אחרוני קורבנות רצחנות הגרמנים ועוזריהם המקומיים. עתה הבין כי מדובר בשיטה מתמשכת, שתכליתה לרצוח ולהשמיד את כולם. גורלם של כל היהודים נחרץ, ואם לא יעשה מעשה כדי להימלט, המוות ישיג גם אותו ואת שני ילדיו, טינצ'ה ואיליק, שעדיין נותרו בחיים. סבא, חבול וזב דם, אסף את שארית כוחותיו, התרומם ושב לכסות את הבור.

הרקע לאירועי השואה בעיר

עם פלישתה של גרמניה הנאצית לברית-המועצות, בשנת 1941, נכבשה **גליציה** (חלק ריבוני של פולין דאז) ובכלל זה עיר המחוז **טרנופול** והעיירה הסמוכה לה, **סקאלאט**. תושבי האזור החזיקו באזרחות פולנית. גליציה, עריה ועיירותיה, כמובן לא היו מטרת הפלישה הגרמנית, אלא שימשו נקודות מעבר במסלול התקדמות הכוחות הגרמניים מזרחה. מאחר והכוחות הרוסיים הנסוגים, התרכזו במרחק קילומטרים בודדים מהעיירה סקאלאט, מחקו הגרמנים ועוזריהם המקומיים, כל זכר ליהודי המחוז, בדרכם לחזית המזרחית. מאז הסכם ריבנטרופ-מולוטוב בשנת 1939, היה מחוז טרנופול בשליטת ברית-המועצות. ב-1941 הפר היטלר את ההסכם ופלש לברית-המועצות. כבר ביום הראשון לכיבוש נרצחו עשרות יהודים בידי חיילים גרמניים. המנהל העירוני, עבר מידי הפולנים לידי האוקראינים המקומיים. הלאומנים שביניהם, "אנשי באנדרה", החלו לפרוע ביהודים. כנופיות מאורגנות מקומיות ואיכרים מהסביבה, בתמיכת הגרמנים, טבחו ביהודים ללא רחם, הרגו בהם באכזריות שלא תתואר ובמיתות נוראיות. בראשית יולי 1941 הוקם "**יודנראט**" בעיירה, שהיה אחראי לרישום, דיור, שירות רפואי, משטרה יהודית, מטבחים ציבוריים, תוך ציות מוחלט להוראות הגרמנים. עם הכיבוש החלו הגרמנים ומשתפי הפעולה המקומיים, לעבור מבית

לבית, להוציא לעבודת כפייה את כל היהודים המבוגרים המסוגלים לעבוד. הפתעת היהודים ותדהמתם הייתה רבה, כאשר שכניהם הפולנים והאוקראינים באו לעזרת הגרמנים והובילו אותם לכל בית מבתי היהודים, כדי שלא יפסחו אף לא על אחד מהם. כיוון שגילויי אנטישמיות בעבר לא היו רבים, הופתעו היהודים על שיתוף הפעולה בין מקומיים לגרמנים, נגדם.

בטרם הגיעו הגרמנים לעיירה, נהגו כל תושביה לשבות מעבודה בחגי היהודים. הם כיבדו את היהודים והתנהלו עמם בשלום. רק לעתים רחוקות, קרה שנער גוי ("שעייגעץ" - אוקראיני או פולני) כינה יהודי במילת גנאי, כמו: "פֶּאַרשיבֶּע ז'יד" (יהודי טפיל, באוקראינית) או קרא לעברו "ז'יד, לך לפלשתינה!"

יהודי סקאלאט, ראו עצמם חלק בלתי נפרד מהאוכלוסייה המקומית (פולנים, אוקראינים ויהודים) ולכן פרשו את הקריאה: "ז'יד" או "ז'ידובקה" ("יהודי", "יהודיה" בפולנית, מילת גנאי באוקראינית), כקריאה המצביעה על דתם ועל מוצאם, במטרה להשפילם.

האירועים עם כיבוש המקום על ידי הגרמנים

אמא, טינצ'ה, נהגה לספר כי מיד עם כניסתם של הגרמנים לעיירה ב-1941, החלו המקומיים לפגוע ביהודים. אוקראינים ופולנים, שיתפו פעולה עם הגרמנים. רב העיירה נשוא פנים ובעל זקן לבן, הצטווה על ידם לנקות את המדרכה באמצעות מברשת שתקעו בפיו. עד שלא ראו שהרב במצב קריסה ועור פניו קרוע וזב דם, לא הניחו לו.

חלק מבני הקהילה, בעיקר הצעירים, הבינו את הרמז לבאות. הפגיעה בכבוד ראש הקהילה, ההשפלה, ההתקלסות באדם נשוא הפנים, ופגיעות אכזריות נוספות ביהודים, הביאו אותם להחלטה שאין להם יותר מה לחפש בעיירה. כדי למלט את נפשם, היה עליהם לברוח לשטח השליטה של ברית-המועצות.

כיוון שהעיירה הייתה במרחק לא רב מאזור השליטה של הצבא הסובייטי, עלו חיים-יעקב קצ'ור וחברו חיים וישניה על רכבת שהובילה אותם מזרחה, וברחו לתחום השליטה הרוסית. כך ניצלו חייהם וכך ניצלו חיי נוספים, שעשו כמותם, כל עוד ניתן היה לנוע חופשי.

טינצ'ה זכרה כיצד אמה, גולדה, רצה אחרי אחיה, חיים, לתחנת הרכבת,

ודחפה כסף לידי, שיהיה לו די להוצאות מסעו. כולם היו בטוחים שייעדר לזמן קצר, עד יעבור זעם, ואז ישוב הביתה. איש לא שיער שזאת הייתה פרידה לנצח של הבן מאמו, מאחיו מויש'לה ולייב'לה, ובני המשפחה המורחבת. את "שארית הפליטה", ברל, טינצ'ה ואיליק, יפגוש לאחר המלחמה, בשנת 1948 במחנה הפליטים באנדול (Bandol) בצרפת.

נשמעה נקישה עזה על הדלת. "אווף מאכען!" "אווף מאכען!" (לפתוח, לפתוח - בגרמנית) דרשו הגרמנים, המחפשים את הגברים בבית משפחת קצ'ור. לשמע הקריאות הרמות, מיהר סבא ודחק את עצמו אל פתחו הרחב של תנור החימום הביתי (תנור גדול, מרוצף אריחי קרמיקה ובראשו ארובה, ששימש לחימום הבית בחורף, ולחימום תבשילים במשך כל השנה). את פתח התנור מיהרה גולדה להסתיר באמצעות ארונית מטבח. סבא, יושב דומם, מקופל ודרוך. רק ליבו פעם בחוזקה: אולי יעלה על דעתם של המנוולים להזיז את הארונית?

"האם יש גברים בבית?" שאלו, כשהם מצווחים בקול צורם ומאיים, כאומרים שאם בני הבית יימצאו דוברי שקר, דמם בראשם. "לא, אין גברים בבית הזה", באה התשובה של גולדה, כאשר פתחה את הדלת. בני הבית, שעמדו על ידה, ניסו שלא להניע שריר בפניהם ולהעמיד פנים רגועות, עד כמה שיכלו.

הביטו הגרמנים כה וכה ועזבו את המקום. בני הבית וסבא בתוכם, נשמו לרווחה. הפעם, סבא ניצל. אולם, בפעם אחרת, בה שבו הגרמנים, הוא נתפס. נראה היה להם שעיסוקו כקצב יביא להם תועלת, לכן נלקח לעבודה זמנית במשחטה. כל עוד היו זקוקים לו לא פגעו בו לרעה.

המעבר לגטו

בראשית 1942 פונו המשפחות היהודיות מבתיהן ורוכזו ב"רובע מיוחד", גטו. הוקמה "מועצת היהודים" הידועה בכינוי "יודנראט". בתי היהודים על רכושם, נמסרו לאוקראינים ולאנשי ממשל גרמניים. הגרמנים הביאו ל"רובע המיוחד" (הגטו) בסקאלאט, יהודים מהעיירות הסמוכות - גז'מאלוב ופודבולוצ'יסק. הצפיפות ב"רובע המיוחד", הפכה בלתי נסבלת. הוראות בכתב על גבי מודעות קיר, הופצו ברחובות, ונאמר

בהן שעל יהודי המקום לעזוב את בתייהם ולהתרכז באזור מוגדר בעיירה, שהוקצה ליהודים בלבד. כמו כן הופצו אזהרות חמורות לגויים המקומיים, האוסרות עליהם לארח יהודים בבתייהם. כל משפחה יהודית הורשתה להביא עמה מזוודה עם תכולה מוגבלת לקילוגרמים ספורים.

בגטו קיבלה כל משפחה חדר בדירה שהייתה משותפת למספר משפחות. מתחם הגטו היה מגודר ושמור. על היהודים נאסר לצאת ממנו לעבודה או לעסקים, אלא אם קיבלו היתר מיוחד ממנהלת "היודנראט". אל שכונת הגטו הנצורה, מוכת הרעב והמוות שבא בעקבותיו, התווספו עם הזמן יהודים רבים נוספים מעיירות הסביבה. הצפיפות הייתה נוראה. תושביה המקוריים של שכונת הגטו, פולנים ואוקראינים, פונו ממנה על ידי הגרמנים, ושוכנו בבתי הנטושים של היהודים.

אמא התגנבה מתוך הגטו לראות מה עלה בגורל בית משפחתה, ובתייהם של "באבע חנצ'ה" ובני קצ'ור האחרים. לתומה חשבה שבהזדמנות זו תוכל להציל איזו שמיכה או בגד חם לעצמה או למשפחתה. כי כאשר גורשו מביתם, לא הצטיידו לימים קרים, והקור עתה היה קשה מנשוא. בגדים ונעליים לא מצאה בחדרים הריקים וההפוכים. אולם, באחת מגיחותיה מצאה בבית של "באבע חנצ'ה", בפח האשפה שבסדנת העבודה של הדוד איציק, תמונות משפחתיות, שלא היה חפץ בהן. הגרמנים, הפולנים והאוקראינים, שפקדו את כל בתי היהודים שהוגלו אל הגטו, בזזו אותם

איציק קצ'ור בקמן - צלם ואומן
כרטיס ברכה לשנה טובה שנכתב בפולנית (ספטמבר 1938)

מהרכוש שהושאר, אך פסחו על פח ניירות האשפה של הדוד, ולא גילו עניין בתכולתו. איציק קצ'ור, הצלם, היה נוהג להשליך לפח זה, תשלילי תצלומים שלא צלחו, ותמונות דהויות, מטושטשות ופגומות. טינצ'ה, לפני שעזבה את המקום, בדרכה חזרה לגטו, התכופפה ולקחה

עמה, את המוצלחים שבין התצלומים שהדוד פסל, ונותרו בפח ניירות האשפה. באותו רגע קיוותה, שיבוא יום והתמונות תשמשנה זיכרון אילם לבני משפחתה ולאנשים אחרים מהעיירה, שהיו ואינם עוד. את התמונות אספה לתוך שקיק בד קטן שמצאה במקום, והחביאה אותו בתוך חזייתה. שם היה מונח שנים, עד שעלתה לארץ-ישראל.

איציק קצ'ור בקמן - צלם מקצועי
איציק מציין את שם משפחת אמו: בקמן ולא קצ'ור

ברחובות השכונה בה התגוררה, נגלה לעיניה מחזה צורב לב. בכל מקום התגלגלו להם ערב רב של בגדים משומשים, חלקי ריהוט, וחפצים שנזרקו על ידי המקומיים לרחוב, מתוך בתי היהודים. קשה היה לעבור במקום ולראות את תוצאות רשעותם הזדונית של שכניהם הפולנים והאוקראינים. שמלות קרועות, בגדים ישנים של ילדים, נעליים בודדות ובלויות ופרטי לבוש אחרים נוספים, היו מוטלים להם כאשפה חסרת ערך. את הבגדים הטובים והאיכותיים כמו מעילי פרווה יקרים, מגפיים מרופדים, תכשיטים, חפצי נוי, רהיטים יקרים, תמונות ופרטי יודאיקה, בזזו המקומיים לעצמם. לא היה לטינצ'ה סיכוי למצוא בגד כלשהו לפי מידותיה, בוודאי לא בגד שהיה בעבר שלה או של משפחתה. היא הבינה שיהיה עליה לקחת מהבגדים המושלכים ברחוב.

מהיום בו גורשה עם משפחתה מביתם, לבשה את אותה שמלת קיץ, ועטפה את כתפיה במטפחת ירוקה פרחונית, שהייתה שייכת לאמה, ולרגליה נעלה נעלי קיץ פתוחות, ללא גרביים. עתה, הייתה חייבת למצוא נעליים מתאימות לעבודה בשלג ובגד נוסף לגוף, להגן מפני קור החורף הנורא. אלא שלא מצאה שום פריט שיתאים למידותיה בבגדים הזרוקים. היא התכופפה לבחון זוג ערדליים (קָאלושעס) של גבר, שהיו גדולים מאוד ממידת רגליה. בהתחלה ביטלה את המחשבה לקחת אותם עמה. אחר כך חזרה בה והרימה אותם מתוך ערימת הבגדים בה נברה. הערדליים נראו טובים מלא כלום. בלית ברירה נעלה אותם על גבי נעליה הקיציות, ללא גרביים, עטפה את כתפיה וידיה החשופות בסמרטוט בד רחב ועבה שמצאה, ועשתה דרכה חזרה אל הגטו. במשך כשנתיים, התעטפה בסמרטוט זה בימים, ועליו ישנה בלילות, עד ליום השחרור. טינצ'ה, שבמשך כל חייה הקפידה על הופעה מכובדת ומטופחת, לא נראתה בהופעתה הכה מרושלת, שונה מיתר יהודי הגטו. אלו עטו על עצמם סחבות, בגדים קרועים, גדולים או קטנים ממידותיהם, שמצאו ברחובות או הפשיטו מהמתים, ונעלו נעליים במידות שלא התאימו לכפות רגליהם.

כשבקרתי בשני טיולי השורשים - פעם ראשונה עם אמי באוקראינה בלבד, ופעם שניה עם בתי באוקראינה ובפולין, פגשנו בשווקים, רוכלים מקומיים ניצבים על יד דוכניהם, ובהם שפע פריטים יהודיים, שנראו

**איציק קצ'ור בקמן הנציח במצלמתו
את עצמו, את בני משפחתו וחברים בשנות
השלושים - עולם שחרב**

איציק עומד משמאל,
אברום יושב מימין
עם חברים

יהודים בסקאלאט
במסגרת
הצלב האדום

טונצ'ה
לבית שרף
אשתו של
איציק קצ'ור בקמן

איציק קצ'ור
בקמן בחדר עבודתו
בבית הוריו

אברום קצ'ור במרכז,
מחזיק במריצה.
עם חברים בהכשרה לקראת
הגשמה בארץ

איציק קצ'ור בקמן
ליד בית הוריו.
לפני נישואיו

איציק עם חברים,
עומד שני משמאל.
אברום נשען על ידיו.

איציק
(משמאל) עם אחיו
אברום קצ'ור
בלבוב

איציק במרכז,
חבר לצדו
ושכן מאחור
בסקטלאט

איציק יושב שני
מימין עם חברים
בסקאלאט,
1931

חברים של איציק בבטליון ה-12
ק.א.פ 1928-1930

טונצ'ה קצ'ור
אשתו של איציק
משמאל, וספר
בידיש בידיה

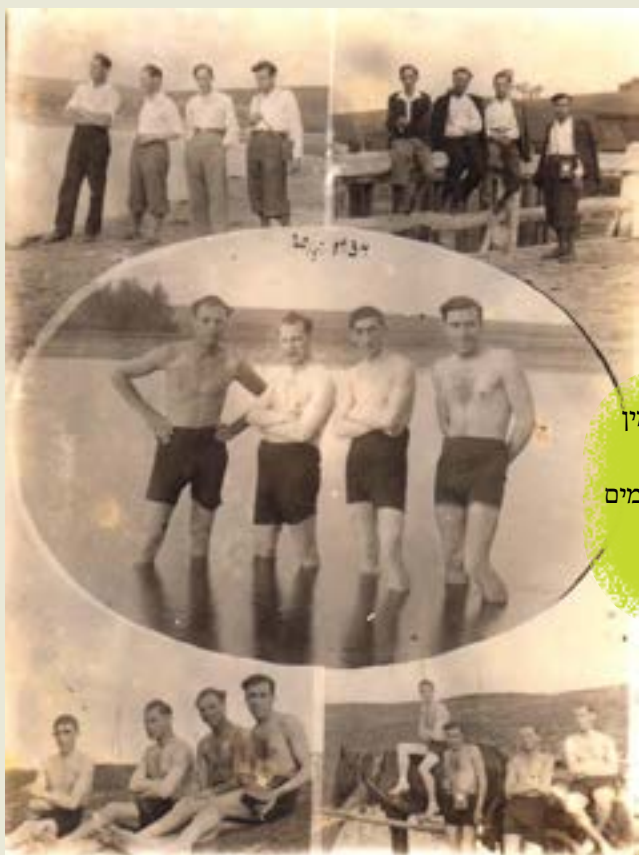

שורה עליונה מימין: תהילה-לאה (טינצ'ה), מאירצ'ה - בנה של דודה חנה, יעקב
ובתיה.

באמצע: לייב'לה משמאל- עומד עם החולצה הלבנה.

למטה: מויש'לה - יושב מימין

התמונה משנת 1933 (השנה כתובה על התמונה)

איציק ראשון מימין
עם חברים,
רוחצים באחד האגמים
באזור סקאלאט

איציק על
אופניים
בסקאלאט

12.3.1932

איציק קצ'ור בקמן
בשורה העליונה במרכז עם מגבעת בהירה,
עם חברי תנועת בית"ר

טונצ'ה לבית שרף במרכז התמונה, לובשת שמלה מנוקדת
איציק קצ'ור בקמן יושב משמאל.
השניים כנראה עדיין אינם נשואים

אברום קצ'ור שוכב
במרכז.
מימין טונצ'ה בשמלה
מנוקדת ולצדה אחד
מאחיה.
איציק מאחורי אברום
ומעליו עומד אח נוסף
של טונצ'ה

איציק קצ'ור בקמן
מניח תפילין

חדר עבודתו
של איציק קצ'ור בקמן
בבית הוריו.
איציק צילם את עצמו
במצלמה עם מנגנון
השהייה

ללא ספק, כשלל אותו אספו בשנות הארבעים מבתי היהודים: פמוטים שונים - חלקם עשויי כסף ומעוטרי פיתוחים, סביבני חנוכה, חנוכיות בשלל צורות, כוסות יין לקידוש, תמונות של משפחות יהודיות אנונימיות, ממוסגרות במסגרות כסף ועוד. פריטים אלו, כנראה, הוסתרו בבתיהם לאורך שנים. כשהסתיים עידן השלטון הקומוניסטי בארצם, ותיירים יהודים החלו מציפים את פולין ואוקראינה, החלו מוצאים הם פריטים אלו לאור השמש ומציעים אותם למכירה.

החל משנת 1942 החלו **"האקציות"** והרציחות הנוראיות שנלוו להן. הופסקו לימודי הילדים היהודיים בבתי הספר. אלו שהסתובבו חסרי מעש ברחובות, הפכו טרף קל ל"ציידים". היהודים ניסו לחמוק מרודפיהם "באקציות", והסתתרו עם ילדיהם במרתפי הדירות והבתים בהם התגוררו

סקאלאט, נובמבר 1944
טוניה נועלת ערדליים ובגדים,
אותם לבשה בזמן המלחמה

בגטו. אך החיילים הגרמנים רדפו אחריהם, פרצו את המרתפים ושלפו מתוכם את המסתתרים, והובילו אותם בריצה למקום ריכוז, משם נשלחו להשמדה. היו שהובלו ברגל להשמדה אל "בורות ירי" שנכרו ביערות הסמוכים. אחרים הועמסו על קרונות הרכבות שנסעו למחנה ההשמדה הקרוב, מבלי שידעו לאן הם נוסעים ולאילו מטרה.

בתום כל "אקציה" יצאו החוצה מהמרתפים אלו שלא נתפסו. כך נותרו בחיים ברל וחלק מבני משפחתו שחמקו מ"האקציות". אבל הם לא יכלו להישאר בבתי המתרקנים לאורך זמן.

מ"אקציה" ל"אקציה" הצטמצם

מספר היהודים. לאחר כל "אקציה" התפרסמו צווים על גבי עמודי המודעות, המחייבים את היהודים להתרכז בגטו. צווים אלו הופנו גם

למקומיים, שאצל חלקם הסתתרו יהודים, כדי שיסגירו אותם לגרמנים. בסוף 1942 החלו להישלח חולים וקשישים למחנה ההשמדה בלז'ץ. לאחר "האקציה" הראשונה החלו יהודים להכין לעצמם מקומות מחבוא. "יהודי הגטו נעלמים. עלינו להסתתר ולמצוא לנו מסתור, ולא, גם תורנו יגיע", שוחחו ביניהם סבא ברל וסבתא גולדה.

"המקום הטוב ביותר הוא בעליית-הגג, בבית הנטוש, סמוך לבית-המטבחים", הוסיף ברל. בני המשפחה עברו למבנה הנטוש, והסתתרו בו לאורך תקופה קצרה, בעקבות שמועות על "אקציה" מתקרבת. בבהלה היו

אניה וטוניה בסקאלאט,
1946

יאנק

ממהרים למקום ושוהים בו עד יעבור זעם, אך גם החיים שם היו קשים מנשוא. לא היו ברשותם פרטי ביגוד והנעלה מתאימים לחורף, ולא כסף או שווה כסף, לרכישת מזון או מים. היה עליהם לחשוב כל יום כיצד ישרדו אותו.

אניה (אנה) חברתה הפולניה של טינצ'ה, ואחיה, יאנק, חברו של חיים-יעקב קצ'ור, העבירו אליהם, מדי פעם, ככרות לחם בודדות, כדי שטינצ'ה ומשפחתה יוכלו לשרוד. אולם פעולות אלו היו כרוכות בסיכון רב. לו היו השניים נתפסים על ידי גרמנים או על ידי מלשינים מקומיים היה דינם - מוות. בלית ברירה, חזרו ברל, אשתו וילדיו, לגטו.

בסוף 1942 לאחר "האקציה" הראשונה התבצעה "אקציה" נוספת - השנייה. 3,000 יהודים הוצאו בכוח מהבתים, הוכנסו לקרונות-משא והובלו למחנה ההשמדה בלז'ץ.

בנובמבר 1942 התקיימה "האקציה" השלישית. יחידות אס.אס. בסיוע המשטרה הגרמנית מטרנופול והמשטרה האוקראינית, תפסו 1,100 יהודים. אלו מתוכם שהיו מסוגלים לעבוד, שוחררו. האחרים, נשלחו למחנה ההשמדה בלז'ץ.

"האקציות" החלו עוד לפני המעבר לגטו, על כן נותר מספר פחות של אנשים, ואלה כאמור הועברו לגטו, שם נמשכו האקציות עד שנותרו מתי מעט.

הבתים התרוקנו.

רבים מתושבי הגטו מתו ממחלות זיהומיות, מרעב, מקור, ממכות רצח שהוכו או שנורו מסיבות שונות. אחרים, ששרדו, נתפסו עם הזמן ונשלחו דחוסים ברכבות תובלה, במספר שילוחים, למחנה ההשמדה בלז'ץ.

כל עוד היה הגטו מאוכלס, טיפלו בני משפחה בחולים או בפצועים, אם כי לא תמיד בהצלחה. במקום הייתה אמנם מרפאה, אך לא היו בה ציוד רפואי או תרופות כלשהן. היציאה מהגטו היהודי נאסרה והדבר הכביד מאוד על השגת מזון.

ברל ובני המשפחה המצומצמת, שמצאו מסתור בבית מחוץ לגטו, אך קרוב לביתם האמיתי וקרוב למשחטה, נאלצו לשוב אל הגטו כי רק שם הייתה חלוקת מזון על ידי ה"יודנראט".

מחנה עבודה - "לאגער"

בנובמבר 1942 הוקם בסקאלט "מחנה עבודה" ("לאגער") והועסקו בו כ-300 יהודים, ששוכנו במבנים שונים. ביניהם היו סבתא גולדה, סבא דב וטינצ'ה. תחום ה"לאגער" כלל מבני אבן שהוקמו בעבר על ידי הפולנים, בזמן ששלטו על אוקראינה. לאחר כניסת הגרמנים התווספו אליו צריפים שהיו אמורים לקלוט נשים וגברים - מאות בודדות של עובדים שנותרו בחיים לאחר "האקציות". הם שוכנו בצריפים, שכבו בצפיפות רבה על דרגשי עץ חסרי מזרנים, מוכי כינים. היה עליהם לצאת מדי יום לעבודה ברגל או ברכב, גם בקור רב ובשלג עמוק, לבושים סחבות או בגדים שאינם מתאימים למזג האוויר המקפיא.

המחנה המצומצם היה מגודר ושומרים גרמנים ומקומיים, חמושים, שמרו עליו מעמדות שמירה במגדלי העץ, וסרקו בלילות את המתחם בפרוז'קטורים.

"במחנה העבודה" הועסקו היהודים ב"עבודות כפייה" שונות, שהטיל עליהם ה"יודנראט" ("מועצת היהודים") במצוות הנאצים. חלקם היו יהודי סקאלאט, וחלקם יהודים מהעיירות הסמוכות שנתווספו לגטו הצפוף ממילא. ההגעה לאתר העבודה התנהלה במשאיות או בעגלות פתוחות,

נהוגות על ידי מקומיים ובסדר מופתי, בהשגחת שומרים גרמנים חמושים. כל מי שניסה להימלט בזמן הנסיעה או סרב לפקודותיהם, נורה מידית. טינצ'ה, בחלק מהזמן, עבדה בעבודות מטבח במטבח ה"יודנראט", שהיה ממוקם בבניין ששימש בעבר למגורי חיילים פולנים. עם הקמת ה"לאגער" ("מחנה העבודה") בעיירה ב-1942 בסמוך לבניין הנ"ל, הפך הוא למטבח, בו הכינו עובדי כפייה את הארוחות לעובדי ה"לאגער", שיצאו לעבודה מחוץ למחנה, ושבו אליו בערב.

ככל האחרים, הוכרחה גם היא לעבודת כפייה בחקלאות, בשדות כפרים סמוכים, לעבודות בריסוק אבנים לחצץ לצורך סלילת פסי רכבת ועוד. ברל החסון, הוסע לעבודות חציבת סלעים בהרים וכריית "בורות ירי" ביערות הסמוכים. כיוון שעובדי הכפייה של ה"לאגער" לא הורשו לצאת ממנו, יכלו ברל וטינצ'ה להיפגש מדי פעם במתחם. לעומת זאת, עם גולדה כמעט ולא היה קשר בתקופה האחרונה לחייה, כי הועסקה במבנה אחר, רחוק מהם.

ברל נשלח לעבודה על ידי ה"יודנראט", שפעל במתחם בנייני הצבא הפולני (ה"לאגער"), ולכן יכול היה לקבל מנת לחם יומית ומים. גולדה וטינצ'ה שנשלחו לעבודה אחרת, זכו אף הן למזון כלשהו. בשלב זה עדיין אפשרו לעובדים לשוב מדי ערב למגוריהם בגטו. לכן, יכלו השלושה להביא חלק ממנת המזון שלהם, לשלושת הילדים, מויש'לה, לייב'לה ואיליק, שהמתינו להם.

ברל שובץ לעבודה יחד עם קבוצת גברים, שתפקידה היה לבקע ולעקור סלעי אבן בהרים, לרסק אותם לגושי אבן גסים באמצעות מכושים ופטישים. את החצץ הדק, היה עליהם לפזר בתוואי מסילות-הברזל, אשר הובילו יהודים למחנות ההשמדה בפולין, או חיילים גרמניים ואספקה לחזית הרוסית.

תחילה, נלקחה טינצ'ה לעבודות ניקיון בבניין ה"יודנראט". הבניין, היה בן שתי קומות, חלונותיו פנו אל הרחוב. גרם מדרגות הוביל אל הקומה השנייה. במקום זה הכינו את המרק לחוזרים מעבודת היום המפרכת. כל עובד קיבל מנת לחם ומעט מרק בספל פח. המנות שהוקצבו לכל עובד, היו דלות ובלתי משביעות.

כעבור תקופה מסוימת, נשלחה טינצ'ה לבצע עבודות אחרות. חלק מהזמן הועסקה במלאכת ריסוק גושי האבנים לאבני חצץ קטנות יותר. עבודה זו

יעד ה"יודנראט" לנשים ולצעירים בני ארבע-עשרה, לפחות, אשר גויסו לעבודה אף הם. בפעם אחרת נשלחו לעקירת תפוחי אדמה משדות הכפריים שבסביבה ולאיסופם בעגלות. כל היום התייגעו הנשים הצעירות בשדות. הגב היה כפוף, הפנים מוטות כלפי מטה, הרגליים כפופות. עבודה קשה, אינסופית, ללא יום מנוחה.

ה"לאגער" (מבנה "מחנה העבודה")

תנאי האכסניה, במחנה העבודה, היו קשים ביותר. אנשים ישנו בבגדיהם ובנעליהם, כדי שלא יגנבו אותם מהם בעת שנתם. שמיכות עלובות ניתנו להם כדי להתכסות בהן.

"בתי השימוש", היו חצאי חביות, מונחות על גבי "בורות ספיגה", שנחפרו על ידי "עובדי הכפייה" ומוקמו בחצר.

בשנת 1943 הצטוו הגברים בקבוצת "עבודת הכפייה", לחפור שלושה בורות גדולים, בסמוך לעיירה. לא ברור היה לשם מה דרושים הבורות הללו, אך עד מהרה התגלה ייעודם. גברים, נשים, קשישים וילדים, שנתפסו ב"אקציה", שהתבצעה מיד לאחר מכן ברחובות הגטו, הוצאו להורג באותם "בורות ירי".

בכל "אקציה", לכדו קבוצה אחרת. פעם תפסו את החולים, פעם את הילדים ופעם זקנים. המטרה הייתה תמיד זהה: השמדה. באחד הערבים, עם שובם של ברל וטינצ'ה מעבודתם אל מקום המגורים בגטו, שמעו בכי וצעקות מכל פינה. מרחוק זיהו את זעקותיה של אמא, גולדה, שאף היא שבה מעבודתה. "הילד איננו, הילד איננו", שאגה וידיה על ראשה. בירור קצר העלה כי בזמן שההורים עבדו ונעדרו ממקום המגורים, יצא מויש'לה מהחדר, לשחק בחוץ עם חברים. באותו זמן התבצעה "אקציה" ברחובות הגטו. מויש'לה נתפס. יחד עם עשרות ילדים אחרים נוספים מהגטו, הועלה על משאית ועקבותיו נעלמו. גולדה וברל לא יכלו לשאת את כאב האובדן ואת חוסר הוודאות בקשר לגורלו. האם נשלח ברכבת? האם נורה ביער הסמוך? אולי הצליח להימלט? איש לא ידע את התשובות לשאלות.

לא הייתה להם "הזכות", להתאבל על הילד שנחטף, ודאי שלא להיעדר למחרת מעבודתם.

זמן קצר לאחר מכן, נחטף הילד השני, לייב'לה. עולמם של גולדה וברל, חרב עליהם. לא רק מויש'לה ולייב'לה, נחטפו ב"אקציות" ועקבותיהם נעלמו. כל בני משפחתו של ברל, עד האחרון שבהם, נתפסו ב"אקציות" השונות וזכר לא נותר מהם.

באחת ה"אקציות", שבה אמא, טינצ'ה, מעבודתה, מחוץ לגטו. לשמחתה, הצליחה להימלט מהמהומה הגדולה והתחבאה בין שיחי השדרה. ממקום מחבואה ראתה כיצד אנשים שהיו מוכרים לה, מובלים למשאיות לאורך הרחוב, בידי גרמנים ומקומיים. ביניהם, היה הדוד, איציק קצ'ור-בקמן, הצלם, אחיו הצעיר של ברל. גרמני חמוש זרז בצעקות ובדחיפות, "שנעלער, שנעלער" (בגרמנית: מהר יותר, מהר יותר) את איציק ואת טונצ'ה, אשתו. אמא ראתה אותם רצים, דוחפים לפניהם את עגלת-הילדים, ובה התינוקת שלהם. הייתה זו הפעם האחרונה שראתה אותם. לאחר שהשתרר שקט ברחוב, יצאה ממחבואה וחזרה לחדר בגטו.

"כבר נעלמו שניים. מוכרחים לשמור על הילד הזה. אי אפשר שיסתובב ברחובות לבד, בזמן שאנחנו נמצאים בעבודה. הסוף יהיה שיתפסו גם אותו", אמרה גולדה לברל, לאחר שהיה גם עליה להצטרף "למחנה העבודה".

השנה הייתה 1943 ואיש לא נותר עוד בחיים, ממשפחת קצ'ור המורחבת. כולם נשלחו להשמדה או נרצחו "בבורות ההריגה". לא ניתן היה להשאיר את איליק הקטן בידי מישהו זר בגטו, כדי שישגיח עליו בזמן שהוריו נעדרים. כולם היו טרודים, איש איש באסונו ובמאבקו לחיים. לא ניתן היה להעביר מזון מה"לאגער" אל הגטו, ואף לא ניתן היה להכניס ילדים ל"לאגער". ילד היה מתגלה מיד על ידי המשגיחים גרמנים או מקומיים.

אז עלה רעיון בראשו של סבא, שגולדה תביא בחשאי את איליק בן החמש, אל תוך המתחם שלו במחנה. ברל יחביא אותו בחצר, במזוודה מתאימה למידותיו, מחוץ למבנה המגורים, שהיה מאוכלס בעשרות עובדים. כך, יוכל להיות עמו בקשר, ובסוף יום עבודה, יעביר לו מי שתייה ומעט אוכל, ממנת המזון שלו עצמו כדי שיוכל לשרוד.

בקצה חצר ה"לאגער", מאחורי בנין ה"יודנראט", מונחת הייתה ערימה גבוהה של מזוודות ריקות, שלא היה בהן שימוש. במזוודות אלו הביאו עמם העובדים למחנה, בגדים וחפצים אחרים. מיד עם הגיעם למקום, נדרשו לרוקן אותן ולהניחן בחצר.

ברל החליט להחביא את איליק באחת מהן, מרווחת ומחוררת בפתחי אויר. באחד הלילות שלאחר מכן, הצליחה גולדה לחמוק דרך גדר המחנה אל הגטו, והביאה עמה את איליק לתוך ה"לאגער". היא קראה בחשאי לבעלה, לצאת אליה. בחסות החשכה, הכניס ברל את הילד לתוך מזוודה מסוימת, כיסה אותו היטב בסחבות שמצא, ביקש ממנו שלא להשמיע קול וסגר מעליו את המכסה. את המזוודה הסתיר בין המזוודות האחרות, המוטלות בערימה.

לאחר שגולדה עזבה את איליק באחריות בעלה, היא שבה למגוריה ב"לאגער".

מאותו לילה, לא פגשה בהם עוד.

איליק שכב במזוודה בשקט, ללא נוע, יומם ולילה, בקור, תחת כיפת הרקיע, בגשם ובחושך, במשך חודשים - עד סוף יוני 1943. הוא לא בכה ולא התלונן.

כל ערב, עם רדת חשכה, התגנב ברל אל החצר, ורק אז הייתה המזוודה נפתחת. הילד יכול היה לצאת, להתהלך מעט, לנשום אוויר צח, לעשות את

צרכיו ולהחליף מילה עם אביו. סבא, שהביא עמו את מנת הלחם היומית שלו, היה בוצע מחצית ממנה, נותן לאיליק לאכול, ובספל הפח שלו נתן לו מים לשתות. הכול נעשה בשתיקה או בלחש.

לפעמים, כאשר טינצ'ה הצליחה לבקר בצריף של אביה, הייתה מצטרפת אליו לפגישה עם איליק. בתום המפגש, נכנס איליק אל תוך המזוודה, וברל היה עוטר אותה בסחבות בד, סוגר מעליו את המכסה, חוזר לצריף לשנת הלילה, ואיליק נותר לבד עד למחרת בערב.

כיצד ילד קטן לא זו, לא מבקש לצאת, לא מתלונן?

כנראה שגם ילדים, החשים בסכנת חיים, מתאימים עצמם למצב.

כך נהג סבא מדי יום, מאביב 1943 עד ליום בו נרצחה גולדה.

האירועים האחרונים ואלה שיבואו אחריהם

באפריל 1943 התקיימה ה"אקציה" הרביעית. הגרמנים פרצו לגטו, אספו 750 איש, הובילו אותם ברגל, אל "בורות ההרג", ורצחו אותם ביריות. חלקם נקברו חיים.

צעירי העיירה, שנותרו עדיין בחיים, החליטו לרכוש נשק מהפרטיזנים ולהתנגד התנגדות מזוינת לגרמנים, כי הבינו שנגזר גורלם למות. התוכנית התגלתה לגרמנים, ולכן החליטו להקדים את המועד שתוכנן לחיסול הגטו. ב-9.6.1943 התבצעה ה"אקציה" האחרונה. 600 יהודים הוצאו להורג "בבורות ההריגה".

העיירה הוכרזה כ"יודנריין" (נקיה מיהודים) אבל עדיין נותרו בחיים כ-400 יהודים, עובדי-הכפייה של ה"לאגער", ובתוכם ברל, גולדה ותהילה-טינצ'ה. ב-30.6.1943 נלכדו 200 מתוכם ונרצחו ב"בורות ההרג" סמוך לעיירה.

זה כנראה היום, שערב קודם לו, במבנה בו שהתה טינצ'ה, נלכדו יושביו, אך היא הצליחה להציל את עצמה, בנס.

זה כנראה גם היום בו נרצחה סבתא גולדה, בבור שסבא נשלח לכסותו.

לאחר יום זה, סבא דב, טינצ'ה ואיליק הקטן הצליחו להימלט.

חייהם ניצלו הודות לזוג אוקראינים שחמלו עליהם.

חיסול מחנה העבודה ובריחתה של טינצ'ה

בתאריך 28.7.1943 חוסל "מחנה-העבודה" (ה"לאגער") סופית. שארית עובדי הכפייה שנותרו בו, הושמדו "בבורות הירי". אלה שהצליחו להימלט,

נתפסו ע"י האוקראינים המקומיים, לאחר שהגרמנים הבטיחו להם פרס (כסף, משקאות חריפים וסוכר) על כל יהודי שיצודו.

ב-22.3.1944 שוחררה סקאלאט על ידי הסובייטים. היה זה יום יציאתם לחופשי של סבא ברל, אמא טינצ'ה ואיליק, מתוך מרתף מציליהם, בני משפחת אומילנובסקי.

190 ניצולים יהודיים נספרו מתוך 3,000 יהודי העיירה שהתגוררו בה, טרם הכיבוש הגרמני.

תוך שנה עזבו ניצולים אלו את המקום, כשפניהם מערבה, לפולין (ביניהם, ברל, טינצ'ה ואיליק - במסגרת ה"קיבוץ") וממנה לארץ ישראל ולמדינות אחרות בעולם.

עובדי "המחנה" עמדו לעלות על משכבם, כאשר נשמעה קריאה במערכת הכריזה. עובדי מתחם המגורים של טינצ'ה, נקראו לעזוב הכול, לצאת החוצה ולעלות במהירות למשאית הממתינה להם.

תוך רגעים ספורים פרצו חיילים גרמנים לתוך המבנה, תוך שהם מאיצים בנוכחים לצאת, בצעקות "שנעל", "שנעל" (מהר, מהר) מכים בהן בשוטים ודוקרים אותן בקני הרובים.

במחשבה מהירה שחלפה בראשה, החליטה טינצ'ה שלא לציית לקריאות. כהרף עין ניצלה שנייה או שתיים שהגרמנים לא נתנו דעתם למתרחש סביבם, התכופפה ודחקה את עצמה תחת דרגש העץ, אל המרווח שבינו לבין הרצפה. שם שכבה בדומיה מוחלטת וללא ניע, תוך שהיא צופה בנעלי הגרמנים החולפות על פניה. החיילים התרוצצו בינתיים הלוך ושוב לאורך הביתן, לוודא שאכן כל הנשים סולקו ממנו ושלא נשכחה ולו אחת, אשר תיוותר בחיים.

ליבה הלם בחוזקה.

היא כמעט ולא נשמה.

פחד איום הציף אותה.

נוזל חם זרם לפתע מפלג גופה התחתון. הזרם הצהוב פילס דרכו ממנה לכיוון המעבר המרכזי, שהפריד בין מעברי שורות הדרגשים.

הגרמני שנותר במקום, לא שם ליבו לשתן ועמד לצאת מהמקום. דווקא אז הזיזה טינצ'ה את ידה באופן לא רצוני, ונגעה בספל הפח שהיה מונח בסמוך, על הרצפה.

למשמע הצליל המתכתי נעצר הגרמני, ומיד החל לחפש את מקור הרעש בין הדרגשים ומתחתיהם.

למזלה הרב לא הבחין בה, היסס רגע, כיבה את האור ויצא מהמקום. טינצ'ה נשמה לרווחה, אך עדיין שכבה כמאובנת, מחשש שבכל זאת ישוב. המשאית ועליה כל קבוצת הביתן ושומריהם החמושים, נסעה. איש לא יראה אותן עוד בחיים.

הפרוז'קטור, שהופעל בחצר המבנה, הסתובב ללא הרף, מאיר את גדרות החצר ואת פתח ביתן המגורים הריק, בניסיון להבחין במישהי שהייתה חסרה להם על המשאית.

טינצ'ה הבינה שאם תצא ממחבואה, יבחינו בה.

"אני ילדה בת שבע-עשרה, אותי הגרמנים חיפשו בפרוז'קטור לאורך כל הלילה!" הייתה אמא אומרת לי, כשחזרה וסיפרה את סיפור המעשה. לאחר שעות של המתנה במחבואה, כיבו הגרמנים, לבסוף, את הפרוז'קטור. אמא ניצלה את החשכה ויצאה בשקט מהמבנה אל השיחים הסמוכים, מהם השתחלה דרך פרצה בגדר. בלב הולם מחרדה, רצה אל אביה במחנה הסמוך. היה זה הלילה, לאחר שברל הוכה קשות סמוך "לבור ההריגה".

טינצ'ה טרם ידעה שאמה ואחרים עמה, נרצחו "בבור ההריגה", וכי הגטו חוסל.

"לא הכרתי אותו, ראשו היה נפוח ממכות, לא האמנתי שזה אבא. רק לאחר שהחל לדבר איתי, זיהיתי אותו, לפי הקול", נהגה לספר. סבא סיפר לה בבכי, שאמה, גולדה, אינה עוד בין החיים, והיא סיפרה לו על גורל הנשים בביתן שלה, וכיצד חמקה בעור שיניה. "אנחנו לוקחים עכשיו את איליק ולא נשארים פה. נלך לחפש משפחה, מתוך ידידיי הגויים, שתהיה מוכנה להעניק לנו מסתור". "לשנינו הייתה תחושה, שאם לא נברח הלילה, גם אנחנו נִרְצָח, במוקדם או במאוחר", אמא סיפרה.

ברל הוציא בשקט את איליק מתוך המזוודה, תמך בילד שהיה רזה מאוד ובקושי יכול היה לעמוד על רגליו, ונשא אותו על זרועותיו. בעלטת הלילה שם פעמיו לביתו של אומילינובסקי ("מילינובסקי", כפי שסבא נהג לקרוא לו) אוקראיני שהתגורר עם בני משפחתו בקצה העיירה, באזור

קאלאדיובקה.

כבעל מסעדה ידועה, נהג אומילינובסקי לרכוש בשרים מסוגים שונים באטליז של ברל. כך הכירו זה את זה, ונוצרו ביניהם קשרי ידידות מצוינים. ברל הקיש בדלת קלות. הדלת נפתחה מעט.

באותם ימים היה חשש לפתוח את דלת הבית כך סתם, בפרט בלילה. בת הזוג של אומילינובסקי, טקלה, הוציאה את ראשה, בחשש. ברל הכיר את טקלה עוד מהשנים הארוכות בהן שימשה עוזרת בית. לאחר מות אשתו הראשונה, נשא אומילינובסקי את טקלה לאשה, ולשניים נולד ילד משותף. נוסף לילד זה, שכבר היה באותה עת כבן שמונה, היו לאומילינובסקי שני בנים בוגרים, אשר עזבו את העיירה והתגוררו במקום אחר.

"אנא, תנו לנו מחסה בביתכם, עזרו לנו להסתתר מפני הגרמנים", ביקש ברל בקול תחנונים ופרץ בבכי קורע לב.

"לא יודעת אם בעלי יסכים. אני צריכה לשאול אותו. אתה יודע שזה עלול לסכן גם אותנו", ענתה טקלה וסיפרה שכבר שהו אצלם בצריף בני משפחה יהודית, אך הם התבקשו לעזוב.

"אני מתחנן בפניך, רצחו את אשתי, רצחו שניים מילדיי ואת כל בני משפחתי, רק אנחנו נותרנו בחיים וגם אנו צפויים למות אם יתפסו אותנו. בבקשה, אני מבקש לדבר עם אומילינובסקי". דמעות ירדו על לחיו של

המבנה היה בחצר בית משפחת אומילינובסקי, בשכונת קלודיופקה בסקאלאט.
דרך הפתח בגג יכלו המסתתרים להשקיף אל החצר

ברל.

טקלה, אשה טובה ואצילית, נעלמה למספר דקות ושבה ובעלה בעקבותיה. אומילינובסקי ראה את ברל, התבונן בו ושאל בתמיהה: "אתה עוד חי?" "אני אחביא אתכם. אבל... אני לא יודע שאתם כאן".

1996. טיול שורשים לסקאלאט

אוקראינה. טוניה, עומדת בחזית ביתם של משפחת אומילינובסקי. על קיר הבנין רשום מספר הבית.

במרתף בית אבן זה שלהם, בשכונת קאלאדיופקה, הסתתרה במשך חצי שנה, יחד עם אביה ברל קצ'ור ועם אחיה איליק.

הימים היו ימי קיץ. ברל, טינצ'ה ואיליק, הוסתרו בחלק מבקתה ארוכה, שהייתה ממוקמת בחצר משפחת אומילינובסקי. חלקה השני של הבקתה, מעבר לקיר מפריד, היה שייך למשפחה מקומית אחרת, ושמשה אותה כמחסן. המבנה היה ישן, קטן, מט ליפול. טקלה אפסנה בתוכו חציר, בו האכילה את בעלי החיים בחודשי החורף הקרים.

ברל ושני ילדיו הושכבו בחלק העליון של ערמות החציר. מבעד לאשנב זעירי שבגג הרעפים, יכלו להציץ אל הנעשה בחצר, ולבחון במבטם אם מישהו פוסע לכיוונם. היה עליהם לשמור על שתיקה מוחלטת,

שכן מעבר לקיר העץ יכלו השכנים לשמוע כל רחש. בצד השני של החצר, מול הבקתה, התגוררה משפחת

בתחתית המבנה, משמאל התמונה, ניתן לראות את חלון המרתף בו הסתתרו ששה חודשים, מאוקטובר 1943 ועד לשחרור. דרך חלון זה יצאה טינצ'ה בלילות להשיג מזון. מימין התמונה - באר המים הביתית.

אומילינובסקי, בבית אבן בן שתי קומות.

בשלושת חודשי הקיץ - יולי, אוגוסט, ספטמבר - 1943 שהו ברל, טינצ'ה ואיליק בבקתה.

לאורך פרק זמן זה, דאגה טקלה להביא להם, מזון מהבית ומים מהבאר שבחצר. כיוון שלא רצתה שבנה או מישו מהשכנים, ידעו שיהודים מסתתרים במקום, נעשו כל פעולותיה בחשאי.

בכל לילה ירדו השלושה מעל ערמות החציר, בשקט מוחלט ובזהירות לאכול ולעשות את צרכיהם ב"בית השימוש", שניצב סמוך לצריף. לעתים עשו את צרכיהם בבורות קטנטנים שחפרו באדמת הצריף, וכיסו מיד.

עם בוא הסתיו, הפך הקור בבקתה לבלתי נסבל. באחד הלילות העבירה אותם טקלה מהבקתה לבית המגורים המוסק של המשפחה. תחילה, הסתירה אותם באחד מחדרי הקומה השנייה. אך תוך זמן קצר שינתה את דעתה. כיוון שחלון החדר פנה אל הרחוב, חששה שמישהו מהעוברים והשבים עלול להבחין בהם. כמו כן, התעוררה בעיה של עשיית צרכים. כדי להגיע אל "בית השימוש" שהיה ממוקם מחוץ לבית, היה עליהם לרדת במדרגות ולהתהלך בדירה. חיש מהר היו עתידים להתגלות.

לכן, החליטה להעבירם למקום אחר. הפעם, הורידה את השלושה אל מרתף הבית.

במרתף זה, שהו במהלך כל ששת חודשי הסתיו והחורף, עד לשחרור ב-22 במרס 1944.

המרתף שימש כמחסן. לא הייתה בו רצפה מרוצפת עץ או מרצפות אבן. החזיקו בו גזרי עץ להסקה, פחמים, נפט לבישול וחפצים ישנים. השלושה שכבו על האדמה, צמודים זה לזה, בשקט מוחלט, מכוסים בשמיכה היחידה שטקלה נתנה להם. את הצרכים שלהם עשו בלילות, בבורות קטנטנים שחפרו באדמת המרתף, וכיסו אותם מיד לאחר השימוש.

לא קל היה לשבת או לשכב במחבוא ללא נוע. היה חשש שצעדיהם יישמעו או שמא, חלילה, יזיזו דבר מה. מחשש שתבחין בנוכחותם עין בלתי אוהדת, ומבלי דעת מה מתרחש בחוץ, היו שלושתם עוצרים את נשימתם לקול אוושה או צעדים שנשמעו בסמוך למרתף. צוהר זעורוי דמוי חלון, היה מותקן סמוך לתקרת אחד הקירות, ופנה לשביל בחצר. היה זה הפתח היחיד, דרכו חדרו למרתף מעט אור יום ואוויר. במקום שררה אפלולית קבועה והיה קשה לנשום בו את האוויר הדליל. מתוך פתח

ברצפת המטבח שבבית למעלה, הייתה טקלה משלשלת חבל אל המרתף. בקצה החבל תלתה סיר קטן, לתוכו הכניסה מזון ומים, עבורם. כך נמנעה מלרדת במדרגות שהוליכו מטה, אל המרתף. לעתים הכניסה לסיר לחם בלבד, לעתים מרק, תפוחי אדמה מבושלים, או חתיכות בשר. כך נהגה לעשות מדי יום ביומו במשך כחודשיים בלבד.

אף שטקלה סיפקה בקביעות אוכל ומים לשוהים הנסתרים, לא היה באלו כדי להשביעם או להרוותם ממש. בוודאי, לא היה באפשרותם לתקן נזקים בריאותיים, שנגרמו לברל, לטינצ'ה ולאיליק עוד במהלך השנים שקדמו לבואם אליה. בשל חסר מתמשך בגטו, במים לשתייה, מזון וויטמינים חיוניים, ניזוקו שיניהם. חלק משיניו של ברל איבדו את אחיזתן בחניכיים הרופפות ונשרו מפיו, תוך כדי לעיסה. שיניה של טינצ'ה נפגעו בעששת, משום שלא היו תנאים לשמירת היגיינה בכלל והיגיינת פה בפרט. "עבודת הכפייה" הקשה, בה הועסק ברל בגטו וב"לאגער", שחקה את חוליות גבו. השכיבה הממושכת עתה, על האדמה הקשה והקרה שבמרתף, גרמה לו לכאבי גב קשים שמנעו ממנו תפקוד רגיל.

איליק, שהוסתר מאז גיל ארבע בגטו, במזוודה הסגורה ב"לאגער", בבקתה שבחצר אומילינבסקי ועתה במרתף ביתם, סבל מחולשה בגפיו ומ"עיוורון לילה" בעיניו. בעיות אלו נגרמו בשל מחסור באור שמש ובוויטמינים. בשל "עיוורון הלילה" בו לקה, הוא התקשה להבחין בתוך אפלולית המרתף, בפריטים השונים שניצבו בסמוך. היה חשש שימעד בגללם או שיפיל אותם, וכך עלול להקים רעש ולמשוך תשומת לב מיותרת. בכל פעם בה היה מתרומם לעמידה, כדי לצעוד צעדים ספורים ממקום השכיבה של שלושתם אל המקום בו נהגו לעשות את צרכיהם, הייתה טינצ'ה מתרוממת יחד איתו, אחוזת בידו, מוליכה אותו לשם, ממתינה שיסיים ומשיבה אותו למקום השכיבה.

כל השלושה היו מגודלי שיער, מלוכלכים ומוכי כינים. בעצתו של ברל, הוציאה טינצ'ה מעט נפט מכלי שעמד במרתף, מרחת בו את שערות שלושתם. במיוחד, הקפידה למרוח את שערה שלה, בגלל צמתה הארוכה והסמיכה. הנפט סייע בחיסול הכינים, אך עזר פחות בחיסול פשפשי הבגדים, שאף הם הציקו בלי די.

כמות המים המצומצמת, שעמדה לרשותם, הספיקה לשתייה בלבד, ואף זאת בצמצום רב. לא היה ניתן להשתמש במים, כדי לכבס את הבגדים

שלבשו, בוודאי שלא להתרחץ בהם. באר המים של המשפחה, הייתה ממוקמת במרחק מטרים ספורים מצוהר המרתף. ברל שקל לא אחת להוציא את טינצ'ה מבעד לצוהר, בחשכת הלילה, כדי שתשאב עבורם מים נוספים, אבל דחה שוב ושוב אפשרות זו. הוא חשש שהפעלת ידית השאיבה, תשמיע קולות חריקה חריגים בדומיית הלילה, ושאון מים זורמים יעורר את סקרנות השכנים. חשיפתם עלולה הייתה לגרור בעקבותיה עונש מוות מידי לשלושתם ולבני משפחת אומילינובסקי, כנותני מסתור ליהודים. לכן, החליט שלא יתרחצו כלל. לעתים, ניגבו את פניהם בשאריות מים שנותרו בסיר, שהורידה טקלה למרתף.

באחד הימים ירדה אליהם טקלה ואמרה בקול כואב, כי יש לה עבורם בשורה קשה. "מהיום והלאה, לא אוכל להוריד לכם מים או מזון. קצינים גרמנים, הגיעו אליי והודיעו כי יישכנו שלושה חיילים בבית, עד להודעה חדשה. אני ובעלי, אמנם חוששים לגורלכם, אך גם לגורלנו, אם ייודע לגרמנים שאני מסתירה ומאכילה אתכם".

ואכן, מיום זה ואילך השתנו החיים במסתור. טקלה חדלה מלהוריד מים ומזון למרתף. הרעב והצמא הציקו מאוד. ברל העלה את טינצ'ה על כתפיו, כדי שתגיע בידיה לצוהר ותגרוף פנימה את השלג שנערם מחוצה לו. היא דחסה את השלג לספלים ולכלים אחרים שנמצאו במרתף, ואלו הונחו על הקרקע עד שנמס והפך למים, מהם שתו במשך מספר ימים. אולם, הבעיה לא נפתרה. משפסק השלג לרדת בחוץ, לא נותרו להם עוד מים לשתייה וגם אוכל לא בא אל פיהם במשך ימים.

איליק בכה שהוא צמא ורוצה לשתות, וברל לא הצליח להרגיעו. הוא הציע לו לשתות את השתן שאסף ממנו בספל, אך איליק סרב לשתות. הבכי שלו איים לעורר תשומת לב לנוכחותם במקום.

"תילה, אין לנו ברירה. תצטרכי ללכת אל משפחת הגוי, זה שקנה אצלי בקביעות. תקישי בעדינות רבה על חלון המטבח שלהם. כאשר יפתחו לך, בקשי שיתנו לך דבר מזון בשבילנו. גם קחי עמך כלי והביאי בתוכו מים מהדלי העומד לצד משאבת המים", ביקש ברל מטינצ'ה. ברל החליט שבתו, הרזה והזריזה, תתאים ביותר למשימה, כי הוא עצמו איננו יכול להיעזר בטינצ'ה כדי להגיע לצוהר, וגם אם היה מגיע, לא יכול היה לעבור דרכו. לעומת זאת, הוא יוכל לדחוף אותה כלפי מעלה, כך שתצליח לצאת דרך הפתח הצר.

כך היה. ברל היה מרים את טינצ'ה על כתפיו, עד שהצליחה להיאחז בצוהר המרתף, מוציאה ראשה ודוחפת את גופה החוצה. בשובה ממשימותיה, התבצע תהליך הפוך. טינצ'ה השחילה תחילה את רגליה, דרך הצוהר פנימה, כאשר פניה מופנות החוצה, אוחזת בחלון בידיה, בעוד ברל מכוון את רגליה לכתפיו ורק אז מוריד אותה אל האדמה.

"הייתי עוטפת את ראשי במטפחת האוקראינית, הירוקה והפרחונית של אמא, שהייתה ברשותי, כדי שיחשבו שאני אוקראינית. את הכתפיים עטפתי בסחבה, ונעלתי לרגליי את ערדלי הגומי שמצאתי ברחובות", נהגה לספר לי.

מאז אותה פעם ראשונה, יצאה מהמרתף עשרות פעמים להביא אוכל או מים. בכל פעם, לא ידעה אם תשוב ותראה עוד את אביה ואיליק. טינצ'ה לא העזה לצאת מהמרתף לאור יום. בחסות החשכה, ולאחר שווידאה שאין איש בסביבה, הייתה מתחילה לצעוד בזריזות לעבר היעד - הבית אליו שלח אותה אביה. לאורך הדרך הייתה משננת את שם הגוי ושם המקום אליו היה עליה להגיע.

"אם צצה דמות כלשהי בדרכי, הייתי נופלת אפיים ארצה, משתטחת בתעלת הניקוז בשולי הדרך, מסתתרת מאחורי עץ, שיח, קיר של בית וכל מה שהזדמן בדרך. לעתים מעדתי, אך שוב קמתי והמשכתי לצעוד לעבר הבית אליו כיוון אותי אבא".

בפעם הראשונה, לאחר שהגיעה לבית אשר הלם את תיאוריו של ברל, נקשה קלות על חלון המטבח. בלב פועם ובחשש רב, המתינה לראות מי יפתח את החלון. היא לא הייתה בטוחה שהגיעה למקום הנכון, ולא היה באפשרותה לצפות מה תהיה התגובה כלפיה, אם שגתה בזיהוי המקום. כל טעות כזאת עלולה הייתה לעלות לה בחייה. אכן, לא טעתה. אחד מידידי אביה, הוציא ראשו לחשכה. טינצ'ה, זיהתה אותו, והציגה את עצמה כבתו של ברצ'ו, בעל האטליז, ושטחה בפניו את בקשתה בלחש.

האיש הצטלב כי לא האמין שמשהו מהיהודים חי עדיין. הוא נעלם למספר דקות שנראו לה כנצח, ושב עם ככר לחם ושני תפוחים בידיו. לאחר שהודתה לו בהתרגשות, ביקש ממנה שתלך בטרם יבחינו בה השכנים. את כל הדרך חזרה עשתה במהירות ובהירות ברחובות החשוכים לחלוטין ומלאי המהמורות, שהמתינו לה, צועדת נחושה לשוב בשלום אל אביה ואחיה עם אוכל, בו תלויים חייהם. "אם חלילה אתפס, מה יאכלו

השניים? הם יגוועו למוות במרתף", חשבה.

"פחדתי מאוד. לא הייתי אמיצה או גיבורה. אבא שלח אותי. לא הייתה ברירה", הייתה אמא מסכמת.

בפעם אחרת, כשיצאה לאחד הכפרים, להביא דבר מאכל מאיכר אליו נשלחה, החליטה לעשות את דרכה בשדות החשוכים. היא חשבה שכך תמנע מצעידה בדרכים, בהן נעו עגלות או התהלכו כפריים. אבל, בחשכת הלילה לא הבחינה בבור כרוי, שלא היה מכוסה, ונפלה לתוכו. היה זה אחד מהבורות שחפרו האיכרים, כדי לאגור בהם מספוא לבעלי החיים. חסרת אונים שכבה מספר דקות עד שהתעשתה, קמה ממקומה וניסתה להגיע לפתח הבור, כדי להמשיך בדרכה. הבור היה עמוק. היא ניסתה לטפס מעלה, אך בכל פעם החליקה על האדמה הבוצית, ושוב מצאה עצמה על הקרקעית. רק לפנות בוקר, כשהשחר החל להאיר, והיא באפיסת כוחות, עלה בידה לצאת משם בשלום.

בעתיד, כשאמא תספר לי על החוויה הקשה, היא תציין שאינה יודעת איך עלה בידה לצאת מן הבור.

לאחר לילה מתיש היא שבה אל המרתף בידיים ריקות.

הימים היו ימי חורף קרים והלילות - קרים יותר. שלג גבוה הצטבר ונערם בדרכים. בלילות כאלה יצאה לדרך לבושה בשמלתה הקיצית, עטופה בשמיכה, שנתנה להם טקלה בקיץ, כדי שישכבו עליה במרתף. בפעמים אלה הותירה את ברל ואיליק ללא כסוי כלשהו עד שובה.

טינצ'ה רעדה מקור ושיניה נקשו. הערדליים שנעלה, ושהיו גדולים ממידותיה, התמלאו בשלג. לטינצ'ה לא הייתה ברירה אלא להמשיך ולצעוד. לו הייתה מורידה מרגליה את הערדליים, הייתה נאלצת לעשות את דרכה בנעלים קיציות פתוחות, וכפות רגליה היו קופאות לחלוטין. השלג בתוך הערדליים נמס מחום כפות רגליה, והתגבש לקרח קשה וחלקלק. על רפידת קרח זו היה עליה לפסוע, בכל צעד שעשתה בדרכה אל היעד. לטינצ'ה לא הייתה ברירה, היה עליה לחזור עם מים בכלי ודבר מאכל, בעיקר לחם. חיי יקיריה, שהיו תלויים בה, הגבירו את נחישותה לחזור למרתף בשלום. ככר לחם אחת אפשרה להם לשרוד כמעט שבוע.

בפעם בה נפלה לבור ושבה למרתף בידיים ריקות, מצאה את אביה בוכה מרה, מודאג וחרד מאוד לגורלה.

שוב ושוב היה עליה לצאת, אחת לשבוע או שבועיים, כשהרעב הציק

מאוד.

סבא ידע שהיא מסכנת את נפשה, אך איזו ברירה הייתה להם? לא תמיד הגיעה לביתו של הגוי המבוקש על ידה, למרות שאביה הדריך אותה כיצד להגיע לבתי גויים, בהם יכול היה לתת אמון שלא יהרגו את בתו של "ברצ'ו", ולא ילשינו עליה. יחד עם זאת, הזהיר אותה שלא לספר להם אצל מי הם מתחבאים, בשום פנים ואופן. בזכות היחסים המצוינים שברל טיפח עם כל תושבי העיירה ועם קהל לקוחותיו בפרט, הוא קצר את הפירות בימים הקשים שבאו עליו. רבים מתושבי העיירה והכפרים שסביבה היו ידידיו, ביניהם אומילינבסקי, אשר נתן לו מחסה במרתפו. גויים אלו נהגו בעבר למכור לו פרות ועופות לשחיטה, או שקנו באטליז בשר לצרכיהם. לאחר שאמא פקדה בתי ידידים גויים, שהתגוררו בעיירה, החלה להביא אוכל גם ממקומות מרוחקים, מחוץ לעיירה.

באחת מפעמים אלה, נתקלה בעיירה זרה, באדם שהבחין בה. "אני מכיר אותך, את יהודייה", אמר.

"אתה בכלל לא יודע מי אני", ענתה, מתחמקת ממנו, משנה את מסלול הליכתה המתוכנן. בלב הולם הסתתרה בסמטה אפלה ולא מוכרת. כשהיה נדמה לה שנעלם, יצאה ממחבואה והמשיכה ללכת. אלא שפתאום האיש הופיע בעקבותיה.

"האם הוא רוצה לראות למי אני הולכת", שאלה את עצמה. "האם הוא רוצה לתפוס ולהסגיר אותי למשטרה המקומית, כדי לזכות בפרס?"

טינצ'ה שמעה מאחוריה את רחש פסיעותיו ואת נשימתו המאומצת, ונדמה היה לה שאף הוא שומע את הולם ליבה, הפועם בחוזקה. למרות הפחד שהשתלט עליה, המשיכה בהליכתה, מצאה קיר בית אליו נצמדה, מסתתרת.

למרבה מזלה, מפאת החשכה, לא הבחין בה והמשיך בדרכו, חולף על פניה.

לאחר זמן ממושך, כשהיה ברור לה שהסתלק או נואש מלחפש אחריה, עזבה את מקומה בזהירות, שבה על עקבותיה והחישה צעדיה. היה עליה לשוב למסלול הקודם, בו הלכה מלכתחילה, כדי שתדע לשוב ממנו לסקאלאט.

בפעם הזאת לא עלה בידיה להביא אוכל. למחרת, נאלצה שוב לצאת לדרך.

"הלכתי לגויים, שהתגוררו בכפרים, בהם לא ביקרתי מעולם. לא יודעת איך הלכתי, לא יודעת איך הגעתי ואיך שבתי משם", סיפרה לי. כך למשל, תעתיך בדרכה לילה שלם, בדרכה לאחד הכפרים. עם עלות השחר החליטה כי עליה להסתתר במחסן בית סמוך, שמא תתגלה. אבל בעל הבית שהבחין בה, נכנס למחסן בעקבותיה.

"מה את עושה כאן?"

טינצ'ה החווירה, חשה שדמה אוזל מעורקיה. "אבא, שלח אותי בשליחות. אני איבדתי את הדרך ונכנסתי לכאן כדי לנוח", שיקרה. ליבה הלם מפחד, אך לא איבדה את עשתונותיה.

"את רעבה?" שאל.

"כן".

האיכר, לא שאל שאלות נוספות והזמין אותה לסעוד בביתו. במטבח הכין לה "ארוחת מלכים" - חביתה משמונה ביצים. טינצ'ה כמעט התעלפה למראה התבשיל ומריחו. היא אכלה חלק ממנו ברעבתנות שלא תתואר. מהנותר, נתנה במטפחתה, כדי להביא לאביה ולאיליק.

כל אותו זמן, עמד הגוי, צפה בה אוכלת ושתק.

טינצ'ה חששה שאולי האיכר חושד בה שהיא יהודייה. על מנת להפיג את חשדותיו, פתחה ספר תפילות נוצרי, שנשאה עמה בקביעות, כדי שתוכל להתחזות לנוצרייה. היא ירדה על ברכיה, מול האיקונין של ה"מאטקה בוסקה" (הקדושה המקומית) התלויה על הקיר, עיינה בספר, מלמלה תפילת הודיה והצטלבה.

האיכר השתכנע מהגיגוננים המקומיים שהפגינה, ושלח אותה לדרכה מלווה בברכותיו. יחד עם זאת, יתכן שניחש שהיא יהודייה ורחמיו נכמרו עליה. לכן לא תיחקר אותה ובחר להאכילה ביד נדיבה.

הפעם נעדרה טינצ'ה במשך יומיים. סבא כבר היה בטוח שהרע מכל ארע והיא נתפסה. כשחזרה לבסוף, לא ידע את נפשו. הדמעות שזלגו על לחיו, הביעו את הכאב, הדאגה שחווה והשמחה על שובה.

טינצ'ה אכן דיברה וכתבה אוקראינית, כשפת אם. חברותיה היו פולניות ואוקראיניות, איתן למדה בבית הספר. בביקוריה בבתייהן הכירה היטב את מנהגי המקומיים. אחת החברות, אניה (אנה), הייתה מתגנבת לגטו ומביאה לאמא לחם, שסייע למשפחתה לשרוד במקום.

לימים נודע לנו מחיים ברונשטיין, כי בעת טיול שורשים שערך בסקאלט, פגש אשה לא יהודייה, בשם אניה, שהגיעה מהעיר גליביץ בפולין, לביקור קרובי משפחתה במקום. כששמעה שחיים הגיע מישראל, התעניינה אם ידוע לו מה עלה בגורל חברתה, טינצ'ה קצ'ור. כמובן שענה לה שטינצ'ה בחיים וימסור לה את כתובתה של אניה בגליביץ. הסתבר, כי בתום המלחמה נישאה אניה, ועקרה מאוקראינה לפולין. לאורך השנים ניסתה להתחקות אחר עקבותיה של טינצ'ה, חברתה, באמצעות "הצלב האדום", אך הדבר לא צלח בידה. אניה חיפשה את טינצ'ה, או את תהילה-לאה קצ'ור, בעוד שטינצ'ה הפכה בינתיים לטוניה ושם משפחתה השתנה לוינטר. ברל הפך לדב, איליק הפך להלל וקצ'ור הפך לבקמן, כפי שעוד אספר בהמשך.

אניה (כיום מרוזביצקי) במרכז עם בתה ובנה בעיר גליביץ, פולין

המפגש של אניה וטוניה בסקאלט, 1996

לטיול שורשים נוסף בסקאלט, שארגן חיים ברונשטיין, בהמשך, הצטרפנו אמא ואני, יעקב בקמן, אשתו שושנה ובתו זהבה אזולאי. אניה ובעלה (מרוזביצקי) הגיעו מגליביץ שבפולין לסקאלט, למפגש המרגש עם עשרות שרידי השואה שהגיעו מישראל ומארצות הברית. טוניה ואניה נפלו זו

לזרועות רעותה. ההתרגשות הייתה רבה והן לא הצליחו להירגע זמן רב. אניה לקחה אותנו לבקר את בני משפחתה, שהמשיכו להתגורר במקום לאחר המלחמה. השיחות היו רוויות בכי, וקלחו כאילו לא נפרדו מעולם. מאז, שמרו השתיים על קשר מכתבים ושיחות טלפון.

מימין: ארבעה מבני משפחתו של האח יאנק, אניה מרוזוביציקי במרכז (בחליפה בהירה), על יד טוניה (במכנסיים שחורים), יעקב בקמן (במכנסיים אפורים) ואשתו שושנה, ומרוזוביציקי בעלה של אניה.

יותר מכול זכרה אמא את המקרה הבא: באחת הפעמים שבה מהדרך ושתי כיכרות לחם בידיה. בדיוק באותו רגע, אחד הגרמנים, שיכור כלוט, יצא מהבית לעשות את צרכיו. טינצ'ה, שטרם הספיקה להיכנס דרך הצוהר למרתף, נבהלה ורצה להתחבא בבית השימוש שבחצר (צריף עץ צר, מרוצף קורות עץ שטוחות, במרכזן פתח לעשיית צרכים, ותחתיהן בור ספיגה) וסגרה את הדלת אחריה. לתדהמתה, ראתה מבעד לחריץ שבדלת העץ, כי גם הגרמני השיכור עושה את דרכו אל בית-השימוש. אולם, לפתע נפל על השלג ונרדם.

אמא יצאה בבהילות אל המרתף, אלא שאחת מכיכרות הלחם נשמטה מידיה ונפלה אל הבור.

עד היום לא יודעת אמא להסביר את הנס שקרה לה. הגרמני כלל לא הבחין בה, נפל ונרדם בדיוק לפני המפגש הבלתי נמנע ביניהם. היה זה כאילו

מישהו למעלה כיוון כך. היא ובני משפחתה ניצלו שוב. ולמרבה המזל - גם משפחת אומילינובסקי.

"את חוזרת לבית-השימוש, מוציאה מהבור את כיכר הלחם שנפלה, ומביאה אותה הנה", הורה לה אביה.

בהתחלה נרתעה, גם חששה לצאת שוב. אבל, לאחר שאביה עמד על דעתו בתוקף, נאלצה לעשות זאת. כמובן, שחלק מכיכר הלחם היה מכוסה בלכלוך, שהיה בבור. סבא, באולרו, קילף לאט את המעטה החיצוני המלוכלך. מבחינתו, עדיין נותר החלק הפנימי הרך, שאפשר היה לאכול ממנו במשך הימים הקרובים.

בפעם האחרונה, בה יצאה להביא לחם, היא חזרה לפנות בוקר. כרגיל, התקרבה בזהירות, איננה מבינה מה פשר קולות הצהלה והשמחה שאוזנייה שמעו. בחשש וחרדה רבה התקרבה צעד אחר צעד, ולתדהמתה ראתה את סבא ואיליק מחוץ למרתף, מוקפים בשכנים, וכולם צוהלים וחוגגים.

במבט ראשון, הייתה בטוחה שברל ואיליק התגלו, ולכן התחבאה מיד. ממקום מחבואה הבחינה שהשניים מוקפים באנשים שמחים ואין חשש

לחייהם. מרעש המטוסים בשמים ומקריאות השמחה בעקבותיהם, הבינה שאף לה לא נשקפת סכנה. רק לאחר שהתקרבה לאביה, נודע לה שהרוסים נכנסו לעיירה והגרמנים נסוגו ממנה. כל עוד הסתתרו במרתף, ללא קשר עם איש, לא ידעו דבר על המתרחש בעולם.

היו אלה רגעים מרגשים ביותר.

"אנחת הרווחה שלנו נשמעה מקצה העולם ועד קצהו, "ניצלנו, אנחנו חיים!"

קשה היה להאמין שלאחר תשעה חודשים של סבל ועינויים, הגיע סוף טוב.

"מסתבר שהשכנים ידעו על כך שיהודים מסתתרים במרתף של אומילינובסקי, אך איש מהם לא הלשין ולא מסר אותנו לגרמנים. הם לא ידעו מי המסתתרים, וגם לא כולם הכירו את אבי, אבל כולם אהבו את אומילינובסקי ואת טקלה אשתו", דברי אמי.

באמצע שנת 1944 עבר מחוז טרנופול לידי ברית המועצות. חיילים סובייטים, בכלי רכב צבאיים, עברו בשיירות ניצחון, בכל עיירות המחוז. במקביל, הודיעו ברחובות, שיהודים שנותרו בחיים, יכולים לצאת ממקומות המסתור שלהם ולא יאונה להם כל רע.

מיד הזדרזו שכני משפחת אומילינובסקי להודיע לבני המשפחה על החדשות, ואלה הודיעו על כך לברצ'ו ולאיליק שבמרתף.

השניים, מופתעים מהחדשות, יצאו ממחבואם לאחר תשעה חודשים, אל אור השמש. הם עמדו סמוך למקומיים המאושרים, שהתקהלו סביב החיילים הסובייטים, והמתינו לשובה של טינצ'ה (22.3.1944).

סבא, אמא ואיליק, ראו בחיילים הסובייטים את מושיעיהם וגואליהם, והכירו להם תודה כל חייהם. למזלם, החיילים הרוסים שנכנסו לעיירה, נהגו כלפי היהודים, שרידי השואה, בחיבה רבה, אם כי לא מיצו את הדין עם מקומיים שסייעו לגרמנים.

בעתיד, כאשר אמא סיפרה על כל שעבר עליה בזמן המלחמה, הייתה תמיד מסיימת במשפט: "סבל כזה, אני לא מאחלת לאיש. אף לא לשונאיי". שנה לפני תום מלחמת העולם השנייה, בשעה שבארצות אחרות יהודים עדיין סבלו והושמדו, בסקאלאט כבר לא היו גרמנים. הסיוט נגמר, כעת

היה צורך להתחיל בחיים חדשים.

**מתוך הכאב שהותירה השואה, אנו שואבים את העוצמה והכוח
להבטיח קיום חברה מוסרית ועולם טוב לילדינו
ענידת סיכת הזיכרון מבטאת את המחויבות לשמר את זיכרון העבר
ולהנחילו לדורות הבאים**

שמחת השחרור של סבא, אמא ואיליק, הייתה מהולה בעצב. טקלה
אומילינובסקי עמדה סמוך לחלון דירתה וצפתה בשיירת כלי הרכב של
הצבא הסובייטי הנכנסת לעיירה.

לפתע, כדור תועה, מכלי נשק של חייל אלמוני, פגע במצחה.
טקלה נהרגה במקום.

"לא יכולנו להמשיך בשמחה. האישה הטובה שסייעה לנו רבות ובזכותה
ניצלנו, ספגה כדור בראשה. לא הגיע לה גורל כה אכזר.

עמדנו אילמים מצער ומכאב. לא ידענו באילו מלים ננחם את בעלה, הטוב
והאנושי. התאבלנו עמו על מות אשתו היקרה.

הייתה לנו תחושה, לפיה הייתה לטקלה שליחות: להציל אותנו. ברגע
שהסתיימה שליחותה, תם תפקידה בעולם הזה, והיא עברה למקום אחר.

לא הגיע לה למות", סיימה אמא את סיפורה.

6

החיים לאחר השחרור בידי הסובייטים

בשנת 1944 המלחמה טרם הסתיימה, אך זו כבר הגיעה לקיצה באוקראינה. השלטון הקומוניסטי השתלט על חבל גליציה, והלאים את כל הבתים והרכוש, בכל מקום אליו הגיע ברחבי אוקראינה. בבית משפחת קצ'ור, שנבזז ונהרס, לא ניתן היה להתגורר, ולכן השתכנו השלושה שנותרו בחיים, בבניין העירייה המקומית.

ברל, עם שותף מקומי, פתח מחדש אטליז. החיים נמשכו והיה צורך להתפרנס. שוב רכש מאוקראינים בסקאלאט, ובכפרים סמוכים, פרות לשחיטה. שוב נהג ברוחב לב ובמאור פנים כלפי לקוחות האטליז. אבל הוא וטינצ'ה, גמרו אומר לעזוב את המקום לעד, לארה"ב או לארגנטינה.

בארגנטינה התגוררו מרדכי-לייב, אחיו של ברל, אשתו אידיס (יהודית) וילדיהם, מזה שנים רבות.

ניצולים, החליפו מידע ביניהם, על מדינות וערים, אליהן כדאי להגר. על תנאי הכניסה בהם יש לעמוד, כדי לקבל אישורי הגירה. מה כדאי להביא עמם לכל ארץ, כדי שיוכלו להתבסס בה כלכלית.

אידיס, רויזה, גולדה, יוסל וברטה התאומים
בסוף שנות ה-30

מישהו סיפר להם שכדאי להביא לאמריקה, ולארגנטינה בפרט, חמאה ודבש בקופסאות פח, כדי שלא יתקלקלו בחום או בקור, וישרדו מסע ביבשה והפלגה ארוכה באנייה. מאותו רגע, כל פרוטה שהצליחו לחסוך, קנו בה חמאה ודבש. את הקופסאות ערמו ושמרו לרגע המתאים. בסתר ליבם קיוו ברל וטינצ'ה, שאולי מישהו מבני המשפחה הקרובה, ניצל ועוד ישוב הביתה, לעיירה. לכן, החליטו להמתין במקום, אולי יופיע, אולי יקרה נס.

לייצ'ה

ניצולים אכן שבו מרוסיה (לייצ'ה גולדשטיין, חיים אקסל) - משירות ב"צבא האדום", מבונקרים ומיערות בהם הסתתרו. אולם, אף לא אחד ממשפחת קצ'ור מסקאלאט, אף לא אחד ממשפחת בלייך מגז'מאלוב. ברל וטינצ'ה הטו אוזניהם לכל בדל שמועה, ידיעה, שתחזק את תקוותם. שאלו ובררו בקרב הניצולים, אם ידוע להם על מישהו מבני משפחתם, שנותר בחיים.

אני זוכרת, שגם בארץ היו תמיד רכונים מעל הרדיו הביתי, ואוזנם כרויה לשמוע שמות ניצולים, בתוכנית שנקראה "המדור לחיפוש קרובים". הקריינית הייתה קוראת אינסוף שמות של מחפשי קרובים ושמות קרוביהם, תוך ציון שם עיר הולדתו של כל אחד מהם. בתום כל שידור תוכנית, נהגו לכבות את מכשיר הרדיו באכזבה ובעצב, אבל מעולם לא הרימו ידיים. תמיד חזרו לתוכנית הבאה. כשהייתי סטודנטית בירושלים, הבאתי את אמי, טוניה, למשרדי "הסוכנות" בעיר. מילאתי טפסים, בהם פרטיה ופרטי אביה, המחפשים אחר הבנים/האחים, מויש'לה ולייב'לה. אף שמעולם לא נתקבלה תשובה, תמיד תמיד קיוו שאולי נותרו, לפחות שניים אלה. אולי קרה נס. אולי הם ב"ברית-המועצות", מאחורי "מסך הברזל".

בשנות ה-90, כשהתחילה להגיע ארצה העלייה מברית המועצות, וסבא דב כבר לא חי עוד, חזרה התקווה לאמי, ושוב שאלה אם מישהו שמע, הכיר, ראה, יודע... אולי...

כשביקרנו ביקור שורשים בסקאלאט, ביוני 1996, שוב שאלה אמא, והפעם את הכפריות הזקנות, שישבו בכיכר העיירה. הן זכרו היטב את ברל

קצ'ור (ברצ'ו), אבל לא היה להן שום מידע על מויש'לה או לייב'לה.

למשפחת קצ'ור, שלום.

אני חי בסיביר, מאז שעזבתי את הבית.

מקווה שכולכם בסדר.

אני מתגורר בעיר של כורי פחם ומתפרנס מעבודה במכרה.

שילחו לי תמונה.

יעקב

המכתב מחיים, הגיע לכתובת בית המשפחה שברחוב פילסוצקי, בעיירה.

בסניף הדואר המקומי ידעו שבני משפחת קצ'ור מתגוררים, זמנית, בבניין

העירייה והעבירו אליהם את המכתב המיוחל.

השמחה וההתרגשות אינם ניתנים לתיאור.

חיים (יעקב) חי, ברוך השם.

סבא חזר וקרא את משפטי המכתב מספר פעמים, עד שידע אותו

בעל פה. ברל, טינצ'ה ואיליק, הצטלמו יחד, לראשונה מאז המלחמה.

במכתב תשובה קצר ששלחה טינצ'ה לאחיה חיים, כתבה שהם מתגוררים

עדיין בסקאלאט ומחכים לו, שישוב הביתה. אל המכתב צרפה את התצלום

המשותף.

התמונה שנשלחה
לחיים (יעקב)

לאחר פרק זמן, הגיע מכתב נוסף מחיים, בו כתב:

למשפחת קצ'ור, שלום.
קיבלתי את מכתבכם.
מדוע רק שלושתכם מופיעים בתמונה?
אין בכוונתי לשוב לסקאלאט או לעבור דרכה.
הצטרפתי לקבוצת צעירים יהודים מ"קיבוץ המעפיל", המתכוונים
לנסוע לפלשתינה.
טרם החלטתי על כך סופית, כי יש לי בת זוג מקומית, עמה יצרתי קשר.
אגיע מסיביר ברכבת, יחד עם חברי הקבוצה, אל העיר קטוביץ. זו
תהיה התחנה הראשונה במסע שלנו.
נשהה בה זמן מה ומשם נמשיך הלאה.
להתראות,
יעקב בקמן

ברל וטינצ'ה, התקשו לקבל את הדברים. מדוע החליט יעקב, שלא לעבור
דרך סקאלאט, אף לא לביקור קצר, כדי לפגוש אותם? הרי סקאלאט אינה
רחוקה מאוד מקטוביץ, והלא חלפו יותר מארבע שנים מאז התראו עמו.
כמו כן, תמהו, הן תמיד קראו לו חיים, מעולם לא קרא לעצמו יעקב. מדוע
עכשיו קורא לעצמו יעקב בקמן? נכון, אמנם שמו היה חיים-יענקל, אך
תמיד נקרא חיים, והוא מעולם לא קרא לעצמו יעקב. ומה פתאום בקמן?
נכון, סבתא חנצ'ה קצ'ור, היתה מבית בקמן, אך פרט לבנה הצעיר, איציק
קצ'ור, אחיו של ברל, איש מבני המשפחה, לא שינה שם משפחתו לבקמן,
או הוסיף שם זה לשם משפחתו.

טינצ'ה הבינה שאת מכתב התשובה שתכתוב לו, לא יספיק לקבל ברוסיה,
אם אכן יצא כבר לדרך. היא החליטה לנסוע לקטוביץ, לחפש את אחיה,
חיים (יעקב).

"אם הוא לא מתכוון להגיע אלינו, אגיע אני אליו", אמרה לאביה. היא
רצתה לברר עמו, מה הן תוכניותיו ולשקול יחד עמו את האפשרות שיהגרו
יחדיו לארגנטינה.

לא הייתה בידה כתובת מדויקת בה אמורה הייתה להימצא אותה קבוצה,
אודותיה כתב. אבל טינצ'ה הייתה בטוחה שתסתדר בזכות ידיעת השפה

הפולנית.

ברל, שהשפה הפולנית שלו הייתה פחות טובה מזו של בתו, יישאר בינתיים בעיירה עם איליק.

היא לבשה חליפה חדשה שרכשה לעצמה, נעלה נעליים חדשות, בעלות עקבים גבוהים, קלעה את שתי צמותיה הארוכות, גלגלה אותן סביב ראשה ויצאה לדרך.

שכניהם, שהתגוררו עמם פרק זמן בבניין העירייה, עזבו את סקאלאט ועברו לקטוביץ, נתנו לטינצ'ה את כתובתם החדשה, והבטיחו שתוכל להתארח בדירתם השכורה, עד שתמצא בעיר את אחיה, חיים (יעקב).

טוניה ביום הולדתה ה-20
בסקאלאט, 27.9.1945

טינצ'ה, חיפשה ומצאה את המקום. לאחר שנקשה קלות על דלת הכניסה, זו נפתחה. בפתח עמד בחור צעיר ונאה. מוסיקת ריקודים נעימה בקעה ממקלט רדיו גדול, שעמד על גבי כוננית.

"שלום, אני טוניה, אחותו של חיים קצ'ור".

"נעים מאוד, אני אריה ואני מכיר אותך".

משראה את הבעת המשתוממות על פניה, הוסיף: "בואי, היכנסי. שבי ואסביר לך".

"אני מכיר אישית את אחיך. הוא הראה לי ולחברים האחרים, תמונה שקיבל ממשפחתו. ברגע שפתחתי את הדלת, זיהיתי אותך כאחותו, זו המופיעה בתצלום".

"והיכן חיים?"

"אה, הוא כבר לא כאן. הוא ושאר חברי הקבוצה, יצאו לדרך שתוביל אותם לפלשתינה, ארץ-ישראל. אני היחיד שנשארת כאן, כדי לקלוט מצטרפים חדשים. לו היית מגיעה לפני ימים ספורים, היית פוגשת אותו".

משראה שטוניה מתלבטת מה עליה לעשות עתה, הושיט לה יד ואמר: "המוסיקה נהדרת... אני מזמין אותך לרקוד איתי".

כך החלה הפגישה הראשונה, של אמא טוניה ואבא אריה.

היא נענתה להזמנה ורקדה עמו ואלס סוחף, לצללי מוסיקת הריקודים.
והוא, תוך כדי ריקוד, הציע לה להצטרף ל"קיבוץ".
"אני לא לבד. אבא שלי ואחי הצעיר, נמצאים איתי בסקאלאט".
"אז בואו לפלשתינה! ובקשר לאביך המבוגר ולאחיך הצעיר, אני אסדר
שיקבלו גם אותם ל"קיבוץ".
הבחור החל למצוא חן בעיניה.

אבל מה יעשו עם כל קופסאות החמאה והדבש, שאגרו לקראת הנסיעה
המתוכננת לאמריקה? אולי יוכלו לקחתם איתם לארץ ישראל? בוודאי גם
שם הם חסרים.

אריה הציע לטוניה, שתגיע לאחד מימי שישי, ל"עונג שבת", ב"קיבוץ",
ותישאר ללון שם. כך, תוכל להתרשם מהחברים ומסגנון החיים
ב"קומונה".

טוניה הסכימה.

הכינוי הרשמי ל"קיבוצים" הללו, היה: "מרכזי פרודוקטיביזציה".
הם, היו הבסיסים ל"ברירה". אלה היו "קיבוצי-עלייה" (לא "קיבוצי-
הכשרה", כפי שהיו לפני מלחמת העולם השנייה).

ארגון ה"ג'וינט" סיפק את הכסף, את המבנים, המיטות והשמיכות, לאכסון
השוהים בהם. המדריכים, שרובם הגיעו מהארץ, סיפקו את הצד החברתי
והרעיוני של "הקיבוץ" (חלק מהמדריכים, היו פרטיונים לשעבר, והיה
להם ניסיון-חיים במאבק נגד הנאצים).

המדריכים ארגנו חוגים ללימוד עברית וקורסים מקצועיים (כגון תפירה,
בעיקר לנשים). המטרה הייתה יציאה מהגולה ולא שהייה בה. יחד עם
זאת, עשו עבודה חינוכית, כמו סמינרים רעיוניים, הכשרה גופנית ושיעורי
שימוש בנשק, נגד פורעים אנטישמיים מקומיים.

שליחי "תנועות-הנוער", המדריכים שהגיעו לאירופה לארגן את "הברירה",
יצאו את הארץ, באופן בלתי לגאלי, בספינות קטנות, אשר שבו מהארץ
לאירופה (בעיקר לאיטליה), כשהן ריקות, לאחר שהורידו מעפילים על
חופי ארץ-ישראל

מאיטליה, התפזרו בארצות אירופה, לבושים כפליטים, או במדי "הבריגדה
היהודית". כולם היו מסורים לתפקידם, דבקים במטרה. הם עודדו, סייעו,
זייפו תעודות, שיחדו מבריחי גבולות ושוטרים בכסף שהופקד בידיהם,
נהגו במכוניות, חילקו פספורטים, העבירו סיסמאות לזיהוי הדדי ועוד.

הם יצאו את הגבולות במכוון, כדי לברר אפשרויות מעבר ו"להסתדר", עם שומרי הגבול, שכן "הבריחה" נחשבה לבלתי לגאלית באירופה. כשהמדריכים יצאו עם "קיבוציהם" לדרך, הגיעו אחרים למלא את מקומם עם יהודים נוספים.

"קיבוץ קטוביץ", כמו קיבוצים אחרים נוספים, קלט כחברים, רק רווקים, צעירים וצעירות יהודים, אשר נותרו יחידים ממשפחותיהם שהושמדו בשואה. הם הגיעו אליו כ"אודי-אש" עשנים, מארצות אירופה המזרחית, וממדינות ברית המועצות, וביקשו ביטחון בין יהודים. היו ביניהם שהגיעו מ"הצבא-האדום", בו שירתו לאורך שנות המלחמה, היו שבאו מהיערות, בהם התחבאו ולחמו בגרמנים, כפרטיזנים. אחרים הגיעו מעיירות בהן הוחבאו אצל גויים, או הועסקו אצלם לאורך שנים בזהות בדויה. שליחי "תנועות-הנוער", יצאו מפלשתינה, כאשר ברשותם כסף לקליטת הצעירים הללו. הם שכרו דירות בנתיב "הבריחה" המתוכנן, שיכנו בהן את

"קיבוץ קטוביץ", 1947.

הפגנת 1 במאי של חברי "קיבוץ קטוביץ".

על השלט כתוב בפולנית: "אנחנו חלוצים היוצאים לפלשתינה".

ביידיש כתוב: "לחיי העובד היהודי בנוחות בארץ ישראל".

הילד הקטן במרכז הוא הלל בן ה-10

הצעירים והכשירו אותם לקראת עלייתם ארצה.
 כך יצאו יעקב בקמן וקבוצתו ("המעפיל"), מהדירה בקטוביץ, לדרכם.
 מיד לאחר מכן, הצטרפה טוניה לקבוצה חדשה, שנקלטה והחלה להתגבש,
 באותו מקום כ"קיבוץ קטוביץ".

ימים ראשונים "בקיבוץ קטוביץ"

במקרה בו התגבשה רק קבוצה קטנה של חברים, צרפו אליה קבוצה

טוניה, אריה והלל בסוסנוביץ

קטנה אחרת, שהתגבשה בעיר
 אחרת. כך התאחדו "קיבוץ
 קטוביץ" יחד עם "קיבוץ
 סוסנוביץ", לאחר קליטתה של
 טוניה. כעבור זמן של גיבוש
 והכשרה משותפים, הייתה
 הקבוצה המאוחדת, יוצאת
 לדרך, וחוזר חלילה.

חברי "קיבוץ קטוביץ", הועסקו
 בעבודות שונות, כדי לכלכל
 את עצמם, בכל התקופה בה
 שהו ב"קיבוץ". הם הועסקו
 ככוח אדם זמני, בסיוע
 ובשיפוץ דירות, בניקיון בתים,
 חצרות ועבודה במפעלים,

בתפירה במתפרות קונפקציה ועוד.

טוניה, למשל, השתתפה בקורס תפירה ועבדה בתפירה, לאורך כל תקופת שהותה ב"קיבוץ". כשעלתה ארצה, עבדה במקצועה כתופרת בבית חרושת "כיתן".

הכסף שהשתכרו, נצבר בקופה משותפת, ושימש לרכישת מזון, ביגוד והנעלה לחברים. כמו כן, מימנו בו טיפולי שיניים אצל רופאי שיניים מקומיים. רוב החברים סבלו מהזנחה ממושכת של שיניהם בגלל המלחמה. המטבח והלינה, היו משותפים, בהפרדה בין נשים לגברים.

לאחר שהייה ממושכת באתר א', התקדמו לאתר ב', כאשר הכיוון הכללי הוא מערבה, לעיר אחרת, למדינה אחרת, תוך כדי שיחוד שומרי גבולות, או בעלי תפקידים אחרים.

"הבריחה" הייתה בעיקר בריחה מן העבר, מזיכרונות קשים, מאשליות שהתנפצו ומהווה לא ברור.

אבל "הבריחה" הייתה גם "נדידת-עם" לעבר מולדתו. המטרה הסופית של המסע, הייתה הפלגה לפלשתינה-א"י. אנייה הייתה אמורה לאסוף אותם במקום ובמועד, שיודיעו להם עליו.

את הנסיעות בדרכים מימנו החברים מכספי הקופה המשותפת, ומכספים שתרם להם ה"ג'וינט". נסיעות אלו התנהלו במשאיות וברכבות. במקומות אליהם לא היה ניתן להגיע ברכב, עשו הצעירים את דרכם ברגל, בלילות חשוכים, במעברי הרים ובתחנות-גבול, כשברשותם דרכונים יווניים מזויפים. מדוע דווקא "יווניים"? בעיקר, כדי שאיש לא יידע לקרוא מה כתוב בהם (הכתב היווני שונה מהכתב הלטיני).

השהייה בכל נקודת עצירה, ארכה לעתים חודשים ארוכים. במשך זמן זה גיבשו אותם המדריכים והכשירו אותם לחיים בארץ. לימדו אותם לשיר שירי ארץ-ישראל, ערכו עמם "קבלות שבת", הטמיעו בהם ערכים של תנועת "השומר-הצעיר", של שיתוף ואחוזה, הקימו מקהלה, ערכו טקסים, ציינו חגים, יזמו פעילות חברתית לגיבוש ופעילויות ספורט לשמירת הכושר.

טוניה שבה לסקאלאט, נפעמת. בהתלהבות רבה, סיפרה לאביה על האנשים הנפלאים שפגשה, ועד כמה נהנתה מחברתם. סיפרה על החדר

בו לנה יחד עם נשים צעירות אחרות בנות גילה, שחלקן היו ב"מחנות-עבודה", אחרות פעלו ביערות, חלקן איבדו את הוריהן ובני משפחה נוספים.

היא סיפרה לו על המקהלה, השירים, על האחוה. הוסיפה, שאין טעם להמשיך ולחכות בסקאלאט לניצולים אפשריים שישובו הביתה, וכי החליטה להצטרף ל"קיבוץ" האמור להגיע לפלשתינה, ולקחת אותו ואת איליק, איתה.

"טינצ'ה עשי מה שאת מבינה", אמר ברל לבתו. "ומה נעשה עם כל החמאה והדבש? אולי נוכל לקחת איתנו, לפלשתינה?"

"אי אפשר", ענתה. "נצטרך לנסוע עם החברים, ממקום למקום. המסע יהיה ארוך מאוד. לא נוכל לסחוב עמנו, בדרכים ובגבולות, קופסאות כבדות". קופסאות החמאה והדבש, הושארו בסקאלאט, בבית העירייה בו התגוררו מאז תום המלחמה. הכסף, שהושקע ברכישתן ירד לטמיון. השלושה עזבו את סקאלאט, על הזיכרונות הטובים והרעים שבה, ושמם פעמיים, מלאי תקווה, להתחלות חדשות.

בעתיד לבוא יקימו עם ניצולים נוספים, אנדרטה לזכר ניצולי סקאלאט שניספו בשואה, בבית העלמין על גבול בת-ים וחולון. אחת לשנה, ב-ז' בתמוז, יפקדו את המקום כדי לערוך בו אזכרה, לקהילה שהייתה ואיננה עוד.

לאחר התפרקות ברית המועצות (סוף 1991), יגיעו חלק מהניצולים לביקורי "שורשים" בעיירה, יחד עם ילדיהם ונכדיהם. גם בה יקימו אנדרטה, באזור "נובו-שילקה", עדות אילמת לרשעותם של בני אנוש.

ה"קיבוץ", קיבל את טוניה, בזרועות פתוחות. כמו כן, קיבל את ברל, שהיה אז כבן 44 (מבחינתם, "זקן") ואת איליק, שהיה כבן 8. בדיוק כפי שאריה הבטיח.

איש מבין ה"מקבלים" ל"קיבוץ" או מבין ה"מתקבלים" אליו, לא העלה אז על דעתו, שכולם יהפכו למשפחה אחת, אשר תלווה את כולם, לאורך עשרות שנים, בטוב וברע, עד יום מותם.

וטוניה? כשם ששאל בן קיש, יצא לחפש אתונות ומצא במקומן מלוכה, כך אף היא. יצאה לחפש אחר אחיה ומצאה את אריה וינטר, אהבת חייה.

"קיבוץ קטוביץ", על חבריו, עבר ל"קיבוץ סוסנוביץ", והשניים התאחדו תחת השם: קיבוץ "יד-שמואל". המדריך הראשון של הקבוצה, היה אברהם כהן, שהגיע מרוסיה, אליה ברח עם אחיו, במהלך המלחמה.

אברהם (או: "אברם-כהן", במילה אחת, כפי שקראו לו), הגיע מבית משכיל וציוני, בו כתבו ודיברו עברית כשפת אם. נוסף על כך, שלט בפולנית, ברוסית וביידיש. לכן, מיד עם בואו, דיבר עם כל אחד מהחברים בשפתו. לא היה איש בקבוצה, שלא העריך אותו בזכות השכלתו, עושר ידיעותיו ופשטות התנהלותו. אבל בעיקר אהבו אותו כי ראו בו את דמות המדריך הציוני, הדואג לגופם, ביטחונם, כמו אב אחראי ומבין.

לצורך מילוי תפקידו, היה עליו להיות איש קשר בין קבוצת "יד-שמואל", לבין משרדי "השומר-הצעיר" בארץ.

מהארץ שלחו אליו כספים, הוראות פעולה ותכנים ערכיים-חינוכיים. את האחרונים, היה עליו להנחיל בלבבות הצעירים, עליהם פרש את חסותו. בנוסף, היה עליו לעסוק בענייני מנהל וכספים. בימים בהם לא היו טלפונים, פקסימיליות, בוודאי לא מחשבים או דוא"ל, הייתה משימתו מורכבת ולא פשוטה.

בספריית "גבעת-חביבה", ניתן למצוא שלל מכתבים שכתב אברם-כהן, בפולין, בתפקידו הנ"ל. במכתבים אלה סוכמו עם משרדי "השומר הצעיר", עניינים תרבותיים, כספיים, מנהליים וארגוניים, שהיו קשורים בקבוצה.

אריה וינטר, שהיה בעל השכלה תיכונית מושלמת ושלט היטב בניהול חשבונות, קיבל על עצמו את תפקיד "מזכיר הקיבוץ". הוא היה אחראי על הצד המנהלי והכספי של פעילות הקבוצה. כתוצאה מכך הפך הקשר בינו לבין אברם-כהן, לקרוב מאוד באותה תקופה.

לאחר ש"קיבוץ קטוביץ" נדד לעיר סוסנוביץ, הכיר אברם-כהן את אשתו לעתיד ועזב את הקבוצה. את מקומו תפסו שני מדריכים חדשים.

אברם-כהן, אשתו ומשפחתה המשיכו להתגורר במקום לפרק זמן קצר עד עלייתם ארצה. לימים, שימש סגן ראש עיריית צפת, בה התגורר. מגוריו הרחק מהחברים שהתרכזו במרכז הארץ, הפכו את הקשר עמו לתכופ פחות. למרות זאת, האהבה אליו לעולם נשמרה. הוא הוזמן לכל השמחות של החברים ולכנסים של חברי "הקיבוץ", אליהם הגיע עם אשתו או בלעדיה. אבי, אריה, שלח לו בקביעות, אגרות ברכה לחגים.

ב"קיבוץ סוסנוביץ" כולם הכירו חברים חדשים, הסתגלו למקום, למדריכים

חדשים ולסידורי עבודה וביטחון חדשים.

ברל היה משובץ לעבודת שמירה על המתחם, בו התגוררו החברים (תמיד היה חשש מהתנכלויות של מקומיים, אנטישמיים).

מדי פעם, הוציאו המדריכים את החברים לפעילויות ספורטיביות ותרבותיות, או לביקורים באתרים בעלי זיקה ל"שואה". הפעילות הספורטיבית כללה תחרויות חוץ בין "הקיבוץ" שלהם לבין "קיבוצים" אחרים, או תחרויות פנים, בין "קבוצת קטוביץ" לבין "קבוצת סוסנוביץ".

ב"קיבוץ", התנהלו סמינרים ציוניים, טיולים והרצאות בנושאים היסטוריים, וקורסים, כמו ירי, הגנה עצמית ותפירה.

התארחו שם נציגי "תנועת-הנוער" שהגיעו מהארץ או ממדינות אירופה, לחזק את רוחם בהחלטה לעלות ארצה. כך הגיעה אליהם חייקה גרוסמן (לימים, חברת-כנסת ישראל ברשימת מפ"ס), אשר הותירה בהם רושם עז. כך, למשל, נסעו להתארח בעצרת חגיגית שנערכה בצפון פולין, יחד עם קיבוצים נוספים, של "תנועות הנוער". מקהלת "יד שמואל" שרה לפני באי הכנס. סולנית המקהלה, טוניה, ריגשה בשירתה את המשתתפים הרבים וברל אביה, כרגיל, רווה נחת.

במועד אחר, נסעו כל החברים, לביקור ב"מחנות העבודה" בעיר גליביץ בדרום פולין. במהלך המלחמה פעלו במקום ארבעה "מחנות עבודה", שהיו מחנות משנה של אושוויץ-בירקנאו. הביקור במקום הותיר עליהם רושם קשה והשפיע על תודעתם הציונית.

מסוסנוביץ, המשיך ה"קיבוץ" לאוסטריה, ל"מחנות המעבר" בסאלפלדן שבהרי-האלפים. על המסלול החליט מרכז "השומר הצעיר", נוכח אילוצים חיצוניים, שלא היו תלויים בו.

כל תחנת דרך בנתיב "הבריחה", הופעלה על ידי המדריכים וחניכיהם. הללו צרפו אליהם חניכים חדשים ושיקמו גרעיני "תנועות-נוער" ציוניים, שמרבית חבריהם הושמדו בשואה.

בריטניה ראתה בעין רעה, את הגעתם של פליטים לנמלי אירופה, ומהם לפלשתינה. כמויות הפליטים היהודיים איימו לשבש את מכסת העלייה המוגבלת. לחץ בריטי כבד על מדינות אירופה, הביא לכך שלא תמיד הסכימה איטליה למעבר פליטים דרכה. לחץ זה גרם לכך שלא בכל נקודה במסלול הבריחה, זכו היהודים לקבלת פנים אוהדת. לכן, הוחלט שלא לפנות לנמל באיטליה, אלא ל"מחנה מעבר" בסאלפלדן, באזור הכיבוש

האמריקאי באוסטריה.

הצבא האמריקאי מימן את הבריחה מאזור הכיבוש הסובייטי והנפיק לפליטים תעודות, בהתאם לאזור הכיבוש אליו תכננו להגיע (לאזור כיבוש אמריקאי, צרפתי או בריטי).

הם עשו את המעבר מאזור הכיבוש הסובייטי לאזור הכיבוש האמריקאי באוסטריה, כאשר הם מובלים במשאיות "הבריגדה", ברכבות ובעגלות. מימון הפרודוקטים (מצרכי המזון), נעשה בעיקר על ידי הג'וינט.

על החברים, שצוידו בדרכונים יווניים מזויפים, נאסר לשוחח ביניהם, בידיש או בשפה אירופאית. הם נדרשו לדבר עברית בלבד, כדי להראות ולהישמע יוונים, וכדי שהשוטרים במעברי הגבול, לא יזהו אותם כפליטים יהודיים (יידיש היתה מוכרת משום דמינה לגרמנית).

את ההליכה במעברי ההרים הגבוהים מאוד, עשו בהנחיית מבריחים שקיבלו כסף. המסע נערך בהיחבא, בלילות, בשקט מוחלט, תוך כדי הליכה לאוסטריה, בגובה של כאלפיים מטרים מעל פני הים. תשושים הם הגיעו למחנה העקורים בסאלפלדן.

ברל, בן ה-45 והלל בן ה-10, עשו את המסע, כמו כל בני העשרים, כאשר חפציהם האישיים תלויים על גבם, בתוך שמיכות שקצוותיהן קשורות מאחור. מאחר שהמסעות הרגליים התנהלו בלילות, לא יכלו לצפות בנוף

הלל בסוסנוביץ
1945/6

המדחים ביופיו, ולא ליהנות ממראות הדרך. גלויות שרכשה טוניה, במקום (האזור תירותי עד היום), אפשרו להם, בחלוף השנים, לראות את יפי האזור.

ב"מחנות-העקורים" הללו (חלקם היו "מחנות-ריכוז", אשר שוחררו בידי "בעלות הברית") הם שהו כחצי שנה, והמשיכו לעבוד בשיפוצים, בתורנויות ניקיון, בישול ושמירה, בהעשרת הידע על ארץ-ישראל ובחיזוק הזהות הציונית.

המדריכים ארגנו אירועי ספורט, תחרויות, פרסמו כתבות בעברית וביידיש, ערכו עצרות זיכרון, חגגו את חגי ישראל וגיבשו את הקבוצה כ"קיבוץ הכשרה"

לקראת עלייה לארץ. מדי פעם, הוציאו את כולם לטיולים, כמו לוינה, לביקור בקבר הרצל ובני משפחתו. המדריכים, אף פנו להנהלה הראשית בפולין, וקיבלו ממנה מימון לאירוח החברים ב"מרכז-הבראה", בעיירה לודוויקוביצה. השהיה הקצרה במקום תרמה רבות להבראתם הנפשית ולגיבושם כבני חורין. לאחר אוסטריה, עברו ברכבת לגרמניה וממנה למרסיי בצרפת.

מסע "הבריחה" דרך וינה, 7-1946.

בבית הקברות היהודי לצד מצבת זיכרון לבני משפחת הרצל.

דב - שני משמאל, אריה - משמאל על גג המצבה, טוניה - רביעית משמאל

במרסיי, שוכנו ב"מחנה באנדול" והמתינו לאנייה שתיקח אותם לארץ. אריה ניצל את ההפוגה בנסיעות הארוכות וביקש מברל את ידה של טוניה. הוא נתן לשניים את ברכתו והם נישאו ב"קיבוץ", בחתונה יהודית ב-15.2.1948. כל חברי ה"קיבוץ" והמדריכים נכחו בחתונה. אני נולדתי 9 חודשים לאחר מכן, בארץ-ישראל. לימים, לאחר שנים של שהיה בארץ, התבקשו בני הזוג על ידי משרד הפנים לחדש את נישואיהם, וכך אכן היה. טוניה ואריה נישאו בארץ, שנית.

בפעם זו, קיבלו כתובה, מעוטרת וחתומה בידי רב ישראלי.
 "יעקב בקמן, נמצא כאן, במחנה באנדול", אמרו יודעי דבר, מקרב חברי
 "הקיבוץ", שהכירו אותו ב"קיבוץ קטוביץ".
 ברל, טוניה ואיליק (כבר נקרא הלל), יצאו מיד לחפשו.
 את הפגישה הנרגשת, קשה לתאר במילים. ברל נפל על צוואר בנו. הוא לא
 הצליח לכלוא את דמעותיו. גם טוניה והלל חיבקו אותו ודמעו, מאושרים
 על שזכו לפגוש אותו סוף סוף, שמחים שעוד צאצא לבית קצ'ור נותר

חברי קיבוץ "המעפיל" בחווה יהודית חקלאית.
 חנה בקמן לבית פורמן, נשענת בידה על מעקה המדרגות, במרכז התמונה.
 יעקב בקמן, עומד מאחוריה

בחיים.

כאשר חיים החליט להימלט לרוסיה, היו בני משפחתו בטוחים שהוא עושה צעד פזיז ומסוכן. בדיעבד, הסתבר שברירתו זו, מזרחה, הצילה את חייו. במשך כל השנים, מאז ניפרד ברל מבנו, ובמיוחד לאחר שנודע לו שהוא חי, התגעגע אליו. הוא לא פסק מלדמיין את הרגע בו ייפגשו, את הדרך בה יספר לו על מותם של אמו, אחיו, ובני משפחת קצ'ור האחרים. לאחר המפגש המרגש, הציג להם חיים/יעקב את אשתו, חנה, שהייתה באותה עת בהיריון מתקדם.

חנה בהיריון ויעקב לפני עלייתם ארצה

"מדוע קוראים לך כולם יעקב בקמן? שינית את שמך?" התפלא ברל. "הרי השם בו קראו לך מעולם, היה חיים קצ'ור. מה פתאום בקמן? הרי היה זה שם נעוריה של סבתא חנצ'ה, ורק איציק, אחי, אימץ אותו מסיבות לא ברורות, בנוסף לשם קצ'ור".

"כך אני רוצה וזו החלטתי", ענה חיים/יעקב בקצרה, ולא טרח להסביר. "אז אתה, תיקרא בקמן, ואילו הלל ואנו ניקרא קצ'ור? איך זה ייראה?" שאל ברל.

לחיים/יעקב, לא היה אכפת מה דעתם של אביו או אחיו, והוא היה אדיש להחלטה באיזה שם משפחה ייקראו.

ברל החליט למען שלום-בית ולמען האחוה המשפחתית, כי יוותר על שם המשפחה קצ'ור. בהחלטה מאולצת זו, מחק זכר וקשר למשפחת קצ'ור. רק אחיו, מרדכי-לייב בארגנטינה, המשיך לשמור את שם המשפחה, דרך בנו ונכדיו.

כבר ב"מחנה באנדול", טרם עלייתם ארצה, מחק ברל את שם המשפחה קצ'ור, ממסמכיו שלו וממסמכי הלל. שם המשפחה החדש, בו קרא לעצמו מאותה עת היה בקמן, זהה לשם המשפחה של חיים/יעקב.

חיים-יענקל קצ'ור, הפך ליעקב בקמן, ברל קצ'ור, הפך לדב בקמן, ואיליק קצ'ור, הפך להלל בקמן. בשם המשפחה החדש עלו ארצה באוגוסט 1948, ונשאו אותו עד יום מותם.

למרות הצעד הנועז, מבחינתו של ברל, בשינוי שם המשפחה, הוא לא היה מסוגל לקרוא לבנו, יעקב. כל חייו, המשיך לקרוא לו חיים, כפי שקרא לו מיום היוולדו.

שינוי השם מקצ'ור לבקמן, היה לסבא, אמא והלל, לרועץ. כאשר הגישו תביעה ל"שילומים" מגרמניה (פיצויים על תלאות השואה), התעוררה בעיה בזיהויים, "כבקמן". ברישומי העירייה של סקאלאט לא הופיעו אנשים בשם זה, אף לא אלה ששהו בגטו או הועסקו ב"מחנה העבודה". קושי זה ליווה את שלושתם לאורך שנים, בכל עניין שהיה קשור ל"שילומים". כל פעם היה על סבא להסביר ולהוכיח שמדובר באותו אדם וכי דב בקמן הוא ברל קצ'ור.

כשקיבוץ "יד-שמואל", קיבל הודעה על מועד ההפלגה לפלשתינה, החליט ברל להישאר בבאנדול ולא להצטרף לטוניה, לאריה וליתר חברי הקיבוץ. הוא העדיף שלא להיפרד עוד מיעקב, אלא לעזור לו ולאשתו חנה במועד הלידה הצפויה, וכאשר הקיבוץ של יעקב וחנה יפליג ארצה, יצטרפו אליו, הוא והלל.

לחנה ויעקב, נולדו תאומות לא זהות, זהבה ובלהה, ב-29.04.1948. זהבה נקראה על שם גולדה, אמו של יעקב, אשתו של ברל. בלהה נקראה על שם אחותה של חנה.

היה צורך להישאר עמן ב"מחנה המעבר", עד שתגדלנה מעט ותוכלנה לעמוד בתלאות ההפלגה בים. באוגוסט 1948, עלו כל הששה ארצה באוניה

"פאן יורק".

טוניה ואריה לא הצטרפו לחברי הקיבוץ בהפלגת אניית המעפילים, "נחשון-הקסטל", לה המתינו בכיליון עיניים. בערב ההפלגה ארצה נתקפה טוניה בכאבי בטן עזים. הרופא המקומי קבע שעליה לעבור ניתוח להסרת התוספתן ("אפנדציט").

לא בקלות ויתרה טוניה על הנסיעה עם החברים האהובים. "באנייה לא יוכלו לנתח אותך. את תמותי מדלקת קשה ומזיהום. לא יחזיקו בגופתך על הסיפון, ישליכו אותך לים ואת תהיי מאכל לדגים". כך דיבר על ליבה הרופא המקומי, ושכנע אותה להישאר במחנה לניתוח.

"נחשון-הקסטל", הייתה אניית המעפילים האחרונה שיצאה מצרפת, לפני תום המנדט הבריטי בא"י. הספינה הייתה בעברה ספינת דיג באוקיאנוס, שנרכשה על ידי "המוסד לעליה ב" בצרפת. היא עגנה בחוף מרסיי, ולאחר שהותקנו בה סידורי לינה ושירותים, עלו עליה 550 ניצולי שואה, ביניהם 102 חברי "השומר הצעיר", בתוכם חברי קיבוץ "יד שמואל".

ב- 14 באפריל 1948 הפליגה האנייה לכיוון ארץ ישראל, נושאת דגל צרפתי, כאשר עליה נמצאים כל חברי "הקיבוץ", בעוד טוניה ואריה נותרים מאחור. לאחר תקלות מכניות, שערכו את ההפלגה, החלו משחתות בריטיות ללוות את האנייה. לאחר מאבק אלים עם חיילים בריטיים, הובלה האנייה לנמל חיפה ומשם גורשו המעפילים "למחנות המעצר" בקפריסין. הייתה זו אניית המעפילים האחרונה שנוסעה גורשו לקפריסין.

בינתיים, נותחה טוניה והמשיכה לשהות ב"מחנה-המעבר", זמן קצר נוסף, לצורך התאוששות קלה. בהמשך, עזבה את צרפת עם אריה, בראשית יוני 1948, באנייה בשם "טטי". אנייה זו, ערכה הפלגות חוזרות ונשנות לארץ ישראל וממנה. במסגרת הפלגותיה אלו, הגיעה לחופי הארץ עמוסת "מעפילים", הורידה אותם ושבה למרסיי להביא עמה עולים נוספים.

כאשר היו אנשי צוות האנייה שבים לאירופה, נהגו להביא על סיפונה כסף וציוד חיוני לשליחים מהארץ שפעלו בחו"ל, ומדריכים חדשים, שיעמדו בראש "קיבוצי מבוגרים" חדשים. מדריכים אלו החליפו את המדריכים הוותיקים וכך אפשרו להם להתרענן בארץ.

הפעם, כאשר יצאה "טטי" ממרסיי, היא נשאה דגל ישראל. עמה הפליגו

טוניה ואריה, יחד עם קבוצת פקידים בכירים של "המוסד לעליה ב" ו"הסוכנות היהודית", אשר שירתו באירופה ושבּו ארצה משליחותם. לאחר הגיעם ארצה ב-30.6.1948, נודע לשניים, כי "נחשון-הקסטל", האנייה עליה הפליגו החברים מה"קיבוץ", נתפסה על ידי הבריטים, הובלה לקפריסין, ונוסעיה נכלאו "במחנות המעצר" בקפריסין. החברים מ"הקיבוץ", הגיעו ארצה רק ב-1949.

"תנועת-הבריחה", "מחנות-העקורים" ו"העפלה"

"תנועת הבריחה" הייתה התארגנות ציונית, שהייתה אחראית להגירה הבלתי-חוקית של כשלוש מאות אלף ניצולי שואה לארץ ישראל בשלהי מלחמת העולם השנייה ולאחריה, בין השנים 1944-1948. ההמונים נדדו ממזרח אירופה למרכזה ולדרומה במגמה להגיע לארץ ישראל.

"הבריחה" החלה באופן ספונטני, ולאחר מכן אורגנה בסיוע "ההגנה" והפכה לאחד הגורמים החשובים במפעל ה"העפלה", ובמאבק להקמתה של מדינת ישראל.

מקורה ולידתה של "הבריחה" באירועים שקדמו לה, כתוצאה מהמאמצים של חלקים בתנועות הנוער החלוציות והציוניות, בחתירתם לעלות לארץ ישראל בדרך לא-דרך. מפעל זה הוא ייחודי "לשארית הפליטה" ששרדה, ייחוד המעוגן בלעדית במה שקרה בשנות השואה בפולין וברחבי אירופה תחת השלטון הנאצי.

פעולות הבריחה בפנים ברית-המועצות

בראשית פעולות ה"בריחה" בפולין, הסתפקה התנועה רק בשיגור שליחים מיוחדים להנעת חברים ומכרים לעזיבה מידית של ברית-המועצות. אולם, מאז קיץ 1945 דאגו להקמת רשת "בריחה" מלטביה, מליטא ומבלארוס.

בסוף מלחמת העולם השנייה נתקבל צוו מטעם נשיאות "הסובייט העליון", לפיו זכאי כל חייל בצבא פולין העממית וכן כל פעיל לשחרורה של פולין, לקבל אזרחות פולנית.

אחת-אחת, יצאו המשלחות היהודיות, כאשר חבריהן לבושים במדי צבא ונושאים תעודות מזויפות, מתחזים לאנשי צבא החוזרים

להביא את משפחותיהם מאסיה התיכונה. מספר פעילים נתפסו בגבול ברית המועצות-פולין וברית המועצות-רומניה ונשפטו ל-25 שנים ול-10 שנים ומתו במחנות "גולאג", אך היו גם רבים ששרדו ועלו לישראל מאוחר יותר. לאחר המעצרים, פעילות ה"בריתה" בברית המועצות, הופסקה.

"מחנות העקורים"

מיד בתום המלחמה באירופה, הוברחו היהודים לשטחים שהוחזקו כבר בידי "בעלות-הברית" ל"מחנות עקורים" בגרמניה, באוסטריה ובאיטליה. כ-250,000 פליטים שכנו במחנות הללו בצפיפות גדולה. חלק מהפליטים אף שוכנו בתוך "מחנות הריכוז וההשמדה", ששוחררו זה עתה.

החלק הדרומי של גרמניה היה נתון לשליטה אמריקנית. אזור זה היה הגדול ביותר והיו בו עשרות "מחנות עקורים". במחנות אלה הייתה פעילות ענפה של עזרה ושיקום, הודות לסיוע ארגונים של יהדות ארצות הברית, כמו "הג'וינט", וכן בעזרתם של ארגונים כלליים כמו "נציבות האו"ם לפליטים". גם פעילי "הסוכנות היהודית" וה"הגנה" יכלו לפעול כאן ביתר קלות. ארגונים יהודיים נוספים דוגמת "הבריגדה היהודית", שהייתה "חטיבה יהודית לוחמת" בצבא הבריטי, שהורכבה מאנשי היישוב בארץ ישראל, ובעיקר "הג'וינט", החישו עזרה לשוכני המחנות והפעילו תוכניות הכשרה מקצועית, כדי לעזור להם לשקם את עצמם ולרכוש תעסוקה.

הניצולים התארגנו במסגרות ציבוריות ובעזרת חיילים אמריקאים. הסובייטים סירבו להכיר בכך שמצבם של הפליטים היהודיים שונה ממצב שאר הפליטים.

צבאות "בעלות-הברית", שהוצבו בגרמניה ובאוסטריה, לא ראו את תנופת "הבריתה" בעין יפה. הגנרל האמריקאי ג'ורג' פטון ראה בפליטים היהודים "תת אדם", סירב לאפשר לבאים להיכנס למחנות ולהקציב להם מנות מזון, ולא נרתע מלהורות על גירושם אל מעבר לגבול.

“העפלה”

באותה התקופה, שלטון “המנדט הבריטי”, אסר על עלייה לארץ ישראל ואנשי “הבריגדה היהודית” וארגון “ההגנה” ארגנו את העפלתם.

הפעילות התרכזה באזורי הכיבוש האמריקניים באירופה, ולכן היה צורך לרכז את היהודים באזורים אלה. פעילות זו הייתה מופקדת בידי אנשי ה”בריתה”, שנעשתה לזרוע של “ההגנה” מהארצות הגובלות דרך נמלי הים התיכון, והצריכה את העברת היהודים למדינות אלה בדרכים לא חוקיות. הארצות העיקריות לפעילות זו היו איטליה וצרפת.

העברת היהודים לאיטליה הצריכה מעבר בדרכים קשות בהרי האלפים על ידי חברי ה”בריתה”. באיטליה התארגנו מחנות “קיבוצים”, לרוב בטירות מחוץ לערים. הסעת האנשים למקומות המעגן של ספינות המעפילים התבצעה במשאיות. שלטונות המדינה העלימו עין תודות לשוחד שקיבלו.

השפעתה של ממשלת בריטניה על הממשל האיטלקי הייתה רבה וגרמה לקשיים בפעילות זו. דומה היה המצב בצרפת, שם רוכזו האנשים בדרום המדינה לאורך חופי הים התיכון.

הבריטים נקטו שיטות שונות כדי לבלום את זרם “ההעפלה”. הם ניסו למנוע את הפלגת ספינות המעפילים מנמלי אירופה, שמו מצוד על הספינות שהתקרבו לחופי הארץ, ומ-1945 גויסו ספינות מלחמה ללכידת הספינות הבלתי לגאליות. המעפילים שנתפסו, שוחררו רק משהופשרה למענם מכסת רישיונות העלייה (“סרטיפיקטים”).

בקיץ 1946 הקשיחו הבריטים את עמדתם והמעפילים שנתפסו הוגלו “למחנות מעצר” בקפריסין. היה זה צעד מחושב של בריטניה שנועד להגביר את התמיכה בה בקרב האוכלוסייה הערבית.

ככל שחלף הזמן, התברר כי תנועתם הבלתי פוסקת של מאות אלפי ניצולי שואה לכיוון מרכז אירופה ודרומה והתקבצותם “במחנות עקורים”, יצרה בעיה בינלאומית שרק הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל שתקלוט את כל האנשים הללו, תפתור. ה”בריתה” היוותה אם כן גורם לחץ על דעת הקהל העולמית להצביע בעד הקמת

"מדינה יהודית".

הכרזת העצמאות של מדינת ישראל במאי 1948, סיימה את "המנדט הבריטי" על ארץ ישראל, ואפשרה את הקמתו של בית לאומי לעם היהודי. תושבי "מחנות העקורים" עלו לישראל בעלייה ההמונית ומקצתם למדינות אחרות. וכך באה תנועת "הבריחה" אל סופה.

מתוך: ויקיפדיה

7

בארץ – עולים חדשים

האנייה "טטי" נכנסה לארץ ב-30 ביוני 1948, זמן קצר לאחר שאחרוני הבריטים עזבו אותה. כשראו טוניה ואריה את הארץ מרחוק, גברה בהם ההתרגשות, שירת "התקווה" הייתה על שפתייהם, ודמעות נקוו בזוויות עיניהם. בגרונות חנוקים מהתרגשות הגיעו לנמל. אריה היה מאושר כפליים, בידיעה שמחלת הים ממנה סבל לאורך כל הפלגה, תניח לו סופית. על המזח ניצבו מספר תרנים, עליהם עדיין התנופפו דגלים בריטיים. עובדי הנמל, טרם הספיקו להסיר אותם ואת שאריות אביזרי טקסי הפרידה של מנגנון המנדט הבריטי.

למולדתי

מילים: הלל אביחנן ברגמן

לחן: מרדכי זעירא

כתיבה: 1927

לְמוֹלַדְתִּי הִבֵּאת אוֹתִי

בְּיָם גְּלִים וְקֶצֶף.

אֲשֶׁק תְּרַנֵּיךְ אֲנִיתִי,

לֹא אֲשַׁכַּחְךָ לְנֶצַח.

פָּקֵד אֲדֹנִי פֶּנֶת צִיּוֹן הַנִּדְחָת,

הוּא, מֶה נָעִים שָׁבֶת אַחִים גַּם יַחַד.

זִקְנָה מְאוּד אִמִּי הוֹרָתִי,

יִפְתָּה מְכַל אִם חוֹרָגָת.

טובות חרבות מולדת, מכל קריה חוגגת.

לאחר תהליך חיטוי ורישום, הועבר הזוג "למחנה עולים" ("מעברה") ברעננה, בו שהו מספר חודשים. המגורים היו באוהל, בו שוכנו ארבע משפחות. טוניה ואריה התחברו לזוג שכנים, שותפים לאוהל, רוז'ה וחיים יבלונקה. מאוחר יותר עזבו יחד עמם את רעננה ועברו להתגורר "בדירות סוכנות" צמודות, בנות חדר כל אחת, בבית דו-משפחתי, ב"שיכון המזרח" בראשון לציון.

שני הזוגות, איבדו את משפחותיהם בשואה, והיו אלה לאלה, "תחליף משפחה".

אמא ואבא החליטו שלא להתיישב בקיבוץ. אבא, אריה, העריך מאוד והעריך את הקיבוצניקים. הוא ראה בחבריהם את הישראלים האולטמטיביים, את "ישראל האמיתית, הנכונה והיפה", כפי שהיה אומר. כשפרצה מלחמת העולם השנייה, הספיק אריה לסיים את לימודיו התיכוניים ובגיל 19 (1941), כבר הייתה בידיו "תעודת בגרות" (נדיר מאוד, באותם ימים), הודות ללימודים שמימנו הוריו העשירים. בתום המלחמה החליט שלא להמשיך בלימודים גבוהים, אלא לעלות לארץ-ישראל, ולממש בה ערכים של ציונות אמיתית. כך למשל, חיים בקיבוץ, הסתפקות במועט, עבודת כפיים, קליטת עליה, עזרה לזולת וישוב הארץ.

אמא, לעומתו הייתה רחוקה מאידאלים של ציונות וסוציאליזם. היא אהבה להתלבש בבגדים יפים ולנעול נעלי עקב, מה שלא מקובל היה בקיבוצים דאז. בשעתו, לא ראתה בעין יפה את ההוראה להתחלק ברכושה, כולל בגדיה ונעליה, עם חברותיה לקיבוץ. היא לא התלהבה משיתופיות והמשיכה לפנטז על נסיעה... לאמריקה.

אבא התלהב מרעיונות הסוציאליזם למרות פגמיו, ובחר לראות את חלקיו היותר יפים. "הרעיון (הסוציאליזם) יפה אבל לא בר ביצוע", היה אומר. נוכח העמדות השונות, ויתרו על רעיון החיים בקיבוץ, אך יחד עם זאת העריכו מאוד את תנועת "השומר הצעיר", ושמרו לה מקום חם בלב. בהמשך הדרך, הביעו לאורך שנים את תמיכתם בה, בהצטרפותם כחברים למפלגת מפ"ם ("המפלגה המאוחדת": "השומר הצעיר", "אחדות העבודה" ו"פועלי ציון").

השהיה במעברה, הייתה זכורה לטוניה ולאריה כתקופה נהדרת ומלאת חוויות, למרות קשיי הקליטה, ולמרות הגעגועים לבני המשפחה שהתעכבו בצרפת.

אבא היה חסר תעסוקה בכל זמן השהיה ב"מחנה העולים". הוא התקשה למצוא עבודה באזור.

באחד הימים, בזמן שטייל בין אוהלי המחנה, להפיג מעט את חום חודש יולי, נתקל במשלחת מכובדים מחו"ל (כנראה ארה"ב), מלווה בצלמים שתיעדו את הווי המקום. אבא אריה, לבוש הגופייה הלבנה ומכנסי החאקי הקצרים, מצא חן בעיניהם, בקומתו הגבוהה ובבלוריתו. הוא נראה להם כ"צבר". אלו בקשו ממנו לדגמן עבורם דמות של "פועל עברי", העוסק במלאכות חלוציות שונות. עבור עבודה זו הציעו לו סכום כסף נאה, וביקשו שיתלווה אליהם לאתרים שונים. אבא כמובן שהסכים.

טוניה ואריה
בראשית דרכם בארץ

הצלמים צילמו אותו כפועל הנוהג בטרקטור ומעבד שדות, כפועל העובד בפס יצור בבית-החרושת לריבות "עסיס" ועוד. בתום הצילומים, לקחו אותו עמם לארוחה טובה ושילמו לו סכום נכבד עבור תפקידו כ"דוגמן".

לאחר מותו של אריה, חיפשנו תמר ואני, את הסרט המדובר. אשתו של נתן אקסלרוד, צלם "יומני הקולנוע" הנודע מאותה תקופה, הפנתה אותנו ל"סינמטק", בירושלים. תמר חיפשה שם בארכיונים ובעיזבוננו של הצלם, אך לשווא. הסרטונים לא נמצאו.

גם יעקב גרוס, שחקר את "יומני השבוע" הקולנועיים של התקופה (שימשו קדימון אקטואליה, לסרטים שהוקרנו בבתי-הקולנוע), לא הכיר את הסרטון. הוא העלה סברה לפיה משלחת המכובדים לקחה עמה לארצות הברית את הסרטונים, כדי להציגם בפני יהודי הקהילות, למטרות מגבית.

החודשים הראשונים של הסתגלות וקליטה בארץ, לא היו קלים לטוניה ולאריה, מכל מיני בחינות. חדרי הרחצה והשירותים שימשו את הכלל, ולא היה מקום לפרטיות באוהלי הבד.

בחדר האוכל הגישו מיני ירקות, פירות ומאכלים, שלא היו מוכרים להם וגרמו להם רתיעה, כמו חצילים, פלפלים חריפים, טחינה או זיתים שחורים, שהזכירו לאמא גללי עיזים. כמובן שלכל והמאכלים התרגלו עם הזמן, ובשנים שלאחר מכן, נהגו לצחוק בהנאה על אותם אירועים. תוך זמן קצר, לאחר שעברו להתגורר בראשון לציון, גויס אריה לצה"ל ("צבא הגנה לישראל").

בצבא פגש מאוחר יותר את יעקב, אחיה של טוניה. יעקב סיפר שהגיע עם כל בני המשפחה ממרסיי ארצה באוגוסט 1948, וכי כולם עדיין נמצאים ב"מעברה", ברעננה. אריה מצדו, סיפר לו שטוניה והוא, מתגוררים בראשון לציון, ובינתיים נולדה להם תינוקת, הניה.

אריה החייל, שגויס לצבא, שטח בפני מגייסיו את מצבו המשפחתי: "יש לי אשה בהיריון, המתגוררת לבד. בני משפחתה, אינם בארץ. זמן הלידה, מתקרב".

בצבא הבטיחו להתחשב במצבו והציבו אותו לשרת קרוב לבית, במטבח "מחנה סרפנד" (צריפין של ימינו), בקרבת "שיכון המזרח" בראשון-לציון. בכל פעם, בה שב אבא אריה מהמחנה לביתו, היה מביא עמו סנדוויצ'ים

מהמטבח הצבאי, עבור אשתו. את דרכו היה עושה בערבים, דרך מטעים ופרדסים עזובים, שננטשו על ידי הערבים, בעת מלחמת העצמאות. מהעצים, קטף מעט לימונים, תפוזים ושקדים, שלא נקטפו במועדם ונותרו על הענפים. היה זה כמעט המזון היחיד, אותו אכלה אמא באותם ימים (את השקדים לא היה ניתן לאכול, כי היו מזן מר של שקדים, ושימשו לתעשיית דבק). בעד מספר פרוטות הייתה טוניה קונה בקבוק חלב, מעמידה אותו במקום מוצל שלא יתקלקל, ושותה ממנו במהלך מספר ימים. לא היו אז מקררים, מכל סוג שהוא. הדלות הייתה רבה.

8

ילדותי ב"גבעת-עליה" (ג'בליה) - יפו

הגיע זמנה של אמא ללדת. החלו צירים תכופים, בעוד אבא אריה בשירות צבאי. השכן לדירה, חיים יבלונקה, אף הוא חייל בצה"ל, נהג לשוב לביתו ברכב צבאי בו נהג, והוא זה שהסיע את אמי ל"בית-היולדות", ברחובות (רחוב בנימין).

הלידה עברה בשלום, ואני הגעתי לאוויר העולם, כתינוקת בריאה ושלמה ב-2.12.1948. לאחר מספר ימי התאוששות, שהיו נהוגים אז ב"בתי-היולדות", החזיר חיים יבלונקה את אמא, לביתה, ותינוקת בחיקה. אבא, ששהה כל אותה עת בצבא, כלל לא ידע שהפך להיות אבא. הניה קראו לי, על שם סבתי, אמו של אבי, שנספתה בשואה.

אריה, טוניה, רוז'ה יבלונקה וחיים בעלה.
אני בעגלה שחיים יבלונקה השיג במחסן של "רכוש נטוש"

"אני מציע לקרוא לילדה, בשם עברי - צביה" - יקבע בעתיד אליעזר פאר (וישק), בעלה של סימה, בת-דוד של אבי, לאחר שאבא איתר אותם בארץ והגיע לביתם. ואכן, מאז אותה ההצעה, קוראים לי במשפחה בשם "צביה". בפגישותיהם בצבא, של יעקב ואריה, הציע יעקב שהוריי יעזבו את הדירה בראשון לציון ויצטרפו למשפחתו, בחיפוש אחר מגורים משותפים. "מחלקים דירות לעולים החדשים, בשכונת 'ג'יבליה', בבתי ערבים אשר ברחו מהארץ. אחפש בית שיתאים לכולנו ונוכל לגור ביחד", אמר יעקב. הוא מצא בית מתאים, ברחוב 185 מספר 4, ב"גבעת-עליה", יפו. הבית היה ממוקם בעורפה המזרחי של הקונסוליה הצרפתית. מרפסת הדירה פנתה מערבה, אל מבנים קטנים שהיו צמודים לחומה שהקיפה את הקונסוליה.

רחוב האלומה

באותה עת, כל הרחובות בג'יבליה ("גבעת-עליה"), סומנו ונקראו במספרים. כעבור שנים, ניתנו להם שמות עבריים. שם הרחוב שלנו, הפך מרחוב 185 סתמי, לרחוב האלומה, שם מאוד ישראלי, ציוני, מלא משמעות וקשור לאדמת הארץ. הייתי מאד גאה בו.

הוריי עזבו את "שיכון המזרח" בראשון לציון, נפרדו מחבריהם רוזה וחיים יבלונקה, ועברו להתגורר ביפו, יחד עם סבא דב, הלל, יעקב, חנה, התאומות זהבה ובלהה, ואני.

הבניין, בן שתי קומות, היה חדש ובנייתו לא הושלמה, כיוון שבעליו הערביים ברחו מהארץ במהלך קרבות "מלחמת העצמאות".

חדרי הדירה היו מטויחים חלקית וחוטי החשמל בהם, היו מקובעים על גבי הקירות, במקום בתעלות פנימיות בתוך הקירות.

בחלק הדרומי של המבנה, בשני חדרים בקומת הקרקע, שוכנה משפחת מלמן, שכללה אב, אם, בת (מאטה'לה) ושתי נכדות (לאיילו ורחל). אבי המשפחה היה עגלון. בהעדרה של אורווה, נהג הוא להכניס את סוסו לתוך מבואת דירתם, ללינת לילה.

היה לנו קשר מאוד רופף עם משפחה זו. לעתים, היה סבא משוחח עמם באדיש, ולפעמים שיחקנו, אני והילדה הקטנה, רחל, במשחקי "רופא וחולה".

מבט ממזרח אל הבית ברחוב (185)
האלומה 4, "גבעת-עליה".

מימין: חדר מדרגות, מואר בחלון ארוך פתוח,
שעלה מהכניסה לבית אל גג הבנין.
במרכז, בקומת הקרקע חדרם של סבא והלל.
בקומת קרקע. משמאל, דירת השכנים,
משפחת מלמן.

בקומה שניה: מימין לשמאל, חדר מקלחת ו"בית
כסא", מטבח, חדר של יעקב ומשפחתו, חדר
של טוניה ומשפחתה. למעלה, על הגג, גידל
סבא את בעלי החיים שלו.

בחלקו הצפוני של הבניין, השתכנו בני המשפחה המורחבת שלנו, בשלושה
חדרים.

מדיניות "האפוטרופוס הכללי" (ניהל את נכסים הערבים הנפקדים שברחו)
הייתה לשכן משפחה אחת בכל חדר מחדרי דירה. בהתאם לעקרון זה,
שוכנו סבא והלל בקומת הקרקע, בחדר סמוך למבואת הכניסה, בחדר
אחר בקומה השנייה, שוכנו יעקב חנה ושתי הבנות, ובחדר האחרון, שוכנו
הוריי ואני, התינוקת. בין החדרים היו דלתות פנימיות, נעולות בדרך כלל,
כדי שכל משפחה תוכל לשמור על פרטיותה. בכל חדר הייתה דלת יציאה
למרפסת משותפת, ארוכה וצרה, אשר פנתה לצד מערב. מעקה המרפסת

היה בנוי לבנים קטנות, אדומות. המטבח הקטן ו"בית-הכיסא" (שירותים), היו משותפים לשלוש המשפחות. גרם מדרגות עשוי יציקת בטון, הוביל מקומת הקרקע אל הקומה השנייה. מדרגות עץ הוליכו מהקומה השנייה אל גג הבניין השטוח, מוקף מעקה נמוך של לבנים אדומות, לא מטויחות. חבלים שנמתחו לאורך הגג, שימשו לתליית כביסה לייבוש. בקצה מדרגות העץ עמדה דלת עץ צבועה ירוק טורקיז, דרכה היה ניתן להיכנס למתחם הגג.

חלונות חדרי הבית נפתחו כלפי פנים הדירה, ומסגרות העץ שלהם היו צבועים לבן. "תריסי הכנפיים" של כל חלון, היו עשויים שלבי עץ ונפתחו כלפי חוץ, אל הרחוב. כל אלו, כולל דלת הכניסה לבניין והדלתות הפנימיות, היו צבועים ירוק טורקיז.

חדרי המגורים, המטבח, השירותים והמרפסת, היו מרוצפים במרצפות מעוטרות ציורים גיאומטריים בצבעי חום שונים, כמקובל אצל ערביי האזור. חדר המדרגות והגג לא היו מרוצפים.

אל כניסת הבניין הוליכו שלוש מדרגות עשויות בטון, שעלו מדרך העפר של הרחוב אל דלת הכניסה, המורכבת משתי "כנפיים", עשויות לוחות-עץ חלקים, גבוהים וארוכים שננעלו בבריה ברזל פנימי, בשעות הלילה.

השכנים, במבנה חד קומתי, מצפון לנו, היו יהודים מבולגריה. לא היה ניתן לשוחח עמם ביידיש, אלא בעברית בלבד.

הסבתא של המשפחה הייתה אלמנה. כל חייה בארץ לבשה שחורים, ועסקה בעבודות הבית, בניקיון ובבישול. בגינה קטנה בחצר הפנימית, טיפחה שיחי גרניום אדומים, שצמחו בקופסאות פח גדולות. משני עברי הכניסה שמחוץ למבנה, טיפחה צמחי לילנית ארגמניים, אשר נפתחו לעת ערב. אז הייתה מוציאה שרפרף עץ קטן אל הרחוב, ויושבת עליו בין הפרחים הריחניים, צופה בעוברים ושבים.

חלק מדירתם הקטנה, הפכו הבולגרים לחנות נעליים חמודה, כאשר חלון הראווה שלה, פנה אל הרחוב הראשי (בהמשך הזמן, קיבל את השם: רחוב "מנדס פרנס", בזכות תקופת זוהר ביחסים שבין מדינת ישראל וצרפת). כיוון שכל תושבי השכונה שלנו היו "ניצולי שואה", שהפרוטה לא הייתה מצויה בכיסם, מעטים מהם פקדו את החנות. מרבית הקונים הגיעו משכונות אחרות.

על גג הבית בגבעת עליה, שנת 1949.
מימין, טוניה וינטר, חנה בקמן משמאל.
התאומות לבושות בבגדים מנוקדים
מימין: בלהה. משמאל: זהבה. במרכז: צביה (הניה)
צילמה: הלה באון, המורה של הלל מה"קיבוץ"

בפינת רחוב מנדס פרנס ורחוב
185, במרחק מטרים ספורים
מהבית שלנו, עמדה חנות
המכולת של יהודה, בה ערכנו
קניות בתקופה מסוימת. במורד
הרחוב, לכיוון השוק, הייתה
מכולת נוספת של משפחת
אברהם, שמוצאה מבולגריה.
בתקופה אחרת ערכנו אצלם
את הקניות. סבא דב ואמא
קראו לבעל החנות: "דער
בולגאר" (הבולגרי), ומאוד
חיבבו אותו. עם בתם, בתי
אברהם, הייתי מאוד מיוחדת,

עד שהמשפחה עזבה את השכונה ועברה להתגורר באחד השיכונים
חדשים שניבנו ברחוב יפת.

כילדות, שיחקנו הרבה בחצר האחורית של המכולת. ניתן היה לשחק שם
בכל משחק. בחצר הזאת הייתה גינה, שצמחו בה שיחי תרבות וצמחי בר.
בין הצמחים והשיחים הגבוהים, עמדו להן חביות ישנות וריקות של דגים
מלוחים או מלפפונים כבושים, ארגזי בקבוקים ריקים או מלאים. בכל פינה
נמצאו תבניות קרטון של ביצים, שקים ישנים של סוכר, קמח ואורז. ממש
גן עדן לילדים של אז, כי צעצועים רגילים לא היו לנו.

פרט לבולגרים המעטים שהתגוררו בשכונה, כל היתר היו "ניצולי שואה"
ממזרח-אירופה. היו שדיברו בבית פולנית, רוסית, צ'כית רומנית או
הונגרית, אבל כולם הכירו את כולם ודיברו ביניהם יידיש, סיפרו זה לזה
על הטרגדיות הנוראיות שעברו עליהם, בכו, התאבלו, התיידדו עם אנשים
חדשים וזרים, החליפו מידע על הזכויות המגיעות להם מממשלת ישראל
ומגרמניה, והתמודדו עם קשיי פרנסה וגידול ילדים בתנאים קשים מאד.

בלילות היה ניתן לשמוע בכי, צעקות וזעקות אימה, שנבעו מחלומות
שחלמו משום ייסורי נפש וגוף שחוו, ובשל פחדים וחרדות שליוו אותם כל
חייהם. איש לא ראה בושא בכך או עניין שיש להסתירו מהכלל. הכול היה
ברור, לגדולים ולקטנים.

מעבר לכביש, התגוררו ערבים, בעיקר. אלו היו החיים בשכונה בה גדלתי. לא הייתי מחליפה את דרי השכונה, בבני שכונה אחרת.

לאחר שהוריי עברו להתגורר ב"גבעת-עליה", היה צורך למצוא עבודה, כדי להתפרנס. אבא מצא עבודה במפעל ליצור לבנים בראשון לציון. תוך ימים ספורים נאלץ לעזוב אותה, משום שכפות ידיו נכוו קשות מחום הלבנים. תפקידו היה לאחוז בלבנים שיצאו מהכבשן ולסדרן, אולם המעסיק לא צייד אותו בכפפות הנחוצות.

אחר כך מצא עבודה בסלילת כבישים בתל-אביב. לעבודה זו לקח עמו את סבא דב. יחד סללו קטע כביש בקצה המערבי ביותר של רחוב ארלוזורוב (סלילה בנוסח בריטי - יציקות משטחי בטון במקום אספלט). בעתיד אבא יזכיר לנו ולעצמו את החוויה המרגשת הזאת, בכל נסיעה ברכבו, סמוך למקום (למיטב ידיעתי, מקטעי יציקות הבטון עדיין קיימים במקום עד היום).

אבא המשיך לעבוד בעבודה זו, עד שמצא עבודה חדשה בחברת "תרמאוויל".

סבא דב לא יכול היה לעמוד בקשיי עבודה פיזית קשה זו. הוא סבל כאבים עזים בזמן הרמת משאות כבדים, התכופפות ועמידה ממושכת. העבודה המפרכת של כריית בורות וכתישת סלעים, בה הועסק בזמן המלחמה, על ידי הגרמנים, גרמה לו לנזקים בלתי הפיכים בעמוד השדרה. כל תנועה חריגה או חדה, גרמה לו לכאבים כה עזים, עד שהיה צורך בטיפולים פיזיותרפיים ממושכים, בבית חולים דונולו הסמוך.

זכור לי היטב אחד הביקורים, בהם ביקרתי את סבא בבית החולים, כילדה קטנה. אמא לקחה אותי עמה לביקור אצלו לאחר שנעדר מהבית זמן רב. הוא שכב פרקדן במיטה לבנה, רגליו קשורות בחבלים מיוחדים, מונפות באוויר למתיחת עמוד השדרה, כך שיאפשר מרווח בין החוליות השחוקות וימנע מהן חיכוך כואב. הוא נראה לי אז כל כך מסכן וחסר אונים. סבא דב, החזק מכולם, לא יכול היה לעשות אז, אף לא את צרכיו, מחשש שתזוזה לא זהירה תחריף את מצבו. לאחר כל אשפוז כזה, אסרו עליו הרופאים לעסוק בעבודה גופנית קשה והמליצו על מנוחה ארוכה. בכל אותו זמן, כבר עבד אבא "בתרמאוויל" כטכנאי מתקני חימום והסקה,

ולמד בערבים בבית הספר המקצועי "מקס פיין" בתל אביב לתואר "חשמלאי מוסמך".

כיוון שנאסר על סבא לעסוק בעבודה גופנית קשה, הוחלט שאמא תצא לעבוד כתופרת, ואילו סבא דב יישאר בבית, יטפל בי ויבצע עבודות בית נוספות, כמו בישול וקניות.

באותם ימים, לאחר לידה, נהגו נשים להישאר בבית והפכו "לעקרות-בית". היה נדיר למצוא נשים, שיצאו לעבודה והעסיקו מטפלת לילד, עקב הוצאות כספיות גבוהות, שהיו כרוכות בכך. אמא, טוניה, מצאה עבודה במפעל "כיתן" ברחוב לבנדה בתל אביב. ניסיונה בתפירה, מאז למדה את המקצוע בקיבוץ, הפך אותה לפועלת חרוצה ומבוקשת. היא עבדה שם מסוף שנת 1949 ועד 1954.

אמא, שלישית משמאל, עובדת במפעל "כיתן", 1953

בכל אותן שנים ואף יותר, היה סבא דב "המטפל" שלי, האהוב והטוב ביותר שניתן לחשוב עליו. כל חייו דיבר אתי ביידיש שוטפת. ואני דברתי איתו בשפתו. לאורך כל שנות חיי קראתי לו: "זיידע" (סבא, ביידיש). אף שסבא טיפל בי במסירות מאז היותי כבת שנה, הוא מאוד התגעגע לעיסוקו כקצב, כי לא היה לו מקצוע אחר.

לצורך פתיחת אטלז "כשר", היה עליו לקבל אישורים על כישוריו ונתוניו מ"הרבנות הראשית" דאז. בפגישה במשרדם, נשאל ונחקר ביידיש אודות

עיסוקיו בעבר, הדרך בה הגיע ארצה והמסגרת המפלגתית עמה עלה. "הגעתי ארצה עם "קיבוץ מבוגרים", של "השומר הצעיר", ענה בידיש, בגאווה וללא כל חשש.

"עם קיבוץ של "השומר הצעיר"?! שאלו בתדהמה.

פקידי הרבנות קיבלו עובדה זו בעין רעה. הם לא האמינו שאדם שעלה ארצה במסגרת תנועה זו, יקפיד על "כשרות". הם חששו שמא הושפע מהשקפת עולמה החילוני של התנועה ומיד דחו את בקשתו. לא עזרו הסבריו, שאין קשר בין מידת הקפדתו על "כשרות" לבין העובדה שהגיע ארצה במסגרת קיבוץ של "השומר הצעיר".

הוא סיפר להם כיצד הלך בעקבותיה של בתו והצטרף ל"קיבוץ" שלה, מחוסר ברירה. דבריו על כך שתמיד שמר על "כשרות", באטליז שניהל באוקראינה ועל ה"כשרות" בביתו, נתקלו בחוסר אמון מופגן.

באותם ימים, רק היתר מ"הרבנות הראשית", אפשר פתיחתו של אטליז. כיוון שלא קיבל מהם את ההיתר המבוקש, נגזר עליו שלא יעסוק במקצועו כקצב. סבא לא סלח לאנשי הרבנות הללו, לעולם. הוא ראה בעיניים כלות כיצד חסרי ידע בתחום קיבלו "הכשרים".

לא אחת בחן את ידיעותיהם של קצבים כאלה בזיהוי נתחי בשר בקר, ותמיד הייתה ידו על העליונה. תמיד ידע טוב יותר מכל האחרים את איכות הנתח המונח על השולחן, כיצד יש לטפל בו ולאיזה תבשיל מתאים כל חלק וחלק. סבא בז להם וטען שחלקם מעולם לא היו קצבים, וכי קנו את ה"הכשר" שקיבלו, בשקרים ובקשרים.

הוא נפגע עד עמקי נשמתו, מהיחס המזלזל שהפגינו כלפיו אנשי "הרבנות", ועל כך שחרצו את גורלו בקלות דעת. הוא לא התכוון לשאלות שעתידים היו לשאול אותו, לא היה מקושר עם אנשים שהיו עשויים לסייע לו, לא היה חבר במפלגה הנכונה ולא דיבר עברית שוטפת, כך שיוכל לשטוח היטב את נימוקיו. הוא היה מותש ממלחמת הקיום ולא היו בו כוחות וידע, כיצד להילחם ב"מנגנון". בלית ברירה ובדאבה רבה השלים עם הגזירה.

כיוון שלא היה לו מקצוע נוסף שיוכל לעבוד בו, וכיוון שבמקצוע שלו לא קיבל היתר לעבוד, הוא טיפל בי ובהמשך יצא לעבוד מחוץ לבית, כמנקה חדרי מדרגות וכגנן.

הדוד יעקב החל לעבוד כשכיר בחנות אביזרי חשמל ותיקוני חשמל ביפו.

הדוד הלל בן ה-12, למד בבית הספר היסודי, "דב הוז", הסמוך לבית. דודה חנה, אשתו של יעקב, נשארה בדירה, וטיפלה בבנותיה התאומות. סבא נשאר עמה בבית, לטפל בי, וכאן נזרעו זרעי המריבה הגדולה, שתפרוץ בהמשך, במלוא העוצמה.

אמא טוניה, עבדה בבית חרושת "כיתן", כתופרת, במחלקה שעסקה בתפירת חולצות גברים. היא עתידה לעבוד שם, עד למועד העתקת המפעל לעיר החדשה דימונה, בנגב.

אבא עבד בחברת "תרמאוויל", כטכנאי הסקה וחימום במחלקת השירות. משרדי החברה שכנו אז ברחוב הרצל בתל-אביב (לימים עברו המשרדים לשכון ברחוב המסגר, בעוד מחסני החברה והמפעל היו בקצה העיר, באזור תעשייה מרוחק. היום נמצא שם מתחם קריית-עתידיים).

מדי יום, השכם בבוקר, היו אריה וטוניה יוצאים לעבודה. אבא הרכיב את אמא על האופניים שקיבל מ"תרמאוויל", למקום עבודתה ומשם המשיך למקום עבודתו.

מדי בוקר קיבל סידור עבודה, ועשה את דרכו באופניים למקומות בהם היה עליו לתת שירות. בשעות הערב, שב הביתה באופניו ואמא שבה - באוטובוס. ברוב המקרים, כבר ישנתי בשעות אלו. רק בימי שישי בערב ובשבת, פגשתי את אמא ואבא, ממש. בימים אלו היה סבא חופשי לעיסוקיו, להלכה, אבל למעשה סייע רבות לאמא, בהכנת תבשילים לשבת. בזמן שסייע בבישולים, נהגה היא לשטוף את הדירה, לערוך קניות, לסייד את קירות הדירה, לגהץ...

9

אני והסבא ישבנו בצוותא

מרגע בו התעוררתי משנתי, בבוקר, ועד לרגע לכתי לישון בערב, שהיתי עם סבא דב. דיברנו יידיש. סבא סיפר סיפורים, שר לי שירים, טיילנו, ערכנו קניות, הוא הסביר, טיפל, ניחם, עודד, ליטף ואהב.

על גג הבית ב"גבעת עליה", 1949.
אמא טוניה אווזת בי
אני בת כ-5 חודשים ובובי לצדי.
הלה באו צילמה

הוא זה שהכין עבורי את ארוחותיי והאכיל אותי בהן, הוא שהלביש ורחץ אותי בגיגית הפח ("ואניינטקע"), הוא שהשכיב אותי לישון וסיפר לי סיפורים לפני השינה. בזכות הכרתי את כל הבדיחות על "הרש'ה אוסטרופוליער", את הסיפורים המצחיקים על טיפוסים מהעיירה בגליציה, את סיפור היכרותו עם סבתא גולדה, את פרידתם הקשה בשואה, סיפור אובדנם של ילדיו, של אמו, אחיו אחיותיו ושל כל עשרות ילדיהם, ועוד ועוד... אני הקשבתי, שתיתי בצמא כל מילה שלו, בכיתי איתו, אך גם צחקתי, והרבה. היו אלו ימים מתוקים. לא חשתי בחסרונם של הוריי. הרגשתי נפלא עם סבא - זיידע.

את שעות הבוקר ביליתי עם סבא, במטבח. היה מלביש אותי בשמלה

פשוטה (לא הלבישו אז ילדות במכנסיים, אשר נחשבו לבוש בנים בלבד),
מנעיל לרגליי נעליים אדומות סגורות, ומושיב אותי על כיסא עץ של
מבוגרים. רק אז התפנה להכנת ארוחת הבוקר שלי.

הכיסא עליו הושיב אותי, נראה לי אז גבוה וקשיח. בלתי אפשרי היה
לעלות אליו ללא עזרה. זכור לי שנפלתי ממנו באחת הפעמים, תוך ניסיון
ירידה לא מוצלח ופצעתי את סנטרי. הצלקת קיימת עד היום.

סבא היה מבשל עבורי דייסת סולת לבנה בטקס קבוע. מרתיח מים בסיר
קטן, מוסיף סולת ומעט סוכר ובוחש הרבה, עד שהתערובת הסמיכה.
לימים, כשרווח לנו כלכלית, השתמש בחלב במקום מים, אפילו הוסיף
מעט ריבה או חמאה. אחר כך התיישב מולי עם צלחת הדייסה, וכפית
אחר כפית היה מקרר בנשיפות פיו, ומאכיל אותי. במשך זמן ההאכלה,
התחמם לו קומקום מים ("צ'איניק"), על הפתילייה במטבח. כאשר רתחו
המים ומילאו את החדר בענן אדים, היה מתחיל טקס הכנת התה. סבא היה
מוזג לכוס זכוכית, מעט מתמצית תה ("סענץ"), שהוכנה מראש בקומקום
זעיר ("צ'איניקל"). את התמצית מזג דרך מסננת תה, כדי שלא ישתרבבו
למשקה שלי עלי תה כלשהם. אל מעט התמצית שבכוס הוסיף 2 כפיות
סוכר, הותיר בכוס את כפית המתכת, כדי שהכוס לא תתבקע מהחום, ויצק
פנימה מים רותחים מהקומקום.

"זיידע, זה חם, אני לא יכלה לשותות", הייתי אומרת ביידיש, ואז היה
סבא לוקח כוס זכוכית שנייה, ריקה, ולתוכה שופך את התה החם מהכוס
הראשונה, ממתיך שהראשונה, הריקה, תתקרר מעט, ושופך אליה בחזרה
את התה, מהכוס השנייה. כך שוב ושוב, מכוס לכוס, עד שהתה הפך פושר
וראוי לשתייה, מבלי שיותיר אצלי כוויות בלשון.

הייתי מוקסמת מלוליינות הכוסות של סבא, שהתנהלה מעל גבי כיור
המטבח. אף לא טיפה אחת נשרה במהלך פעלוליו, ויכולתי לשתות את
התה בכפית. טקס הכנת הדייסה וטקס השתייה, חזרו על עצמם גם בערב,
לפני השינה, במשך מספר שנים.

בתום שתיית התה, נהגנו לצאת מהדירה ליום של פעילות מרתקת מאין
כמותה. כאשר שבנו ממנה החל סבא בהכנת ארוחת הצהריים.
שוב הושיב אותי על כיסא העץ הגבוה, האכיל אותי בכפית וקירר אותה
בנשיפותיו.

"היום נלך לקניות", אמר והחזיק את כף ידי הקטנה בתוך כף ידו הגדולה.

בידו השנייה החזיק סל קניות.

אמא ואבא כבר היו מזמן בעבודה, הלל למד בבית הספר, ואילו סבא ואני צעדנו לכיוון השוק הסמוך ברחוב האתרוג, מרחק הליכה קצרצר מהבית. היה זה שוק קטן, שהכיל דוכנים ובקתות ("בודקעס"), עשויים שאריות לוחות עץ, קרשים מאולתרים ויריעות פח. ניתן היה למצוא בו חנות כלי-מטבח פשוטים, חנות לממכר בדים לתפירה, נפחיה ושתי חנויות ירקות. פרט לחנויות אלה, הסתובבו במקום תגרנים שונים, נושאי עגלות-יד, יהודים וערבים, אשר הכריזו על מרכולתם בקולי קולות.

בעיניי החנות המעניינת ביותר הייתה זו של הנפח. יכולתי לעמוד מולה, מוקסמת ממראה המתכות המלובנות, אשר הנפח כופף ועיבד בכליו כחומר ביד היוצר. נקישותיו בפטיש ענק על המתכות, לא היו נעימות לאוזן, אבל ניצוצות ההלחמה והריתוך שביצע, היו מרהיבות עין ביופיין. ניתן היה למצוא אצלו, "קרשי כביסה", קופסאות לאחסון מזון, אמבטיות רחצה בגדלים שונים, מזלפי השקיה, פחי-אשפה, ארגזי לחם צבועים לבן, וכולם כולם עשויים פח אפור.

לעתים הגיע אל השוק ואף אל השכונה שלנו, הסמוכה לשוק, "משחיז סכינים". הצפייה במלאכתו, הייתה מעניינת לא פחות. עקרות בית המתינו על יד מתקן ההשחזה שלו, בעוד הוא מצמיד בעדינות רבה, את סכיני החיתוך ואת להבי המכשירים הביתיים שלהן, אל גלגל ההשחזה המסתובב, בהתאם לתנועות רגליו על דוושה מיוחדת.

עולם ומלואו היו שם, בשוק השכונתי שלנו. היה זה תחליף לצעצועים, לספרי קריאה ולמשחקי קופסא, שלא היו לנו אז.

בחנות הירקות, אליה פנינו, ניתן היה למצוא באותה עת, ירקות פשוטים כמו בצלים, תפוחי אדמה, שום, עגבניות, מלפפונים, פטרוזיליה, צנון וסלק. היו מקרים בהם הירקות היו מכוסים בשאריות אדמה, שהמגדלים היהודים או הערבים לא הספיקו להסירם.

בחורף התווספו אל ירקות אלו, תפוזים, ובקיץ אבטיחים גדולים, מלאי גרעינים שחורים. בתקופה זו, נהגו הירקנים לפתות את העוברים ושבים לקנות אבטיחים, והבטיחו להם בקריאות רמות: "על הסכין, על הסכין", כלומר, ניתן לבדוק את מידת מתיקותם, עוד טרם הקניה. כמו כן, גם קראו: "לא מתוק, לא כסף". את מתיקות האבטיחים בדקו הקונים, באמצעות טפיחות יד על קליפתו החיצונית של האבטיח.

לאחר שאכלו את תוך האבטיחים, נהגו ילדי השכונה לאסוף את הגרעינים השחורים ליבוש.

סבא ואני פיזרנו עליהם מלח, חשפנו אותם לעין השמש, ליבוש ראשוני, וכעבור כמה ימים קלינו אותם קלות במחבת, ופיצחנו אותם בהנאה. הנשים "הרומניות" בשכונה, נהגו לכבוש את קליפות האבטיחים, ולא השליכו אותן לפח-האשפה.

בחלוף השנים הציע השוק פירות חדשים, כמו מנדרינות, תפוחים, בננות, ענבים מלונים ועוד. חלקם היו מיובאים ומחירים היה גבוה. סבא או אמא קנו מהם מעט, בעיקר לחגים או לצורך האכלתו של התינוק החדש, אפרים, בפירות. לכן, כשנהגו בבית להכין לפתן לקראת שבת, הכינו אותו מרצועות תפוחים מיובשים, צימוקים ושיזיפים מיובשים. למעט הלימון, שנרכש בשוק המקומי, כל יתר מרכיבי הלפתן נרכשו בחנות המכולת, והיו תוצרת חוץ. כשהגיעו לשוק, לראשונה, שיזיפים גדולים (זן "סנטה רוזה"), הלכנו במיוחד כדי להתבונן בהם.

האטליז השכונתי לא נמצא בשוק עצמו, אלא מעבר לכביש, ברחוב מנדס פראנס, לא רחוק מבית הקפה "גן-תמר". היה ניתן לרכוש בו עופות, להכנת מרק עוף עם אטריות ("לוקשן מיט יויך"), או צלי עם תפוחי-אדמה ("בראטן") - מאכלים טיפוסיים של יוצאי אירופה. בעתיד, יכנו הצברים את העוף במרק, "עוף מכובס".

מחירים של העופות היה גבוה מאוד. לפעמים כלל לא היה ניתן להשיגם, בגלל משטר "הצנע" שהיה נהוג בארץ באותה תקופה. סבא נהג לקנות ירקות בשוק, שהתאימו להכנת שני המאכלים הללו: בצל, שום, תפוחי-אדמה, גזר ופטרוזיליה.

האטליז היה תמיד אפוף ריח כבד של עופות ונוצות חרוכות. מאוורר התקרה המסתובב, לא הצליח לסלק את הריח האופייני למקום. במרכז החנות עמד מקרר קרח קטן, בו הוחזקו מעט נתחי בשר בקר או מעי בקר למילוי "הקישקע". על גבי חלקו העליון של המקרר הוצגו לראווה עופות שחוטים, על נוצותיהם. ראשיהם היו שמוטים ומוכתמים בדם.

לאחר שקילה וביצוע תשלום, ניתן היה להעביר את העוף למריטה מחוץ לחנות. את מלאכת מריטת הנוצות עשה עובד שזה היה תפקידו. מי שהפרוטה לא הייתה מצויה בכיסו, נאלץ לקחת עמו הביתה את העוף

השחוט, כפי שהוא, עטוף בעיתונים, ולבצע בעצמו את מלאכת חיתוך ציפורני העוף, המריטה ושריפת פלומתו.

כעבור מספר שנים, כשהמצב הכלכלי בארץ השתפר, החל בעל האטליו להביא לחנותו דגי קרפיון. רוב הקונים היו יוצאי אירופה, שביקשו להכין לשבתות ולמועדים, דגים ממולאים ("געפילטע פיש"). את הדגים החזיקו באמבטיית פח גדולה מלאה מים, בה שייטו באיטיות עד לרגע מכירתם. אם נרכשו חיים, היו עוטפים אותם עבורם, בעיתונים ישנים, ואז נישאו משם בסלים לבתי הקונים, כשהם מפרפרים.

בבתים הונחו הדגים באמבטיית פח מלאה מים, עד סמוך להכנתם לבישול. החבטות בראשי הדגים, לצורך המתתם טרם חיתוך, נראו לי כבר אז, אכזריים מאין כמותם. לצערי, עמדתי על משמעות הדברים רק כשבגרתי מעט. כילדה קטנה מאוד לא הפנמתי את גודל הרוע.

מקררי הקרח הביתיים דאז, לא יכלו להבטיח קירור מתאים לדגים, בין אם מבושלים או לא מבושלים. זכור לי מקרה קשה בו נפטרה אשה מהרחוב הסמוך, בצאת השבת. כל תושבי השכונה התקבצו אז על יד ביתה וידעו לספר שנפטרה בגלל אכילת דג, שבושל ביום שישי ולא הוחזק בקירור מתאים. אכילה ממנו בשבת גרמה למותה.

הקנייה באטליו הייתה עבורי חוויה לא נעימה, אבל סבא הרגיש שם כמו בבית. הוא בחן והריח את העופות, בדק את רגליהם וכרבותיהם, וגילה עניין בתוכן המקרר. באותם ימים, נהג סבא לקנות, אחת לשבוע, עוף שלם, מעי-בקר ושומן. המעי והשומן היו זולים יותר ממחיר עוף, ובוודאי זולים יותר ממחיר בשר בקר. את העוף וחלקיו חילק באופן כזה שכל בני המשפחה קיבלו ממנו חלק, כל יום לאורך ימי השבוע.

את מעי הבקר היה מנקה, ממלא בקמה, בצל, שומן ותבלינים, מבשל ומטגן. כך הפך המעי הממולא ("קישקע") לחלק מארוחתנו השבועית.

כשלא הצליח להשיג מעי, היה פושט מהעוף את עור הצוואר, תופר אותו מכל קצותיו למעין שקיק, ולתוך שקיק זה הכניס את אותו מילוי ותפר את קצהו ("אונגעפילט העלדזאלע"). גם אותו בישל, טיגן והגיש כתוספת למנת בשר העוף היומית. בחורף התווסף אליו גם החמין ("טשולנט"). את שומן הבקר ("שמאלץ"), נהג להמיס באמצעות טיגון ממושך עם בצל ("גריבען"). את התערובת החמה, היה יוצק לצנצנות זכוכית נקיות, ושומר במקרר. מתוך שומן זה נהג להוסיף לכל התבשילים שבישל, והשתמש

בו למריחה על פרוסות לחם לארוחת ערב, או למריחת כריכי הפרוסות, שלקחו עמם טוניה ואריה לעבודה.

בימים בהם לא ערכנו קניות בשוק, היינו שנינו פוקדים את "הצרכניה" ברחוב יפת, הרחוב הראשי ביותר, בה ניתן היה לקנות בתלושי ההקצבה, שניתנו על ידי הממשלה לכל "ראש" במשפחה. קנינו שם בעיקר סוכר, שמן, מוצרי חלב, ביצים ובשר. מצרכים אחרים כמו אטריות, פתיתים, לחם, ריבה, מלח ועוד, ניתן היה לרכוש בחנויות מכולת רגילות.

ההמתנה יחד עם סבא בתור הקונים של הצרכניה, הייתה חוויה משעשעת לשנינו. יהודים, ערבים, נשים, גברים, צעירים, זקנים, משועממים ומותשים מעמידה ממושכת, שוחחו אלה עם אלה, על ענייני פרנסה, עבודה ודיוור, בעברית, בידיש, בערבית וכתנועות ידיים. בין לבין, פגשו במקום מכרים, התבדחו זה עם זה, העבירו ביקורת על השלטונות והחליפו מידע. אחרי כל ביקור שכזה, היינו סבא ואני, מחליפים חוויות במשך ימים רבים.

לאחר ביקור "בצרכניה", נכנסנו לעתים, לביקור חטוף, במתפרה סמוכה, לומר שלום, לרחל ולאבא סליפוי (יעברתו "לקרני"), חברים של אבא ואמא מה"קיבוץ". השניים התגוררו בתוך יפו העיר, ושכרו חנות ברחוב יפת בגבעת-עליה". בחנות הקימו מתפרה ועסקו בה בתפירת קונפקציה.

בעתיד, כשמרבית חברי הקיבוץ יעזבו את ג'יבליה ויפו, ויעברו להתגורר בערים המודרניות שמסביב, ירכשו הזוג רחל ואבא סליפוי-קרני, דירה חדשה באחד השיכונים שברחוב יפת, ימשיכו להתגורר בה עם שני בניהם, ויתמידו בפעילותם בחוגי "השומר הצעיר".

כל עוד התגוררנו בגבעת-עליה", נהגו השניים לבקר אצלנו, מדי פעם, ואף אמא ואבא ביקרו אצלם ביפו במפגשי חברים. בעקבות המעבר שלנו לחולון, נחלש הקשר עמם וכמעט פסק, במיוחד לאחר מותו הפתאומי של אבא סליפוי. רחל, אשתו, הפסיקה בהדרגה גם את הקשר הטלפוני עמנו. אנו מצדנו, כבר לא הצלחנו עוד להשיגה. כילדה, אהבתי לפגוש אותם, כשם שאהבתי לפגוש את כל יתר חבריהם של אבא ואמא, מה"קיבוץ". ראיתי בכולם בני משפחה.

"זיידע, אולי אחרי הקניה נלך לים?" בקשתי מסבא, בידיש. שבנו הביתה עם הקניות, ומיד עשינו דרכנו בירידה התלולה, מהבית לכיוון

אני בת שנתיים וחצי עם סבא דב בים

חוף דונולו א'.

סבא, היה שחיין מצטיין עוד בצעירותו, ואף הציל מטביעה את אחד מחברי ה"קיבוץ", באתר הנופש, "לודוויקוביצה".

כעת, ב"גבעת-עליה", שב אל המים ואל השחייה.

בסקאלאט נהג לשחות באגמים ובנהרות, שהקיפו את העיירה. כאן, בארץ ישראל, שחה לראשונה בין גלי ים, אבל היה מיומן ביותר.

"בים בתל אביב"

(מילים ולחן - לא ידועים)

בים בתל-אביב,

שם יפה מאוד.

שם גרים הערבים,

להם סירות.

וזה יפה מאוד.

המדרגות התלולות החדשות
שמובילות לחוף הים

הים התיכון, השתרע מולנו, במרחביו האינסופיים. באופק נראתה סירת מפרש קטנה. צפונה, סמוך לנמל יפו, ניתן היה להבחין בסירות דייגים ערביים, משליכות רשתות אל המים.

חוף דונולו א', היה האהוב עלינו מכול. דונולו א' ודונולו ב', שני בתי-החולים, שנבנו סמוך לכביש המקביל לחוף הים ב"גבעת-עליה", בראשית שנות ה-50, היו רחוקים זה מזה מרחק של כחמש מאות מטרים. למרגלותיהם פרוש היה חוף הים.

חוף דונולו א', השתרע בתחתית המדרגות

שהוליכו מהכביש העילי אל חוף הים. המים במקום לא היו עמוקים והגלים בהם היו נמוכים, בגלל השתברותם בסלעים החלקלקים, שהיו מפוזרים על קרקעית הים. גם בקטעי חוף, בהם לא נמצאו סלעים, היו המים הרגועים, מלחכים את החוף בשקט ומיד נסוגים, מותירים אחריהם קצף ים עדין, אצות ירוקות, צדפים וקונכיות.

במי ים אלה לימד אותי סבא לשחות, בגיל מאוד צעיר, בסבלנות רבה ולאורך זמן. הוא היה מניח את ידיו תחת הבטן שלי, בעודי שוכבת במים, מתרגל אותי בתנועות השחייה, בידיים וברגליים. לאחר מכן היה שולף את ידיו מתחת לבטני ומאפשר לי לבצע את הנחיותיו ללא תמיכה. לא נחשבתי לשחיינית מיומנת, אבל למדתי ממנו יסודות של שחיית חזה, ציפה על המים בשחיית גב, עצירת אוויר והחזקתו בריאות, בעוד הראש והפנים מכוסים במים. סבא היה מודד בשעונו, כמה שניות יכולתי להחזיק אוויר במים. ככל שפרק הזמן הלך וגדל, כך התגאתי יותר ביכולתי.

חוף הים של "גבעת-עליה"

בשנים מאוחרות יותר, סחבנו עמנו לים גלגלים שחור, שהביא לנו אבא אריה מאחת הפנצ'ריות ביפו ("פנימית", של צמיג מכונית, מנופחת היטב, אשר ניתן היה לצוף באמצעותה על פני המים), עליה הייתי מתיישבת ומניעה את עצמי בכפות ידיי לכיוונים שונים. סבא ישב או שייט במים על ידי, ואחז בגלגל שלא ירחיק, חלילה, מהחוף.

שקט היה עוטף אותנו בים למרות ההמולה של הרוחצים סביב. במקום לא הייתה סוכת מציל, ולכן לא נשמעו שריקות משרוקיות אזהרה

של מצילים. אבל, גם קריאות מוכרי השתייה הקרה בבקבוקים "וארטיק/קרטיב" קפואים, שאותם מכרו רק בשנים מאוחרות יותר, לא הפריעו לנו. לא הוטרדנו מהצלמים שהסתובבו על שפת הים והציעו לצלם את הרוחצים, ולא מהילדים הרועשים, יהודים או ערבים, שבאו עם אמהותיהם, לצנן את הגוף מחום הקיץ. המים הרגועים הפכו אותנו לחלק מתמונה גדולה.

מדי פעם הרחקנו לכת דרומה, אל חוף דונולו ב', אבל לא אהבנו חוף זה. היו בו סלעי כורכר בחול אך לא סלעים בים (שוברי גלים טבעיים). לכן, הים בקטע זה היה תמיד סוער, ולא ניתן היה לצוף שם בבטחה על "פנימית" גומי מנופחת. לא היה נעים לרחוץ בגלים העכורים מחול, שהגיעו לחוף, שוצפים וקוצפים. לא הסתובבו במקום אנשים כלשהם. יותר מכל הנימוקים הללו, המים והאוויר שבמקום... הדיפו ריח כבד של "בירה לבנה".

חוף "גבעת-עליה", 1955/6
אפרים בן שנה ואני בת 6 וחצי עם אמא.
מאחור רואים את שוניות הסלעים

מבשלת הבירה "נשר" ("מה הקשר? בירה נשר!" פרסומת דאז), שכנה על גבול "גבעת-עליה"/בת-ים, ונהגה להזרים מהמפעל אל מי הים, שפכים ועודפים של "בירה לבנה". כמויות אלו, של נוזלים ואדי אלקוהול, נתנו לרוחצים, תחושה שהם טובלים או שוחים ב"אמבטיית בירה".

על כן, חוף דונולו א', היה החוף שלנו.

"צביה'לה, הישארי כאן, אני הולך לשחות מעט. חכי כאן ואל תלכי לשום מקום עד שאגיע", אמר סבא ונעלם בתוך המים, מעבר לשוניות הסלעים. בהתחלה, עוד היה ניתן לשמוע את קולות החתירה שלו במים ולהבחין בקצף שהעלו ידיו ורגליו, אבל חיש מהר הם וסבא נעלמו.

אני נותרתי בין השוניות הפזורות במים הקרובים לחוף, צופה בדגיגים הקטנים ששטו בהן, צוללת אל תוך המים הרדודים, בעיניים פקוחות, ושולה מתוכם צדפים וקונכיות ריקות.

אם לא הייתי במים, כי אז הייתי יושבת על החול בחוף, חופרת בו תעלות,

בונה ארמונות של חול ומקשטת אותם בצדפים. "זיידע, ראה אילו צדפים מצאתי", הראיתי לו בשמחה, כששב מהים. סבא בתגובה היה נאנח ואמר: "איזה כאב ("קראמף") נורא תפס אותי ברגל, בזמן השחייה. הייתי בטוח שלא אצליח לשוב חזרה". כך אמר תמיד, נוטף מים, מניע באוויר את זרועותיו, מנער את הטיפות ומשפשף את הרגל הסוררת. הוא אהב אהבה עזה את השחייה. יחד עם זאת, התנועות שהיו כרוכות בה, גרמו לו לכאבים, בגב וברגל.

הים

מילים: אפרים תלמי

לחן: אפרים בן חיים

שמים ומים

עד אפס אפסיים,

ושמש נוהרת

ותכלת נגרת,

זורמת מאופק אל אופק

בזמר זרוח,

של גל ושל רוח

של חול ושל צדף,

של מלח ונדף

חריף של הים, כליל היופי

עתיק הוא הזמר

אין סוף לו, לא גמר

עתיק גם חדש הוא

שלו גם נרגש הוא,

ששון ויגון בו נשקו,

כי תכלת ונוגה

וסער ורוגע,

ואופל וצחר

של ליל ושל שחר.

כולם כאחד בו דבקו.

הגיעה השעה לשוב הביתה. התחלנו לעלות את העלייה המייגעת, אשר קודם לכן, היה תענוג לרוץ בה, בירידה.

הגיעה השעה לשוב הביתה.

בראש המדרגות, כבר המתינו לנו הרוכלים, חלקם נערים ערביים צעירים. "תירס חם, תירס חם", הכריז האחד, על התירס שהתבשל אצלו בדוד-מים רותחים.

"סברס קר, סברס קר", הכריז האחר, על הפירות הצבעוניים מכוס הקליפות הקוצניות, אשר מונחות היו על גבי משטח עץ, מכוסים שברי קרח לחים. כל פרי סברס ("צבר") עלה כגרוש (בערך 10 אגורות של היום). את הפרי הזה אהבתי בגלל מתיקותו, גרגריו הקשים וקרירותו הנפלאה ביום חם.

המוכר נהג לחרוץ בסכין, חריצים עמוקים בקליפה, אחד לאורכה ואחד בכל צד מקצות הפרי, והפשיל את הקליפה, כך שהפרי יבלוט מתוכה החוצה. כל שנותר לעשות היה להושיט את היד ולשלוף את הפרי מתוך הקליפה הפתוחה.

סבא בחר לקנות לי הפעם דווקא תירס חם וגדול, אחד מתוך הקלחים הצהובים, שהתבשלו בדוד-המים. המוכר, שלף את התירס במלקחי עץ, עטף אותו בעלי תירס ירוקים, בזק מלח מעליו, והושיט לי. "לאט, התירס מאוד חם", הזהיר.

עמדתי בצד, נושפת על הקלח לקררו, נועצת שיניים בגרגרים הצהובים, לועסת לאיטי.

"ארטיק/קרטיב", היה סבא קונה לי בתקופה יותר מאוחרת, כשהחלו לשווק את המוצר, וגם זאת לעתים רחוקות. אהבתי ללקק את המתוק הזה, אך מחירו היה יקר.

רגע לפני השלמת העלייה, בדרכנו הביתה, חלפנו על פני הבניין המיוחד של הקונסוליה הצרפתית. לא היה ניתן לעבור על פני המבנה, מבלי להציץ פנימה, מבעד לסורגי הברזל של שער-הכניסה.

הבניין היפהפה, אשר הכול קראו לו "הקונסוליה הצרפתית", עמד במקום הגבוה ביותר בג'יבליה (אחר כך: "גבעת-עליה"). הוא תוכנן ונבנה בעיצומם של מאורעות 1936, כארמונו של מוחמד עבד אל רחים, "המוכתר של יפו". עבד אל רחים זה, היה בן למשפחת יצואני התפוזים הגדולה במזרח התיכון, והיה אף יצרן ארגזי העץ, בתוכם נשלחו פירות ההדר מיפו לעולם.

בניין הקונסוליה הצרפתית.

השער הירוק מימין, היה שער כניסה של המכוניות לחניון.
השער החום משמאל, לא היה אטום בעבר, אלא עשוי סורגים דרכם ניתן היה לראות את
האקוואריום היפהפה ובו דגי זהב גדולים

הבניין המשקיף אל הים שלמרגלות הגבעה, עוצב בסגנון ה"באוהאוס".
את קירותיו הפנימיים עיטרו פסוקים מהקוראן. היו בו חדרי מגורים
ואולם אירועים רחב ממדים, חדרי שירות לעובדים, חניון בקומת הקרקע
למכוניות הקאדילאק של בני המשפחה, ושערי כניסה חשמליים לחניון
ולכניסה לבניין.

האדריכל הקיף את הבניין מכל צדיו בגן עצים רמי צמרת ושיחי נוי,
שענפיהם הארוכים השתלשלו מעבר לחומות המתחם אל הרחוב, בפרחים
מרהיבי עין (שיחי בוג'ג'יליאה על שלל צבעיהם).

בחזית הבית, מעל החניון, נבנתה בריכת דגים מיוחדת, בה שייטו להם
דגי זהב צבעוניים וגדולים. הדופן הצפון מערבית שלה, הייתה גלויה
לעיני כול, כאילו הייתה תמונה צבעונית בכניסת הבניין. מי שהורשה
להיכנס לתוך המבנה או חלף ברחוב על פניו, יכול היה לצפות מבעד
לסורגי השער, במראה הקסום של דגים מרהיבי עין ביופיים, שטים להם
באיטיות, כאשר השמיים וקרני השמש משתקפים במים הכחולים. יהודים
וערבים, נהגו להגיע אל הבניין להתרשם מעיצובו של האקווריום, ובמיוחד
ממראהו הנדיר לאותם זמנים.

משפחת עבד אל רחים עזבה את "גבעת-עליה" ב- 1948 ועברה להתגורר
בבירות.

הארמון נמכר לממשלת צרפת, והפך להיות משכנם הרשמי של שגרירי

צרפת בארץ, כאשר הדגל הצרפתי הוצב בראש המבנה. רחוב הקונסוליה קיבל את השם 'רח' טולוז, והרחוב המאונך לו, קיבל את השם רחוב מנדס פראנס, שניהם שמות בעלי זיקה לתולדות צרפת.

באותם ימים של שנות ה-50 המקום היה קרוי "הקונסוליה הצרפתית". אנחנו, שהתגוררנו בצמידות לקונסוליה, צפינו באקווריום המיוחד, כעל דבר שבשגרה, בלכתנו בבוקר לבית הספר ועם השיבה ממנו הביתה לאחר מכן. אבל תמיד, הצפייה בו מבעד לסורגי השער, הייתה מלווה התרגשות פנימית שקטה בשל יפי המראה.

מיקום דירתנו, בקומה השנייה, מאחורי חומת הגן, הפך אותנו ל"שותפים" בעל כורחנו לאירועים שהתרחשו באולם האורחים ובגן המקסים עצמו. כך למשל, מאות מכובדים היו מגיעים למקום בערבי חגיגות "יום הבסטיליה" (יום העצמאות הצרפתי), במכוניות נהוגות על ידי נהגים פרטיים. המוזמנים, הלבושים במיטב בגדיהם, הסתובבו בשבילי הגן, אשר הוארו במיוחד עבורם, פטפטו ביניהם, האזינו למוסיקת רקע, האזינו לנאומי פוליטיקאים שהושמעו ברמקולים, שרו את ההמנון הצרפתי, לגמו יין מכוסות עדינות, צפו בהופעות עד לשעות לילה מאוחרות, כולל במופעי זיקוקי דינור.

חלק ממראות אלו, ראינו בעינינו ממרפסת דירתנו, וחלק אחר רק שמענו בשמחה וללא שמץ טרוניה. בימי חול אחרים, בימים רגילים, היה רחוב טולוז, רחוב שקט מאד.

בבקרים ניתן היה להבחין באשת השגריר יוצאת מהבניין, לבושה חלוק רחצה עדין, המתנופף ברוח, יורדת אל החוף לטבילת בוקר במי הים. בצהריים, היה הנהג הפרטי שלה, שוטף את מכוניתה ואת החניון, ואילו הגנן טיפל בגינה.

בלילות, שררה אפלולית רבה ברחוב ובגן האשלים הסמוך לו. על פניו ניראה היה שהמקום שומם מאדם. אבל רק על פניו. דווקא השקט והאפלולית משכו אל הרחוב מכוניות אוהבים, אשר יושביהן הותירו מאחור עדויות לנוכחותם במקום. בבוקר אפשר היה למצוא על המדרכה אמצעים למניעת הריון, שהושלכו מבעד לחלונות כלי הרכב, פריטי לבוש תחתון, פודריות, בקבוקוני בושם ועוד.

כשכבר הייתי בכתה ה', נהגנו ילדי הכיתה לבלות ביפו עצמה, ואז בין היתר, שוטטנו במה שנקרא "השטח הגדול", שהיה ידוע כאזור פעילותן

של הזונות. עם סבא אי אפשר היה לשוחח בגילוי לב, לא על רחוב טולוז בלילות ולא על "השטח הגדול". הוא לא היה פתוח לשיחות בנושאים כגון אלו.

גן האשלים מאחורי בית ספרי. מבט ממערב למזרח. הפארק נקרא "מדרון יפו"

ארוחת הצהריים כללה בדרך כלל, מרק עוף עם אטריות או עם פתיתים ("פארפאלאך"). במרק שלי יכולתי למצוא חתיכות זעירות של גזר, בצל, פטרוזיליה וחתיכת בשר עוף קטנה. פעם היה זה קורקבן ("פיפיקל"), פעם כבד ("לעיבאלע"), פעם כנף ("פליגאלע") ופעם גרון ("גורגאלע"). החלקים האחרים, גדולים יותר, נשמרו למבוגרים.

המבוגרים, אכלו את ארוחת הצהריים שלהם, בערב, לאחר שובם מהעבודה. לאחר האכילה עלינו לגג לראות מה שלום היונים של סבא, בשוכך העץ שבנה להן על הגג.

סבא אהב מאוד את היונים והייתה לו שפה מיוחדת עמן. הוא נהג לשרוק להן לכל כיווני השמים בשריקה ארוכה ומסולסלת, אשר נקטעה וחודשה מדי מספר שניות. בדרך נפלאה הן הגיעו, חגו מעליו כענן ונחתו לרגליו. סבא היה מוציא מתוך שקיק, חופן גרעיני דורה ומפזר אותם סביבו כגשם. לעתים גם השליך לעבר היונים קרומים של לחם, שהושרו תחילה במים.

במהלך מלחמת העולם השנייה, איבד סבא את מרבית שיניו, בשל מחסור

מתמשך במזון. כך היה גם גורלה של אמא טוניה, אם כי במידה פחותה משלו. לעיסה של קרום הלחם, הייתה קשה עליו, בשל העדרן של השיניים הטוחנות. בהעדר כסף, לא יכול היה להתקין לעצמו שיניים תותבות אצל רופא שיניים. לכן, את פרוסת הלחם שאכל בארוחת הבוקר, נהג לטבול בכוס התה שלו, כי רק כך הצליח ללעוס אותה. בפעמים אחרות, קילף באולרו את קרום הפרוסה ואכל רק את התוך הרך. את קליפות הלחם חילק ליונים. היונים עטו על גרעיני הדורה, מנקרות ומנקרות, מסתובבות סביב סבא ללא שמץ חשש מפניו. הזכרים שבהן, נהגו בהזדמנות זו לחזור אחר הנקבות. הם ניפחו את נוצותיהם, כדי להרשים אותן בגודלם הפיזי ובצבעיהם המגוונים. יחד עם היונים, הגיעו אל הגג גם ציפורי דרור ועורבים מזדמנים, כדי ליהנות מההאכלה ומהמים.

סבא החל בגידול יונים כתחביב, ועם הזמן הפך להיות מומחה בתחום. למשל, יכול היה להרים בידיו, יונה צעירה, מבלי שתתנגד לו ולדעת מיד מה מינה. הוא היה מכניס את אצבעו לתוך החלחולת שלה, ולפי רוחב מפתח העצמות הפנימיות, ידע אם היא זכר או נקבה. בהמשך ידע לזהות כל יונה מהיונים שלו ואת בן זוגה הקבוע. כך ידע כמה תאי דגירה נוספים עליו לבנות בשובך, כדי שישמשו בעתיד לדגירה.

באחד הימים, תוך כדי המתנה בתור בצרכניה, קשר סבא שיחה עם ערבי, שאף הוא המתין בתור. סבא לא הבין ערבית, הערבי לא הבין יידיש, ולמרות זאת, ניהלו השניים שיחה, בעברית מגומגמת, הבינו זה את זה וגילו שכל אחד מהם מומחה בגידול יונים.

"אתה צריך ביצים של תרנגולות, לאכילה?" שאל הערבי.
"כן".

"יש לך מקום לגדל תרנגולות?"
"כן".

"שמע, אתן לך ביצים שתרגולת דוגרת עליהן. שים אותן מיד תחת ביצי יונה, שאחת היונים שלך דוגרת עליהן. כשהיונה תשב לדגור על הביצים שלה, היא כבר תדגור גם על ביצי התרנגולת. אתה תראה שיצאו לך אפרוחים ואחר כך יהיו לך מהם תרנגולות וביצים", יעץ והציע הערבי לסבא.

אפרוחים זכרים ניתן היה לקנות בשוק הסמוך לצורך פיטום ושחיטה.

אחד מהם אפילו הסתובב אצלנו בדירה בתור חית מחמד. אבל אפרוחים מסוג נקבה לא מכרו בשוק. לכן, מיד בתום הקניה בצרכניה, התלווה סבא אל הערבי, קבל ממנו את הביצים המופרות, הזדרז לשוב הביתה, ועשה בדיוק כעצתו של הערבי.

תוך זמן קצר בקעו האפרוחים.

סבא הביא קרשים מפה ומשם, חיבר אותם במסמרים, צרף אליהם יריעת פח שמצא ברחוב, לוח-עץ שהושלך לאשפה, ומכל אלו בנה לול-תרנגולות.

האפרוחים הראשונים גדלו לתרנגולות מקרקרות ומטילות ביצים, או לתרנגולים אדומי כרבולת זקופים, אשר בקריאותיהם העירו את השכנים עם אור ראשון.

את המזון לתרנגולות הללו, השיג אבא אריה חינם אין כסף. כיצד? בעבודתו ב"תרמאוויל", הוא הגיע לתת שירות תיקונים, גם במפעלים בהם יצרו מוצרי מזון. באחד המפעלים, הבחין בפועל המטאטא אטריות, שנשרו או נשברו במהלך הייצור והאריזה, ושופך אותן לפח אשפה. אבא ביקש ממנו שיאפשר לו לקחת אטריות פגומות אלו, כדי להאכיל בהן את התרנגולות שבבית.

הפועל אשר שמח להפטר מהאטריות, נתן לאבא רשות להגיע למפעל, לקחת בשק בד, את כל האטריות שנפסלו למשלוח ולמכירה, בכל הזדמנות וחינם אין כסף.

סבא נהג להרטיב את האטריות או הפתיתים במים ולהאכיל בהן את התרנגולות, ואת כל יתר בעלי החיים שגידל על גג הבית.

ההצלחה בגידול היונים והתרנגולות, דרבנה את סבא לרכוש ברווזים, ו...ארנבונים. יחד עם הכלב "בובי" והחתולה הערמומית, שטיילה אצלנו, צמח לנו בבית גן חיות נפלא.

אהבתי מאד את בעלי החיים שבו, הם היו חבריי הטובים ביותר. אבל מדי פעם הבחנתי שאחד מהם נעלם, פעם ארנבונת, פעם תרנגולת, או יונה. התחלתי לחשוד שחבריי האהובים, מגיעים לקיבתם של בני המשפחה ושל אורחים שהגיעו אלינו לארוחות.

למעשה, זו הייתה הדרך בה התמודדו בני המשפחה שלי, הבוגרים, עם קשיי הפרנסה במדינה הצעירה, ועם ההגבלות שהוטלו על האזרחים בתקופת "הצנע". באמצעות גידולם של בעלי החיים, יכלו להשיג לכולנו

רווחה כלכלית גדולה יותר.

אני זוכרת שבעיצומם של ימי המחסור הללו, הגיעו אלינו מתל אביב, לביקור מתוכנן, בנות הדודה של אבא ובני משפחותיהן. אמא הכינה אז, במיוחד לכבודן, יונים ממולאות. המילוי היה פשוט ובר-השגה (בצל, שומן, קמח, פלפל ומלח) אבל בשר יונה או יונה ממולאת, נחשבו למעדן יקר מציאות.

אמא וסבא טרחו על שחיטת היונים, בישולן וטיגונן. אחר כך אפתה אמא עוגה עתירת ביצים (מצרך יקר באותם ימים). את הביצים השיגה כמובן מהלול שעל הגג.

האורחים הופתעו מהארוחה העשירה, כי לא האמינו שיזכו לאכול מאכלים כאלה באותה תקופה.

מיום ליום הפכתי לחסרת מנוחה בכל הנוגע לאכילת בעלי חיים. חשדותיי הביאו אותי לעקוב אחרי סבא ואחרי אמא, לראות אם לקחו מ"גן החיות" שלנו את בעלי החיים והפכו אותם לארוחה, שהוגשה על שולחן האוכל. אמא וסבא ניסו לשכנע אותי, בשקרים, בתירוצים ובנימוקים שונים, לאכול את הבשר שבושל.

כילדה קטנה נעתרתי בסוף להפצרותיהם, אך עשיתי זאת מחוסר ברירה. זה היה האוכל הזמין ולא היו חלופות צמחוניות בהישג יד.

אבא אריה דווקא תמך בי, ותמיד כעס שאמא בכלל מכריחה אותי לאכול. כשבגרתי, דחיתי את מאכלי הבשר, ומאוחר יותר אף הפכתי לצמחונית.

כשהתחיל סבא לגדל תרנגולות, ברווזים וארנבונים, הוא שטח על רצפת הגג כשלוש אמבטיות פח ישנות ("פאיילות" או "ואנינקעס"), ומילא אותן מים שהביא בדליים. כך אפשר לברווזים וליונים, להשתכשך בהם להנאתם ולשתות מהם לרוויה.

על רצפת הגג, צמוד למעקה, הציב סבא שתי אדניות-עץ, שבנה בעצמו מקרשים שבורים שמצא. את האדניות מילא באדמת החול מהשכונה, וגידל בהן מיני ירקות. כך למשל, היה שולף מהאדנית גזר או פטרוזיליה טרייה, לתיבול המרק, או בצל ירוק לסלט. אדנית דומה, נוספת, ניתן היה למצוא גם במרפסת הדירה, בקומה השנייה, אך בה גידל צמחי גרניים עם פריחה אדומה לוהטת. את אמבטיות המים, בהן שחו

הברווזים, נהג לרוקן אחת לשבוע והשקה במימיהן את צמחי האדניות. לאחר מכן הביא מים נקיים בדליים, ומלא בהם את הגיגיות, מחדש.

בקצה המדרגות שהוליכו אל הגג, הייתה בנויה בקיר גומחה גדולה למדי. יתכן כי שמשה את הדיירים הערביים כמקום לאפית לחם בטאבון. סבא גידר את הגומחה במוטות עץ נמוכים, והפך אותה למעין מכלאה קטנה בה גידל את הארנבונים. את המזון עבורם נהגנו שנינו ללקט בשדה סמוך.

"בואי צביה'לה", היה סבא אומר. "נלך לשדה להביא אוכל לשפנים" (כך קראו אז לארנבונים).

סבא, בידו האחת אחז בידו, ובידו השנייה - בשק בד גדול. יחד צעדנו לחלקת שדה סמוכה (בעורף בקתות השוק המקומי).

בעיניה של ילדה קטנה שטח זה נראה לי אז כשדה רחב ידיים. צמחו במקום עשבי פרא ופרחי בר לאורך כל ימות השנה. ירקני השוק נהגו להשליך לשם את שאריות הירקות והפירות שלא נמכרו או שנרקבו.

בחורף היה השטח בוצי מגשם, והיה מכוסה במרבד צמחים כמו "חלמית מצויה" (חוביזה) ירוקת עלים ובעלת פרחים כחולים, "חרציות" כתומות, "סביונים" קטנים צהובים, "דרדרים" סגולים, "פרגים" אדומים ועוד.

נהגנו למלא את שק הבד, עד קצהו, בצמחים שקטפנו. ידענו אמנם שאין לקטוף מהגרעינים הרעילים של שיח "הקיקיון", אבל טרם חלו אז איסורים על קטיפת פרחי-בר.

בימי קטיפת אלו, היינו שבים הביתה, כאשר נעלינו מרוחות בוץ, בגדינו רטובים מטיפות גשם, שהסתתרו בין הענפים ועלי הצמחים, כפות הידיים היו ירוקות מעסיס הצמחים, אבל היינו מאושרים, כאילו שבנו מ"גן-עדן".

בצמחים שאספנו, האכלנו את הארנבונים, במשך מספר ימים.

באותם ימים נפלאים, צפיתי שעות בגן-החיות הפרטי שלי - בארנבונים המכרסמים בלי די, בברווזים השוחים בעזרת כפות רגליהם הכתומות. ליטפתי אפרוחים, אספתי ביצים שהתרנגולות הטילו, ניקיתי צואת תרנגולות, שהצטברה בתחתית הלול, באמצעות את חפירה.

באותן הזדמנויות אף העפתי, מעל הגג, עפיפון מנייר עיתון, שסבא עשה לי וקשר אליו חוט תפירה של אמא.

לאחר שהאכיל אותי בארוחת הצהריים, התפנה סבא לבישולים.

לפעמים, ירד יחד איתי לחדרו בקומת הקרקע, לנוח את מנוחת הצהריים. בזמן שבו בישראל, שיחקתי במעט הצעצועים שלי. היו אלה צעצועים פשוטים, מרביתם תוצרת בית. לא היה ביכולתם של הוריי לרכוש לי צעצועים חדשים. הם חסכו כל פרוטה כדי לרכוש רהיטים וכלים לבית. כך קנו מכונת תפירה "זינגר", כדי שאמא תתפור באמצעותה סדינים, ציפות, וילונות ואפילו את התחפושות שלי לפורים, תתקן בגדים שנפרמו או תקצר מכנסיים ארוכים. את מה שהמכונה לא הצליחה לתפור, תפרה אמא ביד.

בקופסת-עץ מיוחדת החזיקה כלי-תפירה ורקמה, כמו אצבעון מתכת, מחטים, חוטים צבעוניים, כפתורים, סיכות ביטחון, סיכות זעירות, מספריים, רצועות גומי ועוד. בכל מקרה בו היה צורך בתיקון תפירה כלשהו, הייתה מוציאה מהקופסה את כלי התפירה שלה, ומתקנת. כך הטליאה בחוט ובמחט, בגדים או גרביים שנקרעו, רקמה מפות שהניחה על השולחן, וכל זאת בסבלנות רבה, במיומנות ובטעם טוב. לבני הבית לא היה צורך בתופרת תיקונים. התופרת שלנו הייתה אמא טוניה.

סבא היה מביא לי "מתנות", ממקומות בהם עבד. לעתים מצא אותן מושלכות בחצר, יש והיה שולה אותן מפחי האשפה. פעם הביא לי בובה ישנה, ופעם הביא בית-פח, מצויר וצבוע לתפארת, במצב כמעט חדש, אשר ניכר היה שיוצר בחו"ל. הציור כלל תיאור מלא של חדרי בית שונים, כולל מוסך למכוניות, המדשאה וגדר העץ של הבית. כנראה שהבעלים מאסו בדגם הפת. אני ראיתי בו עולם מלא וצבעוני, שאינו חלק ממציאות חיינו, "החלום האמריקאי". לא חדלתי לשחק בו במשך שנים, בו וב"קליידיוסקופ" שקנו לי הוריי.

פעם מצא סידור זערורי של "תפילת שחרית" לנשים, כתוב עברית ואנגלית, והביא לי אותו. כיוון שכבר ידעתי לקרוא, סיקרן אותי מאוד הספרון הזערורי, ותוכנו היה חדש עבורי.

בבית נמצאו סידורי תפילה לשבת ולמועדים, שהיו שייכים לסבא, והוא היה היחיד שעשה בהם שימוש. לעומת זאת, אבא דחה על הסף כל ספר שהייתה לו זיקה כלשהי לדת, פרט לקריאה "בהגדה של פסח" בליל הסדר. הוא נהג להתייחס בביטול למנהגים יהודיים ולמצוות דתיות. בעקבות השואה מחק כל היתכנות לקיומו של האל, ובגלל הזדהותו עם רעיונות

סוציאליסטים של מרכס, ראה בכל דת, "אופיום להמונים" (אשליה נעימה, המונעת מהם להילחם על זכויותיהם).

לאבא קיים היה חשבון נוקב עם אלוהים, לכן מחק אותו מתודעתו. הוא לא מנע מסבא להתפלל בבית-הכנסת, בשבתות, ובמועדי ישראל, אך הוא עצמו לא דרך בבית-הכנסת. הוא גם כיבד מאד את בחירתה של אמא לצום ולהגיע לבית-הכנסת ביום הכיפורים, "לתפילת יזכור". הוא עצמו לא צם. קראתי את אותה "תפילת שחרית", שוב ושוב. חשבתי רבות על משמעות כל משפט שנכתב בה, ואף למדתי בעל-פה את הקטע: "מוֹדָה אֲנִי לְפָנֶיךָ מֶלֶךְ חַי וְקַיִם, שֶׁהַחַיּוֹת בֵּי נַשְׁמָתִי בְּחַמְלָה, רַבָּה אֶמְנָתְךָ". התאהבתי בספרון, מדי פעם עיינתי בו, והוא שמור אצלי עד היום.

בפעמים אחרות, סבא הביא לי צמיד כסף מרוקע פיתוחים נפלאים בסגנון תימני, אשר הושלך לפח האשפה משום שהסוגר שלו היה שבור, טבעת כסף גדולה ממידת אצבעותיי, אף היא מרוקעת בסגנון תימני, מצלמה ישנה, שהייתה קופסה כבדה מרובעת, שלא ידעתי להשתמש בה, אך הצצתי מבעד לעינית שלה, שהייתה מורכבת מחוץ למצלמה, ולחצתי שוב ושוב על מנוף הצילום, כך סתם, כי לא ידעתי מה לעשות איתה. שעות ישבתי עם התכשיטים היפהפיים, בוחנת אותם בהתפעלות, מדמינת לעצמי כיצד אענווד אותם כשאהיה "גדולה".

היום אני "גדולה" מאוד, והתכשיטים הללו שמורים אצלי ובלבבי, כזיכרון נצח מסבא. מדי פעם אני מוציאה אותם מקופסת התכשיטים שלי, מסתכלת בהם ומלטפת באהבה ובגעגועים רבים.

סבא העניק לי גם מתנות חדשות, לא רק משומשות. באחד הימים הגיע אלינו לדירה אמן, מומחה בצריבה על עץ, והציע לנו את מרכולתו. הוא הדגים לסבא ולי כיצד הוא צורב ציור על גבי משטח-עץ באמצעות זכוכית מגדלת. הזכוכית, לכדה את קרני-השמש, ריכזה אותן לנקודה מסוימת, וחוללת "שריפה" קטנה באותה נקודה. מרצף הנקודות שצרב, יצר ציורים מיוחדים וצבע אותם אחר כך בצבעי-שמן. מבין הציורים שהציג לעינינו, אהבתי מאוד ציור פניה של אשה כושית. סבא לא התלבט וקנה אותה עבורי במתנה. מאז עד היום, תמונה מיוחדת זו תלויה בחדרי.

זאב קטריינסקי, חבר של ההורים, הביא לי פעם קוביות-עץ, שנותרו

על הרצפה בנגרייה בה עבד, לאחר ניסורם של הקרשים. הקוביות היו פשוטות, לא צבועות, אבל אני בניתי מהן מגדלים, בנינים ושערים. הובלתי אותן בעגלת עץ קטנטנה, קשורה לחבל דקיק, וטיילתי עמן לאורך מרפסת הדירה.

בגיל שבע, בערך, קיבלתי מהוריי בובת גומי מודרנית, גדולה, חדשה ויפהפייה. כל תווי פניה הובלטו בגומי, ונצבעו בצבעים עזים. ניתן היה להניע את ידיה ואת רגליה, לפשוט את בגדיה ולהלבישה בהם מחדש. הבובה לא משה מידי. קבלתה הפכה את יומי ליום חג, ושמחתי נמשכה ימים רבים.

לא תמיד הביא לי סבא מתנות, אך היה לוקח אותי לקולנוע "אילת", על יד "שוק הפשפשים", לראות את צ'רלי צ'פלין בשלל סרטיו, ג'וני וייסמילר כטרזן, קירק דוגלאס ב"ספארטאקוס", "20 אלף מייל מתחת למים", צ'ארלס הסטון ב"בן חור" וב"עשרת הדיברות", סרטי מלחמה רוסיים, ותמיד היה קונה לי גוזז אדום ומתוק בקיוסק שעל יד "גן-תמר".

משפחתנו ב"גבעת עליה", 1951/2.

דב בן 49, הלל בן 14, אריה בן 29, טוניה בת 26 ואני בת 3
הצילום נעשה ב"צלמניה" ברחוב יפת הסמוך

מתנות קטנות

מילים: נועם חורב

לחן: רמי קלינשטיין

זה עוד יום שישי נושם את האוויר
האור והצל משחקים שוב תופסת
השולחן ערוך תמונות ילדות על הקיר
שיירות לבנות חוזרות מבית כנסת
והריח הזה ששורט לי את הלב
מתגנב מתגנב ופותח דלתות
אל אושר קטן אל אותו שיר ישן
שעובר אצלנו במשך דורות
מתנות קטנות
מישהו שלח לי, מתנות קטנות
רסיסים של כוונה עיגולים של אמונה
מתנות קטנות
מישהו שלח לי מתנות קטנות
כמו הכוח לקבל את מה שאין את מה שיש
מה עוד אפשר כבר לבקש
זה עוד יום שישי מרפסת ועיתון
השמש כמו הדאגות לאט נמחקת
מנגינות פשוטות זוחלות מהחלון
ושום סערה כבר לא תסתיר פה את השקט
והריח הזה ששורט לי את הלב
מתגנב מתגנב ופותח דלתות
אל אושר קטן אל אותו שיר ישן
שעובר אצלנו במשך דורות

בחדרו של סבא שררה תמיד אפלולית נעימה ושקטה. עמד בו ארון עץ עתיק בצבע חום בהיר, על ארבע רגלי עץ מגולפות, בעלות בטנון קטן. חזית הארון פנתה מזרחה לכיוון חלון החדר. חלקו העליון היה משובץ צורות גיאומטריות זעירות, עשויות ריבועים ודלתונים של שברי צדפים. סביב גגו היה כרכוב עץ, שהיו מגולפות בו צורות של עלים, גבעולים

ופרחים. על שתי דלתות הארון היו מקובעות מראות ארוכות, חיצוניות. המיטה, הרחבה מאוד, אף היא הייתה עשויה עץ מלא, רגליה מגולפות בדוגמת רגלי הארון, והמזרן היה רך מאוד.

כל רהיטי הבית נרכשו, בשעתו, ב"שוק הפשפשים" ביפו, כולל רהיטים אלה. אמא דאגה להחליף את הסדינים בחדר, לעתים קרובות, אבל תמיד היה להם את הריח של סבא. סבא ישן בצד הקרוב לחלון והלל ישן בצד השני, הקרוב לארון.

תריסי החלון היו תריסי עץ, צבועים ירוק טורקיז. השלבים נבנו במרווחים קבועים, בעלי זווית פתיחה מסוימת, קבועה, אשר לא אפשרה למישהו להציץ פנימה, אך אפשרה חדירת אוויר ומעט אור שמש לתוך החדר. אהבתי לשכב בצד המיטה בו ישן סבא, לשקוע במזרן הרך ולהתמזג באפלוליות החדר.

נהגתי להתבונן בקרני האור הבהירים, אשר חדרו מבעד לשלבי התריס ולבהות בגרגרי האבק ששטו בהן, אבל התבוננתי גם במעשיהם של סבא והלל, כאשר נכחו בחדר.

סבא נהג להתגלח בחדרו. אני הייתי שוכבת במיטתו ועוקבת בדריכות ובשקט מוחלט אחר תהליך הגילוח. פחדתי שאם אומר מילה, סבא עוד עלול, חלילה, לחתוך את צווארו.

סבא היה מביא עמו לחדר, קערת פח קטנה, מלאה במים חמימים, ומניחה על כיסא סמוך אליו, מול אחת ממראות הארון, משחזיז את התער, משני צדיו, באמצעות תנועות חיכוך של 'הלוך-ושוב', בחגורה מיוחדת עשויה עור, שהייתה תלויה בקביעות על וו שבקיר. באמצעות מברשת שיער מיוחדת, היה מקציף קצף בכרית סבון גילוח, מורח אותו על פניו ועל צווארו, מעביר את התער על פניו בזהירות ומגלח באיטיות את זיפי זקנו. לאחר כל תנועת גילוח, היה שוטף את התער במים, מהקצף שדבק בו, והיה שב למלאכתו. כשסיים, ניגב את פניו במגבת, והתפנה לשוחח איתי.

עם תום הגילוח, יכולתי לשוב ולנשום ברוגע.

מעל לשפתו העליונה, התעקש להשאיר שפם קטן, מרובע, מהסוג שהיה מקובל ברוח אותם ימים. את צורתו הסופית של השפם, עיצב באמצעות מספריים.

הלל, אף הוא גידל שפם, אך שפמו היה ארוך, רחב במרכזו ודק בשוליו. הוא חיקה את צורת השפמים של שחקני הקולנוע שהעריץ באותם זמנים

(קלארק גייבל, למשל). בצעירותו, היה שיער ראשו שחור, מתולתל מאוד, ואילו שפמו אדמדם. כך היה גם צבע זקנו, כאשר לא טרח או לא מצא זמן לגלחו (כחייל, בזמן "מבצע סיני"). על כך סבא תמיד אמר, שהצבע הג'ינג'י של אשתו, השאיר חותם רק בזקנים האדומים של הבנים, יעקב והלל. כנער צעיר, נהג הלל לצאת תכופות לבילויים, והיה עומד מול מראות החדר, מתלבש, מורח את שיערו ב"ברילנטין" (שמן להברקת השיער), בוחן את הופעתו ויוצא מהבית שמח וטוב לב.

זכורה לי התקופה בה שירת כחייל ושב הביתה לחופשה בתקופת "מבצע סיני". רציתי לשמוע ממנו כל פיסת מידע על המלחמה. ישבתי על מיטתו של סבא והאזנתי לסיפוריו המרתקים, בעוד הוא פושט את בגדי הצבא שלו ועולה למעלה להתקלח.

בימים בהם חליתי במחלה מדבקת כלשהי ("חזרת" או "אבעבועות רוח"), השכיבו אותי בבידוד, במיטה, בחדר של סבא, מחשש שאדביק במחלה את התינוק, אפרים. אני דווקא שמחתי מאוד להישאר בחדר של סבא בכל אותם הימים.

הלל, שהיה חייל, לא נמצא בבית רוב הזמן. סבא עבד לאורך שעות היום ושב מעבודתו לעת ערב. אפלולית החדר הסתירה את סנטרי הנפוח ממחלת "החזרת", או את פני וגופי המנוקדים אבעבועות ומרוחים בנוזל לבן להקלה על הגירוד ("לוטיו קאלאמינה"). בשקט ששרר בחדר יכולתי לשמוע את פסיעותיה של אמא, המתהלכת במטבח למעלה או יורדת במדרגות, לבדוק את שלומי ולהביא לי מזון ושתייה במגש. כשבגרתי, וידעתי לקרוא, הפכתי לשותפה של הלל בקריאת ספריו. היו אלה ספרי בלשים, ספרוני בדיחות, חוברות קריאה, תשבצים ועיתוני קולנוע. את כולם החזיק בחדר זה תחת המיטה ומשני צדיה.

כדי להאיר את החדר באור יום, היה צורך לפתוח את כנפי התריסים כלפי חוץ. וכשנפתחו התריסים, ניגלה, עומד על אדן החלון, עציץ עשוי חומר ובו צמח יפהפה - אמריליס בלה-דונה. לצמח היו עלים ירוקים רחבים, מעט בשרניים וארוכים. ממרכזם עלה עמוד תפוח, וממנו ירדו בכבדות פרחים אדומים, גדולים, בעלי אבקנים ארוכים. אהבתי לפתוח את התריס, כדי לצפות בפרחים המיוחדים, וגם כדי להביט על הנעשה ברחוב, מולו. שוב הייתי ב"גן-עדן".

ציורים וקישוטים

כילדה קטנה, נהגתי לבקש, מההורים ומסבא, שיציירו לי ציורים, להנאתי. היום, בעידן הטלוויזיה הצבעונית, ספרים מצוירים וחוברות "קומיקס", בקשה כזו אינה מובנת, אבל בזמנים ההם היא הייתה ברורה לחלוטין. לאמא, שהייתה תמיד עסוקה בתפירה, בבישול ובעבודות בית שונות, בעיקר בצחצוח כלי האלומיניום שבמטבח, בצמר פלדה, לא היו זמן וסבלנות לכך, ולכן מיעטתי לפנות אליה בבקשה לצייר לי ציורים. אבל אבא אריה, צייר. הוא נהג לצייר במהירות שרשרת הרים מחודדי פסגות, ציפורים זעירות מעופפות, עצים רמי צמרת, ים אשר בשמיו המעוננים, זרחה או שקעה השמש. לעולם צייר בסגנון סוריאליסטי משהו, ובעיקר את הציפורים. הן תמיד התעופפו אי שם ברום השמים, רחוקות מהעין, מכוונות ליעד רחוק, בלתי נראה, כאשר כל אחת זהה לחברתה, וכולן בעלות צורת האות הלטינית V. לא היו להן תווי פנים כלשהם, גוף או נוצה.

סבא, לעומתו, צייר לי בעפרון, ציורים תמימים, כמו ציורי ילדים, עתירי פרטים. לרוב צייר חתול, כלב ויונה. יש והיה מוסיף דמות אדם, פנים של אנשים, בית קטן או גדר עץ. בדרך כלל צייר על גבי אחוריו של דף נייר משומש, או על שוליו הצרים והלבנים, של דף עיתון. נייר עיתונים היה לנו בבית, שכן אבא קרא את העיתון "מעריב", וסבא קרא בידיש את ה"לעצטע-נייעס".

לעצטע נייעס (בכתיב יידיש תקני: לעצטע נייעס; 'חדשות אחרונות', או 'דיעות אחרונות') היה עיתון ישראלי ביידיש שהופיע בשנים 1949-2006.

מייסד העיתון ועורכו הראשון היה מרדכי צאנין. ב-1949 החל צאנין לפרסם שבועון מאויר בשם "אילוסטרירטער וואָכענבלאט"; לאחר שצה"ל הפסיק לקנות ממנו גיליונות, החל בנובמבר 1949 לפרסם את "לעצטע נייעס". ב-1950 קיבל רישיון להוציא את העיתון פעמיים בשבוע, וב-1951 שלוש פעמים בשבוע. משרד הפנים סירב להתיר לו לפרסם את העיתון כיומון, על רקע ההתנגדות העזה לידיש במדינת ישראל הצעירה. במשך כמה שנים פרסם צאנין את "לעצטע נייעס" ועיתון נוסף, "היינטיקע נייעס" (חדשות יומיות), כל אחד מהם שלוש פעמים בשבוע לסירוגין, בהעלמת עין מצד השלטונות. ב-1957 קיבל צאנין אישור להוציא את "לעצטע נייעס" כיומון.

מתוך ויקיפדיה

באותם זמנים, שימש נייר העיתון למטרות שונות: באטליז, עטפו בו דגים ועופות; בשוק הירקות, ארזו בו פטרוזיליה וגבעולי שומר (שמיר). ה"מומחה" לשימוש חוזר בנייר עיתון, היה רוכל הגרעינים המזדמן. הוא נהג להעמיד דוכן זעור על המדרכה ברחוב הראשי, והיה מחריש אוזניו בקריאותיו האנסופיות, "גרעינים בוטנים, גרעינים בוטנים (במלעיל: גרינים בוטנים), רק היום, גרעינים בוטנים...". מנייר עיתונים, גלגל במהירות גביעים דמויי חרוט, נוחים לאחיזה ובמידות קיבולת שונות, מחודדים וסגורים בחלקם התחתון, בעוד חלקם השני, רחב ופתוח. הוא היה אוחז בחלק המחודד של "גביע נייר" זה (כמו גביע גלידה) ושופך לתוך פתחו הרחב את כמות הגרעינים המבוקשת. ילדי השכונה, ואני בתוכם, נהגנו לקנות ממנו "גביעים" של 50 או 100 גרם, גרעינים שחורים מלוחים ("שעמוצ'קעס"), כסוג של "חטיפים".

במהלך הדרך, חזור מהדוכן שלו הביתה או אל השכונה, פיצחנו "מנות גרעינים אישיות" כאלה, יורקים את הקליפות לכל עבר. תענוג אמיתי, מה גם שבמערכת החינוך דאז ואולי גם בבתים, טרם חינכו די למודעות סביבתית.

בנייר עיתון עטפנו את החוברות ואת ספרי-הלימוד, שקיבלנו בהשאלה מבית הספר "העממי" (כך נקרא פעם בית הספר היסודי) בו למדנו. בתום כל שנת לימוד, היה עלינו להשיבם לביה"ס, ללא פגם, ולמחוק מתוכם

כל כיתוב של עפרון, כדי שישמשו תלמידים חדשים, שיגיעו אחרינו. את תחליף הדבק, באמצעותו הדבקנו את קצוות העטיפה, ייצרנו במטבח הבית מעיסה של קמח ומים.

מדבקות צבעוניות, קישוטים, עיטורים, צבעי גואש או צבעי מים, כמעט ולא היו בנמצא, או שהיו יקרים לרכישה. לכן, נעזרנו בהורים או בסבא משקיען, ליצירת "קישוטים מתוצרת בית". ציורים היינו מעתיקים (כך גם מפות "גיאוגרפיות") מתוך ספרים, באמצעות "נייר פרגמנט" שקוף, שקנינו במכולת (שם שימש לשקילת גבינה צהובה או נקניק). בנייר העיתון השתמשנו לדברים פשוטים יותר. היינו גוזרים אותו לרצועות דקות וצובעים אותן בצבעי שמן גסים, או בעפרונות צבעוניים (היה צורך כל הזמן לחדד אותם בסכין מטבח, כי לא תמיד היה בבית מחדד) ותולים כקישוטים בכיתה.

במיוחד, השתמשנו בנייר עיתונים כנייר טואלט. סבא ואני היינו חותכים את הדפים הגדולים של העיתונים, לחתיכות מרובעות של 15 על 15 ס"מ בערך, ומשחילים אותן על חוט מתכת עבה, מעוקל כלפי מעלה, שהיה מקובע ב"בית-השימוש" (או "בית-הכיסא", כפי שהיה נהוג לומר). בכל שימוש בשירותים, היינו תולשים מאותו אוסף דפי-עיתון, את נייר-הטואלט, דאז. כולם נהגו לעשות כך, באותם ימים, כי נייר טואלט אמיתי כלל לא היה. נייר העיתון לא היה נעים לשימוש בשירותים. הוא השאיר כתמים שחורים על כפות הידיים, בגלל עופרת אותיות הדפוס, ומגעו היה מחוספס (כינו אותו, ואת נייר הטואלט הפשוט שבא אחריו: "נייר-זכוכית", בגלל התחושה הלא נעימה שהותיר במהלך השימוש).

אחרי שעזבנו את "גבעת-עליה" לחולון, נהגו הילדים בבניין החדש, לבנות סוכה על גג הבניין המשותף, בו התגוררנו. גם כאן תרם סבא מרעיונותיו וסייע רבות.

סבא, אפרים ואני, צבענו דפי עיתון ישנים בצבעים שונים, גזרנו אותם לרצועות, השחלנו רצועה בחברתה, הדבקנו וייצרנו שרשראות נייר צבעוניות, אותן תלינו על קירות הסוכה. יחד עמו, יצרנו קישוטים נוספים, מניירות ומאיגרות ברכה ישנות, אך על כולן עלו ביופיין הביצים המקושטות. סבא היה מורה לי לצבוע, על שני צדיו של דף עיתון או מחברת משומשת. כל דף מצויר כזה, הוא קיפל לקיפולים צפופים ודקים, כאקורדיון. הוא ניקב בזהירות, שני חורים קטנטנים בכל קצה של ביצה לא מבושלת, רוקן

את תוכה והשחיל דרך שני החורים את הדף המקופל. לאחר מכן פתח את קצוות הקיפולים, כשתי מניפות קטנות, משני פתחיה של הביצה, תפר חוטים לקצה של כל מניפה כזאת, וחיברם אל סכך הסוכה. מאז, מדי שנה, בכל סוכה שנבנתה על הגג, הביצים המקושטות היו הקישוט היפה ביותר. הן נראו כציפורים פרושות כנפיים צבעוניות, הנעות בחלל הסוכה. לא היה דייר בבניין שלא בא לראות את הפלא. אבל סבא, בענווה, לא אמר מילה, נחבא אל הכלים. הוא רק עישן יותר מהרגיל.

כשסבא היה מצייר לי ציורים, הייתי עוקבת אחר תנועות ידיו במטרה לחקות אותו. ואכן, אימצתי את סגנון הציור שלו, אך לא הייתי מוכשרת כמותו. כנראה, שכשרון הציור היה תורשתי במשפחת קצ'ור.

איציק, אחיו של סבא, עסק בציור, גרפיקה וצילום; יעקב בקמן, בנו של סבא, היה מוכשר ברישום; זהבה, בתו של יעקב, ציירה יפה מאוד בצעירותה; ופני, בתו של הלל, למדה במגמת עיצוב ודפוס.

אני, כמו סבא, ציירתי לילדי ואני מציירת היום לנכדיי: חתול, כלב, יונה, בית, גדר, עץ ופנים של אנשים. ואף שנכדיי ואני, מציירים היום על דפי ציור לבנים ואיכותיים, משתמשים בכל סוגי הצבעים והעפרונות, המטרות והתוצאות נותרו כשהיו אז - הענקת תשומת לב, ישיבה בצוותא, תחושת יחדיו, שעשוע והפעלת הדמיון, הפעלת הילד ופיתוח מיומנויותיו.

ככל שהתבגרתי, מצאתי עניין גם במשחקים עם ילדי השכונה. "נטשתי" לעתים את סבא, כדי לשחק עם הבנות של משפחת מילמן הצמודה. אלו היו משחקים של אבא ואמא, חולה ורופא.

כשבגרתי יותר והתחלתי ללמוד בבית הספר, הצטרפתי למשחקי שכונה, יחד עם ילדי משפחות ארליך, לזר, שוורצבאך ואחרים, אשר התגוררו בבניינים הסמוכים.

כאשר איבי וזולי לזר, חברים של הוריי, שהתגוררו סמוך אלינו, עברו לרחוב מרוחק מהשכונה שלנו (האתרוג 5), הייתי מגיעה אליהם יחד עם אמא. בזמן ששתי הנשים החליפו ביניהן רכילות, ואיבי לימדה את אמא מתכונים הונגריים מתוקים, נהגתי לטפס על עץ התות שבחצר האחורית יחד עם ילדיה, שעיה ולאה, להוריד ממנו תותים אדומים, ומעץ אחר - גויאבות.

משחקי שכונה, היו משחקי קפיצה בקלאס; קפיצה בחבל; מחבואים;

תופסת; זוג או פרט; אבן, נייר ומספרים; מי העומד; אן-דן-דינו; ג'ולות; חמש אבנים.

בחלוף השנים, התחלתי לשחק על גבי שולחן האוכל, במקלות דוק, ובמשחקי קופסה כמו: דומינו, מונופול, דמקה ושחמט. בחלק מהמשחקים, שיחקנו יחד, אבא ואני. במיוחד, אהב לשחק עמי שחמט, אותו למדתי ממנו, ונהנה לנצח בו. אני אהבתי יותר לשחק "מונופול".

באותם ימים, במהלך שנות ה-50, סבא התחיל לעבוד כמנקה בניינים בתל-אביב והיה שב עייף הביתה אחר הצהריים. לפני שאכל את ארוחת הצהריים שלו, בערב, נהג לטפל בחיות שעל הגג ולשוחח הרבה עם אמא טוניה. הם דיברו על נושאים שונים, ובין היתר על האוכל שאמא הכינה. סבא היה מעיר לה הערות על סגנון הבישול והיא בעקשות, לא קיבלה את עצותיו. למשל, העיר על המלחה מוגזמת ("צי געזאלצען"), על עודף בשמן / שומן ("צי געשמאלצען") או על פלפול יתר ("צי געפעפערט"). על כל הערה שלו, הייתה לה תשובה... תרוץ... אך סבא לא ויתר ולימד אותה כיצד לבשל נכון, תבשילים מ"בית אמא", תבשילים שעד כה לא תמיד בושלו, מפאת המחסור שהיה. כעת, משרווח לנו, אפשר היה ליהנות מהם. בשל ביקורתו של סבא, הפכה אמא לבשלנית מצוינת, אך מעולם לא זקפה זאת לזכותו של סבא.

אהבתי להאזין לשיחותיהם. סבא היה מתיישב על אחד מכיסאות העץ, מצית סיגריה לעצמו, שותק ומדבר לסירוגין, תוך שהוא ממתין למענה של אמא. מדבר ושותק שוב, מפריח עשן מסתלסל מפיו. אמא, כל אותה עת, הייתה רכונה על הסירים המתבשלים או ממרקת בצמר פלדה סירים אחרים עד שיבריקו, ומאזינה לו.

היה לשניים מאגר אדיר של אמונות טפלות, על פיהן ניהלו את חייהם וקיבלו את החלטותיהם. ואף ששניהם היו נוהגים לצחוק על אמונות אלו, הם השמיעו אותן והתייחסו אליהן ברצינות. אבא לא אהב להשתמש באמירות הללו, לעג להן והקניט בהן את אמא. לסבא חלק כבוד רב ולא אמר מילה בגנותו.

כך למשל, אסור לקבל החלטה או לבצע החלטה ביום שני, בוודאי לא

לבצע עסקה או רכישה ביום זה.
 אסור לדבר על כסף במוצאי שבת (אויף דער פילע וואך), כדי לא לקלקל את המזל השבועי.
 אסור לשיר בבוקר, עם הקימה, כדי למנוע מזל רע באותו יום.
 התעוררת על צד שמאל? זו סיבה למצב רוח רע.
 לבשת בגד (הפוך), כאשר תפריו גלויים? צפויה לך הפתעה.
 יש לצאת מהבית, למשימה, רק ברגל ימין, אחרת היא לא תתממש.
 מגרדת לך יד ימין? סימן שתפגוש מישהו ממכריך ותלחצו ידיים.
 נפלה כפית לרצפה? אורח עושה דרכו אליך.
 נפל מזלג? אורח מגיע אליך לאכול.
 נפל סכין? תריב היום עם מישהו... ועוד ועוד.
 כל האמירות הללו טבועות בי עד היום. בחרתי שלא להעבירן לילדים שלי.

סבא סיפר לי סיפורים ארוכים במיוחד, כאשר אמא ואבא יצאו מדי פעם, לראות סרט. ברוב המקרים הם הלכו לבית הקולנוע הסמוך אלינו, "גל-רון". בית הקולנוע היה ממוקם לא הרחק מבית הספר, ומשום שנמצא במבנה קייצי פתוח, ניתן היה לשמוע ממנו, עד לדירתנו, את פס הקול של הסרטים שהוקרנו בו. מגג הבית אפשר היה לראות אף חלק מצבעי המסך. במרבית הפעמים, כעסתי על הוריי היוצאים לבילוי בלעדיי, ומשאירים אותי להשגחתו של סבא. במקרים אלה נהגתי לבכות מרה ונדרתי בליבי להענישם על כך. אבל סבא חיש מהר היה מפיג את צערי ומשכיח מליבי את נדרי הנוראים.

"מתי אמא ואבא יגיעו?"

"מיד, הם צריכים לשוב. כדאי שתעצמי את העיניים ותשני".
 ואז, בסיום הסיפור, היה סבא מדגים לי כיצד להירדם: "סובבי את הגוף ימינה, הצמידי את שתי כפות הידיים זו לזו, הניחי אותן תחת הראש והירדמי".

עצמתי את עיניי ושקעתי בשינה עמוקה. בשנתי, חלמתי את הסיפורים המצחיקים שסבא סיפר לי לפני כן.

חלמתי על הרש'לה, מבשל מרק מסמר ("מעקוכט א צ'בוק").
 וזה הסיפור: הרש'לה, חסר הבית ומזה הרעב, מגיע לביתה של אחת

מנשות העיירה, מבקש ממנה לאכול משהו.

האישה מסרבת.

הרש'לה: "חבל, הייתי מלמד אותך להכין מרק מסמר".

האישה פוערת עיניים לרווחה ואינה מאמינה למשמע אוזניה. "מרק מסמר"?

"כן", עונה הרש'לה, "מרק מיוחד, טעים במינו".

האישה מפקפקת.

"תני לי סיר ומסמר ואלמד אותך לבשל את המרק, אבל יהיה עלייך לתת גם לי לאכול ממנו כשיהיה מוכן".

האישה הסקרנית מסכימה לשתף עמו פעולה, מגישה לו סיר ומסמר.

הרש'לה, לא מהסס, ממלא את הסיר במים, ומעמידו על הכירה הלוהטת, להתבשל. כעבור דקות של שקט מתוח, הוא מבקש מבעלת הבית מעט מלח ופלפל שחור, ומוסיף למים הרותחים.

לאחר זמן קצר נוסף, הוא שואל את בעלת הבית, באגביות, אם יש בבית, במקרה, איזה בצל מקולף, איזה גזר שגירדו את קליפתו, "כי טעם המרק, הרבה יותר עשיר, אם מוסיפים גם אותם לתבשיל".

בעלת הבית מזדרזת להביא לו את מבוקשו, ואינה מסירה עין מהסיר.

הרש'לה, מוסיף את הירקות למרק, טועם, ובקול מהורהר מוסיף: "מניסיוני, איזה תפוח אדמה או שניים, איזו חתיכת בשר ושומן ישפרו את הטעם פלאים".

שוב אצה האישה להביא לו את הפריטים המבוקשים. הרש'לה מכניס אותם לסיר, בוחש בכף העץ וטועם. שוב הוא ממליץ לאשה, להוסיף אילו אטריות, משהו מצרור עלי פטרוזיליה.

זו, הסקרנית, כבר מבקשת לראות ולטעום את המרק "המיוחד", מוכן. אבל עד אז, היא עושה כל שביכולה, למלא את בקשותיו של הטבח. רק לאחר שהמרק התבשל היטב וניחוחו התפשט בכל הבית, שולף הרש'לה מתוכו את המסמר, משליכו לאשפה ומכריז בגאווה: "מרק המסמר מוכן".

הוא מתעלם מתדהמתה של בעלת הבית, ממלא לעצמו קערה מהתבשיל המהביל, ומתיישב לאכול... הרי כך בדיוק, סיכם מראש, עם בעלת הבית.

למחרת כבר יבשל ויאכל "מרק מסמר", אצל אשה פתיה אחרת.

בלילה אחר, חלמתי את "סיפור הביליארד" של סבא.

וזה הסיפור: איכר זקן הגיע אל העיר, לראשונה בחייו. ברחוב, בו עצר את סוסתו ועגלתו, הבחין בשלט גדול וירוק שהתנוסס מעל אחת החנויות. על השלט הייתה רשומה באותיות גדולות, מילה אחת בלבד: "ביליארד". מה זה הביליארד הזה, תהה האיכר בינו לבין עצמו. מעולם לא שמעתי על דבר כזה. קשר את הסוסה והעגלה למעקה סמוך ונכנס אל תוך החנות.

מאחורי הדלפק עמד גבר צעיר, אשר הבריק כוסות זכוכית במגבת. ניגש אליו האיכר בהיסוס, ושאל: "כמה עולה 'ביליארד' אחד?"

העובד הבין מיד כי מולו עומד איכר תמים, שניתן לרמות אותו, ונקב בסכום. הוציא האיכר את הכסף, הניחו על הדלפק והמתין.

לקח הצעיר את הכסף, נכנס אל חדר אחורי, השתין לתוך כוס זכוכית והגישה לאיכר, שישתה.

טעם האיכר מהמשקה, שוב ושוב, ואמר לעצמו: "אם לא הייתי יודע שקוראים לזה 'ביליארד', הייתי נשבע שזה שתן".

והיו פעמים בהן חלמתי את קורותיהן של דמויות מצחיקות, בגרסאות שונות: אדם הגיע למלון דרכים באישון לילה, רעב, עייף וצמא, וביקש להעביר בו את הלילה. כיוון שלא נמצא עבורו חדר פנוי, הציע לו פקיד הקבלה להצטרף למיטה בה ישן כבר אחד האורחים, ואם יתנהל בשקט ויעזוב את החדר בטרם אור ראשון, יתכן שהאורח הישן, כלל לא יבחין בכניסתו וביציאתו של האחרון. האורח התשוש מסכים לתנאים, נכנס לחדר החשוך, הבחין בכוס מים שעמדה על השידה הסמוכה, שתה במהירות את כולה, נכנס בשקט למיטה הרחבה ונרדם מיד. הוא לא הבחין בכך ששיניו התותבות של שכנו למיטה, הושרו בכוס המים ששתה.

השכם בבוקר, חומק האורח לדרכו, עוד לפני ששכנו למיטה יתעורר. כעבור יומיים מגיע השותה האומלל בדחיפות לרופא, ומתלונן בפניו על עצירות נוראה שפקדה אותו. הרופא, מבקש שיפשוט את מכנסיו כדי שיבדוק את פי הטבעת שלו. תוך כדי בדיקה, נבהל הרופא, ונמלט מהחדר תוך כדי שהוא משמיע צעקות פחד.

רץ החולה בעקבות הרופא, תוך שהוא לובש את מכנסיו, וקורא: "מה קרה? מה ראית?"

"מה ראיתי? ראיתי מישהו מחייך אליי מתוך הישבן שלך".

הגרסה השנייה, זהה לחלוטין לגרסה הראשונה, אלא שבה שתה האורח כוס

מים בה הושרתה עין תותבת, עשויה זכוכית, והרופא הנמלט אומר לחולה:
 "מה ראית?"
 "ראיתי מישהו מסתכל אליי מתוך הישבן שלך".

צחקתי מהסיפורים הללו של סבא, עד בלי די, ואני צוחקת מהם עד היום. בדמיוני, סיפוריו לקחו אותי למקומות רחוקים, שונים לחלוטין מהמציאות היומיומית של "גבעת-עליה". ואף ששמעתי אותם בידיש עסיסית, אינספור פעמים, תמיד האזנתי להם במתח רב, כמו בפעם הראשונה. לא הפסדתי מילה מדבריו ולא החסרתי תיאור קל מתיאוריו.

סבא היה מתאר בפרטי פרטים, את לבושו של הרש'לה, ואני ראיתי בעיני רוחי את הדלפון, מתדפק על דלתות בתי העיירה, הרחתי באפי את ניחוח ה"מרק" שבישל, חשתי את אדי התבשיל, מיתמרים מהסיר במטבחה של האשה. ריחמתי על הגוי האוויל, ששתה שתן, שנאתי את המוכר שהונה אותי, הזדהיתי עם הפלצות שאחזה ברופא האומלל, בעודו בודק את אחורי "הנוסע המתמיד".

שיננתי את הביטויים הייחודיים של סבא, בהם השתמש בסיפוריו, ואלו הפכו אצלנו בבית, למטבעות לשון ששימשו אותנו באירועים מסוימים. נהגנו לומר בידיש: "מבשלים מסמר" ("מעקוכט א צ'בוק"), במקרים בהם רצינו לומר שמישהו "מבשל" משהו מ"בלוף", עושה מהומה על לא מאומה, או "עובד עליך".

גם נהגנו לומר בידיש: "אם לא הייתי יודע שקוראים לזה 'ביליארד', הייתי נשבע שזה שתן", במקרים בהם נתקלנו במשהו שנראה מזויף, חשוד או תרמית ("וען איך ואייס נישט אז מעריפט איס און 'ביליארד', ואלט איך געשווערט אז דוס איס איז פישאכטס").

כשהפכתי בעצמי לאמא ואחר כך לסבתא, סיפרתי את הסיפורים הללו לילדי ולנכדיי. יותר מחצי מאה חלפה, מאז סיפר לי סבא את סיפוריו, ועדיין לא פגה בעיניי החינניות שבהם. נכדיי צוחקים מהם ומבקשים שאספר אותם שוב ושוב. בכל פעם כזאת אני נזכרת בסבא היקר, אשר תמיד ידע להוציא "יש מאין", אם בתבשיל ואם בסיפור.

למחרת כל ליל חלומות שכזה, הייתה אמא מספרת שהיא ואבא נאלצו לשוב הביתה מאוחר, ושהיא עסקה עד אמצע הלילה בגיהוץ בגדים, ושהיא עליה לתפור ציפות לכרים, וילונות לחלונות. בדבר מאלה לא הבחנתי ולא

שמעתי בשנתי המתוקה (אף שישנתי בחדר ההורים עד גיל חמש).

סבא דב היה לי חבר, מטפל והורה, אבל היו מקרים בהם העביר את הטיפול בי לאמא או לאבא.

כילדה, חליתי רבות באנגינות ושיעולים קשים למיניהם, והיה צורך לקחת אותי לרופא ולטיפול "אינהלציה". במקרים כאלה, השתחררה אמא מעבודתה ב"כיתן", והלכה איתי לרופא הילדים שבקופת חולים ולטיפולים האחרים.

סבא, שלא דיבר עברית טובה, היה בטוח שהיא תבין טוב יותר את הוראות הרופא. אבל סבא לא ידע שאמא, מיד עם הכניסה לחדר הרופא, הייתה נתקפת בהיסטריה ופורצת בבכי בלתי נשלט, מסיבה שלא הייתה ברורה לי. היום אני מסבירה את התנהגותה כשחרור לחץ וחרדה. אבל אז חשתי חוסר אונים, לא ידעתי כיצד לעזור לאמא.

לא אחת היה ד"ר ציפקס, רופא הילדים שלי, שולח אותה מהחדר, להסדיר עניינים במשרד, כדי שתירגע. בינתיים, היה נותר איתי, מנסה להבין ממני מה הבעיה הרפואית ממנה אני סובלת.

אמא לקחה מסבא תפקידים גם באירועים רשמיים אחרים. היא הגיעה לבית הספר בעקבות זימונים ששלחה מחנכת הכיתה של הלל, על היעדרויותיו הרבות מהלימודים. לאחר שובה הביתה, כעוסה מאותן פגישות, נזפה בהלל ואף סטרה לו.

גן הילדים, בו למדתי
ב"גבעת-עליה", הפך למעון,
משותף ליהודים ולערבים, בשנים
האחרונות

זכור לי שהגיעה לפתיחת שנת הלימודים הראשונה שלי בגן-הילדים ובבית הספר, ואחר-כך לאספות ההורים של "בית הספר העממי" (כך נקרא אז בית הספר היסודי). בשנות הלימוד המתקדמות יותר, היה אבי מגיע לאספות אלה.

אמא דיברה עברית אך לא תמיד התבטאה כראוי. לא הייתה לה השכלה רחבה, והיא התקשתה להבין את כל מה שדובר באותם ימי-הורים.

אני דווקא העדפתי שאמא תלך לאספות

שער הכניסה לביה"ס העממי
"דב הוז"
היום ביה"ס איננו נושא יותר את
שמו של "דב הוז"
הוא הפך לבי"ס תיכון ערבי

ולימי-ההורים. ידעתי שהיא לא תחמיר איתי, אם המחנכת לא תהיה שבעת רצון מתפקודי. חששתי שאם אבא ילך במקומה, הוא יחמיר עמי מאוד אם ישמע מהמחנכת דברי ביקורת עליי.

כך קרה שעם השנים, לקחה אמא על עצמה עיסוקים נעימים, כמו לתפור עבורי תחפושות לפורים, לקחת אותי לצלמים, ליעץ לי אילו בגדים ללבוש, לרכוש ולהתקין לי עגילים באוזניים וכיוצא בזה. ואבא, לקח על עצמו אחריות על חינוכי, השכלתי ולימודי.

כשהתחלתי ללכת ל"גן-עירוני" בגיל חמש, סבא היה מלווה אותי לשם, הלך וחזר. בימי הראשונים בגן-הילדים, לא ידעתי לדבר עברית. לכן, בפעילויות הגן הראשונות, עמדתי בצד והתקשיתי ליצור קשר שיחה עם הילדים. המתנתי לרגע שסבא יגיע.

אולם, במהלך אותה שנה, השתנו דברים. אמא, ילדה את אחי אפרים ב-1 ביולי 1954, עזבה את עבודתה ב"כיתן" ונשארה בבית לטפל בתינוק. סבא המשיך לטפל בי כדי להקל עליה לאחר הלידה. הוא עדיין ליווה אותי בדרכים, אבל כבר לא לגן-הילדים, כי אם ללימודים בבית הספר "דב הוז". הוא גם המשיך לבשל את הארוחות ונמצא בבית מרבית הזמן, אך אמא התחילה למלא חלק מהתפקידים שסבא מילא בבית, עד כה. אני זוכרת פעם, בה נאלצתי לשוב הביתה, לבד. המורה לא אפשרה לי לצאת לשירותים בזמן, והיה עליי להחליף, בדחיפות, את בגדיי התחתונים. הייתי מאושרת לפגוש בבית את סבא, שהחליף לי בזריזות את הבגדים הרטובים, וליווה אותי חזרה לכיתה.

בתום אותה שנה, נמצא סבא בבית פחות ופחות, כי החל לעבוד בתל-אביב. אבל גם אני, שכבר הייתי אז כבת 6-7, דיברתי עברית שוטפת, התחברתי לחברים חדשים מהכיתה, כך שפגשתי מעתה את סבא, בערבים ובסופי שבוע בלבד.

10

עמל של יום חול

כביסה

יום מיוחד נועד לכביסה. אמא הייתה מרתיחה מים בדוד גדול, ואל מערבולת המים הרותחים, הכניסה כבסים של חמשת בני המשפחה. עם הולדת אפרים, אחי, היה עליה להוסיף לכבסים הרגילים, גם את חיתוליו של התינוק (לא היו אז חיתולים חד-פעמיים). לאחר רתיחה והשריה, הוציאה את הכבסים מהמים הרותחים, והעבירה לגיגית פח מלאה מים פושרים. רק אז התיישרה בסמוך על שרפרף עץ נמוך, סיבנה

גיגית (פיילה) ובה קרש כביסה

אותם ושפשפה, על גבי "קרש-כביסה" (לוח עץ, עליו מחובר פח גלי מגולוון), להסיר מהם כתמים אפשריים. המאמץ בידיים, היה גדול וקשה, בעיקר בתהליך הכביסה של ציפות וסדינים גדולים וכבדים. אמא אפשרה לי לעזור לה מעט במלאכה, כך שגם אני, הקטנה, כיבסתי על גב אותו קרש-כביסה, זוג תחתונים שלי

או גופיה קטנה, וחשתי על כך גאווה גדולה. לאחר כל אלה, אמא שטפה את הכבסים בגיגית מים קרים, סחטה בידיה ותלתה אותם על מיתקן חבלים שאבא התקין בדרום מערב המרפסת. מתקן זה היה בנוי מצינורות ברזל מקבילים וגבוהים, שהביא אבא הביתה. הוא קדח חורים בעליונים שבהם ודרכם העביר חבלים לתליית כבסים. כאשר הצינורות לא היו בשימושה של אמא, נהג אבא לבצע עליהם תרגילי התעמלות מרהיבי עין.

אבא לא יכול היה לשאת את הקושי של אמא בעבודת הכביסה, וגמר אומר בלבו למצוא לכך פתרון. במהלך עבודתו ביפו, הכיר בעל מכבסת-קיטור, אליו נשלח לתת שירות. הוא מצא שפה משותפת עם האיש, חיבב אותו וסיפר לנו אודותיו רבות. בבית נהגנו לכנותו: "הבולגרי" ("דער בולגאר"), עמו החליט לעשות "הסדר כביסה" נחמד: אבא יתקן לו, חינם אין כסף, כל תקלה במתקני הקיטור והמים החמים. "הבולגרי" מצדו יאפשר לאבא כביסת חינם, אחת לשבוע, כל שבוע. כך הוסכם ביניהם וכך והיה: אבא, מדי יום ששי בבוקר, בדרכו לעבודה, היה עובר דרך יפו, מביא למכבסה שק כבסים לבנים, או שק בגדים כהים, לכביסה. בתום יום העבודה, שב אל המכבסה, לקח את שק הכבסים הרטובים ועמם שב הביתה. את הכבסים הרטובים, נהג לתלות על חבלי-הכביסה, במתקן התליה, שבנה בקצה הדרומי של מרפסת הדירה. כשהתייבשו, אמא גיהצה אותם בלילות, כאשר בני הבית ישנו.

לאחר המעבר לחולון, כבר תהפוך תליית הכבסים, למשימה שלי, והפעם על חבלי הכביסה שעל גג הבניין המשותף.

המכבסה של ה"בולגאר", הייתה מכבסה תעשייתית. אל הררי הכביסה שהתכבסו אצלו, היה מוסיף גם את הכבסים שלנו. כפי שהסכים עם אריה, על כל תקלה שארעה במתקני הקיטור של המכבסה, חש אבא לתקנה, מיידית. כך "זה נהנה וזה לא חסר". התושייה של אבא, שוב הוכיחה את עצמה.

מאז "הסדר הכביסה", השתנתה איכות החיים של כולנו, ובפרט זו של אמא. ההסדר והקשר הטוב המשיכו בין השניים, לאורך שנים, אף לאחר שעזבנו את יפו ועברנו להתגורר בחולון. רק לאחר שסבא והלל עברו להתגורר בדירה משלהם, ואני למדתי והתגוררתי בירושלים, רכשו הוריי מכונית כביסה ביתית קטנה, ואבא חדל מהנסיעות ליפו מדי יום שישי. "הסדר הכביסה", אמנם פסק, אבל האיש והמכבסה לא נשכחו מלבנו. אבא שמר על קשר טלפוני עם "הבולגאר" במשך זמן רב. מדי פעם הגיע לדרוש בשלומו, הציע לו עזרה בתיקונים, ויותר מכל הכיר לו תודה עד יומו האחרון.

גיהוץ

עבודת הכביסה הייתה קשה, אך הגיהוץ היה קשה, לא פחות. בימים

הראשונים לשהותנו "בגבעת-עליה", היו המגהצים עשויים מברזל, גבוהים וכבדים. בראשו של מגהץ כזה היה פתח להכנסת גחלים, לצורך חימומו. היד שגיהצה התעייפה בנקל מהרמת המגהץ הכבד. ואם חלילה נפלה פיסת פחם קטנה על הבגד, היה צורך לכבסו שנית. הגיהוץ נעשה על גבי שמיכת צמר מכוסה סדין, אשר אמא הניחה על שולחן האוכל. רק בעתיד, נרכש קרש-גיהוץ. אמא התעקשה לגהץ את כל הכבסים, ובכלל זה, מצעים, ציפות, סדינים, תחתונים, גופיות, מגבות ואף ממחטות בד (לא היו אז ממחטות נייר). את כולם הכניסה בסדר מופתי לארון, ופיזרה סביבם "כדורי נפטלין".

קברה של איטקה פלד
באפיקים, 25.10.2011

איטקה ובעלה, יוסף פלד, הגיעו ארצה בצעירותם, כעשר שנים לפני קום המדינה. היה עליהם להתמודד עם קשיים רבים מכל בחינה, במקום בו הקימו את ביתם. אנו, כ"עולים חדשים", הערצנו את

באותם ימים, מחירו של מגהץ חשמלי היה יקר ולכן לא היה בנמצא אצלנו.

באחד הימים, איטקה הגיעה אלינו ליפו, מקיבוץ אפיקים שבעמק-הירדן. היא באה לבקר את אחותה, חנה, שהתגוררה עמנו ב"גבעת-עליה", יחד עם יעקב והתאומות.

קברו של יוסף פלד
באפיקים, 11.8.1967

הקיבוצניקים הוותיקים על עוז רוחם ותרומתם להקמת המדינה. במשפחה, אהבנו במיוחד את איטקה, העדינה, המשכילה, אוהבת הספרות ודוברת עברית רהוטה. היא וילדיה סימלו את הצברים האמיתיים, שכמוהם רצינו להיות, כולנו.

"טוניה, חסר לך משהו"? שאלה איטקה, בידיש.

"כן, הייתי רוצה מגהץ חשמלי", ענתה אמא, בתמימות.

כחברת קיבוץ, לא הייתה איטקה בעלת אמצעים כספיים, אבל לאחר אותה שיחה אספה פרוטה לפרוטה, בקשיים רבים, ובביקור הבא שלה אצלנו, הביאה עמה מגהץ עבור אמא.

אמא שמחה לגהץ במגהץ החשמלי, בכל הזדמנות ובמשך שעות ארוכות. לאחר עשרות שנים, באחת הפעמים בהן באתי לבקרה בקיבוץ, סיפרה לי איטקה הזקנה, בבכי של התרגשות, את הסיפור שמאחורי רכישת המגהץ. נדהמתי לשמוע את סיפורה, שכן מעולם לא שמעתי עליו בבית, וגמרתי אומר להשיב לאיטקה את עלות מתנתה הנדיבה.

ברור העניין עם אמא, כמובן העלה שאינה זוכרת כיצד הגיע לידיה המגהץ החשמלי. בוודאי שלא זכרה שמדובר במתנה של איטקה.

ב-2009 הגעתי שוב לבקר באפיקים. הפעם הבאתי עמי את אמא (כשנתיים לפני מות איטקה). איטקה כבר לא הייתה במיטבה והתגוררה ב"סביון" - מרכז לקשישי הקיבוץ. נתתי בידה מעטפה ובה סכום כסף, שהיה - לפחות - שווה ערך לעלותו הגבוהה של מגהץ חשמלי, לפני שנים כה רבות.

איטקה, קיבלה ברצון את הכסף ולי רווח. השבתי את החוב. הייתה זו הפעם האחרונה בה פגשנו את איטקה, אף שיצא לי לשוחח עמה טלפונית פעמים נוספות בהמשך.

מקרר

מקררים ביתיים באותם זמנים, וזה שלנו בכלל זה, היה למעשה ארגז קרח, סגור בדלת. בתוך הארגז היו מקובעים מספר מדפים. במדף העליון המחורר, הניחו בלוק קרח ברוחב הארגז, וזה פיזר את הקור בחלל המקרר. קערת מתכת ארוכה, מרובעת, שהייתה מונחת במדף התחתון, קלטה את מי ההפשרה האיטית. מדי יומיים שלושה, היה צורך לרוקנה ממים ולהשיבה למקרר. משנמס בלוק הקרח לחלוטין, היה צורך לקנות בלוק קרח חדש. על מדפי המקרר נשמרו בקבוק חלב, גבינה לבנה רכה עטופה נייר-

מקרר קרח
ביתי

פרגמנט אטום, צנצנות זכוכית של "לבן" ו"לבניה" (מוצרי חלב בקר, חמוץ), מרק עוף מבושל, כלי ובו אטריות מבושלות, צנצנת זכוכית ובה שומן שטוגן עם בצל וקפא בקור, ומעט ירקות טריים. בשבתות ניתן היה למצוא במקרר, גם "געפילטע-פיש" (דגים ממולאים) ומאכלי שבת נוספים.

קרח, נפט וחלב

מחלק הקרח היה מגיע לשכונה, עם סוסו הרתום לעגלת משא סגורה, בתוכה בלוקים ארוכים של קרח, עטופים שמיכות ויריעות בד, כדי שלא יימסו בחום השמש. העגלון, נהג לעצור בפינת הרחוב, לצלצל בפעמון - סימן היכר, שלצליליו מיהרו עקרות הבית לצאת ולהתקבץ בתור סמוך לעגלה. כל אחת בתורה קנתה שליש או חצי בלוק, אוחזת אותו במלקחיים מיוחדים, צועדת עמו בזריזות, אל

מחלק הקרח

המקרר הביתי. אחרות הביאו עמן שק בד, לתוכו היה המוכר מחליק את הקרח. בזמן שהיה מנקב ובוצע את בלוק הקרח באמצעות דוקרן, היו ניתנים מהבלוק שבבי-קרח לכל עבר.

הילדים המתקהלים, אספו את הגבישים הללו וליקקו אותם, להנאתם. בעיקר נהגו כך בימי הקיץ החמים, בהם היה הקרח ממלא את הפה בקרירות נעימה (תחליף "לארטיקים" היקרים שבקיוסק). בתקופה שסבא טיפל בי, עמדנו שנינו בתור לקניית קרח, כל שבוע, יחד עם כל עקרות-הבית של השכונה.

לאחר החלוקה, היה מחלק הקרח ממשיך את דרכו לשכונה אחרת, תוך צלצול ממושך בפעמון הכבד. מאחוריו, הותיר על הכביש שלוליות מים, של קרח שנמס, ואילו סוסו, הותיר מאחור שפע גללים גדולים ו"ריחניים".

טקסים דומים התרחשו בימים בהם הגיעו לשכונה, בתורם, מוכר הנפט או מוכר החלב (החלבן), אף הם עם עגלות רתומות לסוסים. מוכר הנפט הגיע עם עגלת עמוסה במיכל נפט, ובה ברז בדופן האחורית. באמצעות משפך היה מזרים נפט למיכל הביתי, אותו נשאה עקרת הבית בידיה, וכך לכל מי שעמד בתור והמתין. המיכל הביתי היה זהה בתכולתו ולכן כולם קיבלו כמות שווה ושילמו את אותו המחיר. היו כאלה שהיו ג'ריקנים בידיהם, אף הם בתכולה סטנדרטית. הנפט, שימש להבערת הפתילות, עליהן בישלו ואפו, ולהבערת תנורי החימום הביתיים בימי החורף.

החלבן

החלבן הוציא חלב מתוך כדי חלב גדולים באמצעות כלי מדידה, שנראה כספל גדול עם ידית מרשימה. הכלי, במלואו, הכיל ליטר חלב. בדרך כלל קנו ליטר אחד לשימוש עבור יומיים, כי לא רצוי היה להחזיק חלב טרי במקרר קרח זמן רב יותר. ברבות הימים, בחלוף שנים מעטות, נמכרו כבר בקבוקי חלב מזכוכית.

כשהגיע החלבן לשכונה, נהגו לצאת לקראתו הנשים, נושאות סירים וכדים בעלי מכסים.

סבא ואני עמדנו יחד בתור. אחרי כל קניה של חלב, היה סבא אומר לי באידיש, במורת רוח: "החלבן, השקרן הזה ("דער מילכיקער, דער ליגנער"), שוב מהל את החלב במים".

11

ימי שישי, שבתות וחגים

רחצה בימי שישי

בסוף כל שבוע, בימי שישי, התנהל בבית שלנו, "טקס הרחצה", או כפי שנקרא: "הולכים להתרחץ". בכל ימות השבוע הקודמים, לא חממו מים לרחצה ולא התרחצו. רחצה יומית רגילה, כללה שימוש בברז לצחצוח שיניים, שטיפת פנים, שטיפת ידיים (עד למרפק) ושטיפת כפות הרגליים. מתקן מקלחת לא היה בבית, ובוודאי שלא הייתה בנמצא אמבטיית רחצה. יום הרחצה השבועי נקבע ליום שישי בלבד, אצלנו ואצל כל דיירי השכונה.

גיגית (פיילה) רחצה

בכל יום שישי נהגו לחמם מים בסירי מים גדולים. את המים החמים יצקו לתוך גיגית פח גדולה ("ואנייענטקע, או פיילה"), שהונחה על הרצפה במרכז המטבח. כך מילאנו "אמבטיית מים", ובתוכה נהגנו להתרחץ. כל אחד מאיתנו, בתורו, התפשט, נכנס לגיגית,

הסתבן בסבון הכביסה ("שמן"), שטף את עצמו במהירות והתנגב במגבת משותפת.

לא היו לנו סבונים מבושמים, שמפו לשיער או דיאודורנט. כל עוד המים היו חמים או חמימים, לא החליפו אותם במים אחרים. המתרחץ הראשון זכה להתרחץ במים חמים, ממש, ולהתנגב במגבת יבשה לחלוטין.

אני זוכרת שסבא היה מעמיד אותי במרכז הגיגית. מרטיב אותי בעזרת

ספל מים, מסבן היטב את ידי ורגלי, משפשף לכלוך מאחורי האוזניים, שוטף אותי שוב בעזרת ספל ומוציא אותי במהירות, כדי לפנות מקום לבא בתור.

גם להתגלח, לא התגלחו יום יום. אבא והלל התגלחו בעזרת מכשיר גילוח ידני. בעוד שסבא, התגלח בתער בלבד, ורק בימי ששי.

אבא החליט שעליו למצוא פתרון לרחצה בגיגיות הפח, במרכז המטבח. הוא רכש "בתרמאוויל", דוד-מים תעשייתי, משומש, בהסדר תשלומים מיוחד. מדי חודש בחודשו, ניכה המעביד שלו סכום מסוים ממשכורתו, עד שסיים לשלם את עלות הרכישה. הדוד היה יצוק ממתכת כבדה, שתעמוד בחום ההסקה בסולר. חברים לעבודה, מ"תרמאוויל", הסיעו את הדוד "לגבעת עליה", עזרו לאבא להעלותו אל גג הבניין, ולהעמידו על משטח יציב. תוך ימים ספורים התקין אבא לדוד ארובה לסילוק העשן, וצנרת שהזרימה מים חמים למקלחון פשוט, שנבנה בצמוד לבית השימוש, הסמוך למטבח.

הפכנו למאושרים בבני האדם. היו לנו מעתה מים חמים, זורמים, כאוות נפשנו. לא עוד סירים וגיגיות פח, כי אם "טוש" ("דוש") - מקלחת. את אמבטיית הפח, העלה סבא אל הגג והיא שימשה את הברווזים.

גם ב"בית-השימוש" הביתי, בוצע שכלול. על גבי אסלת הכריעה ("בול פגיעה"), התקין אבא מושב עץ מוגבה, כדי שנשב ב"בית-השימוש" המשפחתי, בנוחות, ולא ניאלץ עוד לכרוע בו. מי השטיפה באסלה, הורדו עתה ממתקן מים עילי, באמצעות משיכת שרשרת מתכת. אבא היה האחראי לאספקת הסולר לדוד, ואני הייתי האחראית להפעלתה של ההסקה מדי יום ששי בצהריים. היה עליי לפתוח ברז לטפטוף סולר, להשליך גפרור בוער, לתוך תא הבעירה ולכבות אותו בסוף הערב.

שכנים הגיעו לצפות בפלא הדוד וב"טוש". כמה מהחברים מה"קיבוץ", הגיעו בקביעות, בימי ששי, להתקלח אצלנו. החברים זאב קטריינסקי ושלמה (שלוימה) קופר, הרווקים דאז, נהגו להגיע אלינו, כבר בשעות אחר הצהריים. זכור לי איך באחת מפעמים אלה, המתין זאב לתורו למקלחת, וישב בכסא-נוח במרפסת הדירה. ואני, ילדה הקטנה, התגנבתי מאחוריו, וחברתי בסיכת ביטחון, את בד חולצתו אל בד הכיסא. משהגיע תורו להתקלח, הזדרז להתרומם מהכיסא, אך תוך כדי כך גילה שהוא מתרומם והכיסא מתרומם עמו. לעולם לא אשכח את הבעת פניו המופתעת נוכח

מעשה הקונדס שלי. אני, כמובן, מיהרתי לשחרר אותו מהמלכודת. לעתים הצטרפו אל השניים חלק מהזוגות הנשואים - חנה וחיים חמיילניק, רחל ונחום דימנט. איבי לזר, השכנה מבניין סמוך, הגיעה להתרחץ בקביעות. לפעמים הצטרפו אליה, בעלה דאז, זולי, ושכנה נוספת, יהודית (עם הזמן, עזבה עם משפחתה לאוסטרליה).

אפיית עוגות

לקראת ימי ששי, נהגה אמא לאפות בקביעות, עוגת "לעיקאח" גדולה, ב"וונדער-טופ", כדי שיהיה במה לכבד את האורחים.

סיר פלא

סיר-האפייה היה מורכב מחלק עליון וחלק תחתון, עשויים אלומיניום, במרכז חור אמצעי דמוי ארובה. את הסיר היו מעמידים על הפתילייה, כדי לאפות את העוגה. עוגות מוכנות לא ניתן היה להשיג באותה תקופה.

סייעתי בחפץ לב, ובקביעות, לאמא בהכנת העוגה. היא הפרידה, תחילה,

בין חלמונים לחלבונים (הביצים, כמובן, הגיעו מהתרנגולות שעל הגג). לי נתנה לבחוש חלמונים בסוכר ולגרד קליפת לימון בפומפיה. באותו זמן היא הקציפה בעצמה, במקצפת יד קפיצית, את החלבונים. ידה של אמא הייתה מתעייפת מאד מההקצפה, אך היה עליה לסיים את מלאכת האפייה. את תערובת החלמונים, קליפת הלימון המגורדת, החלבונים והקמח, יצקה לתוך "סיר-הפלא", שהעמידה על גבי הפתילייה הדולקת, עד שהעוגה הפכה לאפויה היטב. ריחה של העוגה היה נישא בכל הבניין, טעמה היה נפלא. ובגלל מבנה הסיר, יצאה תמיד כשבמרכזה פעור חור עגול, כמו ארובה. ברבות הימים, נפרדנו מ"סיר-הפלא" ומפתיליית-הנפט. את מקומם תפסו כיריים של גז ותנור-אפיה זעיר, אשר הורכב על גבי הכיריים.

כעבור שנים נוספות, נאפו העוגות בתנור-חשמלי, ואת מלאכת הקצפת החלבונים, עשה מיקסר-חשמלי.

ליל שבת

עוד לפני שבני הבית והחברים, סיימו את המקלחות והסבו יחד במטבח, סביב השולחן, כבר הדליקה אמא נרות שבת. היא הקפידה להדליק אותם לפני כניסת השבת, ורק לאחר שסיימה את ניקיונות הבית והבישולים, ופרשה מפה לבנה על השולחן. למשך מספר רגעים עטפה את ראשה במטפחת, והייתה מתפללת חרישית, בתפילה משלה. בתפילה, ביקשה מאלוהים ומאמה, גולדה, שיעניקו בריאות ואושר לכל בני הבית. בתום הארוחה החגיגית, פרסה את העוגה שאפתה, הגישה לכל אחד כוס תה מהביל, קוביות סוכר ופרוסות לימון. כל זאת באווירה חמה ואוהבת. הרווקים, מצאו ב"מפגשי המקלחת", שהתקיימו אצלנו, פינה מחבקת ואווירה משפחתית. החברים הכירו את סבא דב ואת הלל עוד מתקופת "הקיבוץ". ישיבתם המשותפת עם שניהם, נתנה להם הרגשה שהם חלק ממשפחה.

נוכחותו של סבא ריגשה ומילאה אותם בגעגועים להוריהם. לאיש מהם לא נותרו הורים, אחים, או קרובי משפחה. השואה הותירה אותם עריריים. לכן, נאחזו זה בזו כדי ליצור לעצמם מציאות שפויה. הם חשו אחים לגורל משותף, עם צורך להיות יחד, לאחר מוראות החיים שעברו "שם". איש מהם לא סבל כאן חרפת רעב. כל אחד מהם עבד, איש איש בעיסוקיו. כל אחד התפרנס. האחד - נגר (זאב), השני - שוטר (שלמה), השלישי - טכנאי (אריה), הרביעית - תופרת (טוניה). כולם הרגישו כבני משפחה אחת. היה ביניהם קשר של אחריות וערבות משותפת.

בחורף, נהגה אמא להניח קומקום, על ראש תנור החימום, כדי שחום המים שבו, יישמר לסיבוב תה נוסף. חום התנור ואדי המים, שהתפזרו בחלל החדר, חיממו גם את האווירה. הנוכחים, ואמא בראשם, היו פוצחים בשירים רוסיים אהובים, וכולם היו מתמוגגים, מזילים דמעות, מעלים זיכרונות מהעבר, מתבדחים, מאושרים בכך שזכו למדינה משלהם, מדינת-יהודים.

אמא, שלא חדלה מלרקום חלומות על נסיעה לאמריקה, ואף רכשה ספר ללימוד השפה האנגלית, נטשה מעט את הרעיון... אלה היו ימים יפים.

שיר עם נקי

מילים: אהוד מנור

לחן: מתי כספי

ערב יום שבת,

שעה חמש עד שש,

וכל אחד כמעט

שוב מתחדש.

בכל שבעה ימים

המקלחות שרות,

המים שוב חמים

בצינורות.

פזמון:

שביל באמצע שביל בצד

חפופים אחד אחד,

איזה ניקיון וסדר,

איזה יופי של מצעד.

מים וסבון,

חשמל דופק שעון,

ולא עושים חשבון

עם החשבון.

רגע של חלום

לגוף ולנשמה,

כולם אומרים "שלום"

ו"מה נשמע",

אפילו גוף חורק

הוא מרגיש פתאום טרי,

וכל אחד שורק

שיר עם נקי.

במוצאי שבת, היה סבא יושב על הכיסא שלו במרפסת, לבוש בבגדים החגיגיים של השבת, והאזין ל"פניני חזנות", ששודרו ברדיו. היו אלה פרקי חזנות של יוסל'ה רוזנבלט, משה קוסביצקי, משפחת מלבסקי ואחרים. וגם

שירי חול בידיש, כמו אלו של ריצ'ארד טאקר, האחיות בארי, ליאו פולד ואחרים.

אף שסבא לא ערך בבית "קידוש" לקראת השבת או "הבדלה" בין קודש לחול, הרי שבמוצאי שבת חיכה במיוחד, לשיר הפתיחה: "שבוע טוב". שיר זה, הושמע ברדיו מיד לאחר ה"הבדלה", בבצוע החזן אפרים די-זהב. השיר הורכב משלושה מזמורים: "המבדיל", "שבוע טוב" ו"אליהו הנביא", ופתח בקביעות את התכנית "מלווה-מלכה".

מרבית השירים בתוכנית, היו מוכרים לסבא, ותוך כדי האזנה, היה מספר לי אודות מבצעי השירים, על השירים עצמם ועל זיכרונותיו מהם, מ"שם". גם אמא נהגה תמיד להעיר באוזניי, בידיש: "או, זה שיר שאמא שלי, הייתה נוהגת לשיר, אצלנו בבית" ("או, דוס איז א לידלע, וואס די מיטער מיינע, פלעגט זינגען, באר אונץ אין שטיב").

שירי מוצאי שבת גרמו לסבא להרבה נחת. הוא התמוגג מהשירה, שכח מעט מכאבי הגוף והנפש, אך תמיד הזיל דמעות של געגועים. השירים העלו בו זיכרונות נעימים מן העבר, מבית הוריו ומביתו שלו, שלא נותר מהם זכר.

"חגי תשרי" וחגים אחרים

סבא לא החמיץ מעולם נוכחות בבית-הכנסת השכונתי, בראש-השנה וביום הכיפורים. אני נכחתי שם יחד איתו.

בית-הכנסת הקטנטן שכן סמוך לקולנוע "גל-רון" (היום איני מצליחה לזהות את מיקומו). זכורים לי המתפללים עטופי טליתות, מברכים אלה את אלה בברכת "שבת שלום" או "שנה טובה". זכורה לי התאורה הרכה, נברשות שהשתלשלו מהתקרה, והאווירה המכובדת והחגיגית.

אני זוכרת, בעיקר, את כסאות העץ של המתפללים ואת שולחנות העץ, שניצבו מולם, כדי להניח עליהם את ה"סידורים". אני, כילדונה, הגעתי עד לגובה המגירות, שהיו בנויות תחתיהם. בזמן שסבא והאחרים היו עסוקים בתפילה, נהגתי לפתוח בִּלְאֵט את המגירות ולהציץ לתוכן. ניתן היה למצוא בהן ספרי תפילה משומשים של מתפללים, משקפי קריאה וטליתות מקופלות. עניינו אותי בעיקר קופסאות כסף קטנטנות, מלאות "טבק-הרחה", אשר היו מונחות כמעט בכל מגירה. המעשנים שבין המתפללים, השתמשו בטבק זה, במקום סיגריות. כך נמנעו מלהדליק

אש בימי שבת וקודש. את הטבק דחסו לקופסאות העגולות (נראו כמו פודריות), והניחון דרך קבע, במגירות בית-הכנסת. במהלך התפילה יכולתי להבחין במתפלל כזה או אחר, שולף קופסה מתוך המגירה, מוציא מתוכה בשתי אצבעותיו קומץ "טבק-הרחה", תוחב אותו לתוך כל אחד מנחיריו, או מניח תחת לשונו וממשיך בתפילה. או, לאחר מעשה, יוצא החוצה להתעטש או לרקוק למרקקה הסמוכה, בשל חריפות טעם הטבק. ניחוח הטבק החריף-המתקתק, מילא את חלל המגירות וסביבתן. נשמתי את הריח מלוא ריאותיי, נהנית להשתכר ממנו, להתענג עליו, תוך התעלמות מהסובבים, עטויי הטליתות וממלמלי התפילה.

סבא, צפה בי מזווית עינו, לא גער, לא הטיף, לא מנע. הוא התפלל. לאחר כל אלה שבנו הביתה, מרוממי נפש, לשולחן שערכה אמא ולארוחה החגיגית, עליה טרחה רבות.

היינו אמנם משפחה חילונית, אבל את החגים חגגנו בצורה מסורתית, כמו רוב שכנינו, בהשראתו של סבא, שהיה לו אמנם "חשבון פתוח" עם אלוהים, היה היחיד מבני המשפחה שנהג לפקוד את בית-הכנסת, בשבתות, בחגי-תשרי ובשבועות. הוא היה מתלבש אז בבגדיו היפים, חובש לראשו את כובע הלבד השחור ויוצא לתפילה, כאשר בידיו סידורי התפילה המתאימים. בכל פעם כשהצטרפתי אליו, הייתה אמא מלבישה אותי בבגדי-שבת חגיגיים.

אמא נהגה לקיים את הלכות החגים, לפי הוראותיו של סבא. בעיקר הקפידה על הדלקת נרות והכנת מאכלי שבת וחג אופייניים למועד. כיוון שלא זכרה את תוכן הברכות והכללים של כל אירוע, התבססו הטקסים שלה על אלתורים ותכנים מקוריים שיצרה.

אבל, כאמור, את נוהלי החג, הכתיב סבא והשגיח שאמא לא תסטה מהם, כדי שחלילה לא תגיע לדבר עבירה.

בכל ימי השבוע, שימש השולחן הביתי דאז, לכל שימושי החול, כמו משטח להכנת מזון לקראת בישול ואפיה, מקום להגשת הארוחות, קרש הגיהוץ של אמא, שולחן הכנת שיעורי-הבית שלי ועוד. אבל, בשבתות ובחגים הפך לשולחן חגיגי. אמא הייתה פורשת עליו מפה לבנה, מציבה בקצהו פמוטים, בהם הדליקה נרות לשבת או לחג. בעתיד, אף העמידה עליו אגרטל ("פלאקון") ובו פרחי גלאדיולה (סייפנים) צבעוניים. כלי הגשה היו אותם כלים, לאורך כל השנה. לא הייתה לנו אז היכולת

הכלכלית לרכוש ולאחסן בבית כלים מיוחדים לחגים או לפסח. על-כן, דאגה אמא להגעיל אותם במים רותחים לקראת החג. סבא דאג שעל שולחן החג, בראש-השנה, יימצאו מאכלים מתוקים בלבד (למעט חזרת), כמו צימס גזר מתוק, חלה מתוקה, קיגל אטריות מתוק, כדי שתהיה לנו "שנה מתוקה".

בערב יום-הכיפורים, הקפיד סבא שהארוחה המפסקת תתקיים במועדה, ושתהיה מורכבת כך שלא תגרום לצמא יתר על המידה ושלא תכביד מדי. ביום-הכיפורים לא הדליק אש, השכים קום, יצא להתפלל בבית-הכנסת וצם בקפידה עד מוצאי החג. עם שובו הביתה, היה מתלוצץ עמנו על מתפללים שנהגו לשוב לבתיהם כדי לשבור את הרעב, ולאחר מכן שבו לבית הכנסת רעננים, כאילו לא קרה דבר.

אמא, ילידת ערב יום-הכיפורים, ציינה את יום הולדתה בצום מוחלט ובשינה ארוכה. כך נהגה עד מלאת לה תשעים.

אנחנו, אבא, הלל אני ואפרים, לא צמנו. מתוך כבוד לחג ולאמא, התהלכנו בבית בדומיה, חיממנו את האוכל בחופזה, אכלנו בשקט גמור, חיכינו שסבא ישוב מבית הכנסת, שהוא ואמא ישתו תה חם עם חתיכת עוגה קטנה, יברכו אותנו בברכות לשנה טובה, ושנתחיל בארוחה. מיד לאחר הארוחה, היו מגיעים החברים של אמא, לחגוג לה ועמה, את יום הולדתה. בחגים אחרים, כמו סוכות, חנוכה, טו' בשבט, פורים, יום-העצמאות ול"ג בעומר, לא הלך סבא להתפלל ולא היה מעורב בהכנות הבית לקראתם. ימים אלה צוינו אצלנו, כ"ימים טובים", שהיו מלווים בארוחות חגיגות ובאוירת חג.

"בגבעת-עליה", לא נהגנו לבנות סוכה, אך ציינו את החג בארוחה משפחתית, בהופעה רחוצה ובלבוש חגיגי.

אבא אהב חגים, ובמיוחד - סוכות, טו' בשבט ושבועות. אלה סימלו בעיני חגים של עובדי אדמה. ואילו חנוכה, ל"ג בעומר ויום העצמאות, סימלו גבורה של לוחמים יהודיים וניצחון על מבקשי נפשם.

אמא נהגה לטגן לביבות תפוחי-אדמה וסופגניות בחנוכה, ואבא היה ממונה על הדלקת הנרות ועל שירי הלל למכבים. הוא נהג לשחק איתי ועם אפרים, בסביבונים ושר עמנו את השירים שלמדנו בגן ובבית-הספר.

אני שנאתי את מטלת גירוד תפוחי האדמה בפומפיה, אך אהבתי לאכול את הלביבות החמות, המטוגנות ("לאטקעס"). אהבתי לעזור לאמא בלישת

בצק הסופגניות, ברידודו באמצעות גלגול המערוך וביצירת עיגולים בו, באמצעות שפת כוס זכוכית דקה. תהליך תפיחת בצק הסופגניות וטיגוןן אחר כך, בשמן עמוק וחם, היו נפלאים בעיניי ונשגבים מבינתי. מעולם לא ויתרתי על שליפת הסופגניות מהסיר, ולא על הזרקת מעט ריבה לתוכן. סבא ואבא אהבו בעיקר את הלביות, בעוד שמהסופגניות מעט הסתייגו ("פונטשקעס") משום מתיקותן.

בטו' בשבט אכלנו צימוקים, שזיפים מיובשים, טבעות תפוחים מיובשים ותרמילי חרוב ("בוקסערס"), מיובאים. מהחרובים, רק אני אכלתי. כל האחרים התקשו ללעוס אותם מחמת קשיותם. פירות יבשים אחרים לא היו בנמצא אז, ואילו שקדים ואגוזים היו יקרים. עם השנים, גם אלה עלו על שולחננו ולא רק בחג.

אני מלכת אסתר

חג פורים, היה חגיגה מיוחדת, בעיקר בגלל התחפושות שאמא יצרה עבורי במו ידיה, מסדינים משומשים (בגדי מלוכה של המלכה אסתר), מחולצות ישנות ומהמטפחת האוקראינית הירוקה, של סבתא גולדה (בגדי צועניה). התחפושות חזרו על עצמן, כי "החומרים" הדרושים נמצאו בהישג יד. מה שנותר היה רק לקנות כתר "זהב" מנייר לראש, פסי נייר מוזהב לשמלה, ולמרוח אודם על השפתיים. אמא הייתה קושרת את שערוטיי בסרטי בד, לילה קודם, כך שלמחרת הייתי מתעוררת עם תלתלים, ונראיתי "המלכה אסתר" ("מלכת אסתר"),

כפי שכינינו אותה) המושלמת. כל חג כזה היה מלווה בהליכה משותפת לחנות הצילום, כדי להנציח את הרגע.

בפורים לא ניתן היה לוותר על אפיית "אוזני-המן", תוצרת בית ("הומען טאשען"). גם כאן השתתפתי בלישת הבצק וביצירת עיגולים ממנו. הפעם קיפלתי בתוכם מחית פרג, צימוקים וסוכר, סגרתי את הקצוות והכנסתי לאפייה ב"סיר הפלא".

בערב פסח, דאג סבא שלא יימצא דבר-מאכל חמץ כלשהו בבית, בכלל,

ועל גבי שולחן האוכל, בפרט (למעט חזרת). אבא היה ממונה הפעם על קריאת "ההגדה" ועל החבאת ה"אפיקומן". סבא ואמא, היו ממונים על התבשילים, ביניהם לביבות עשויות מקמח-מצה וביצים, או לביבות תפוחי-אדמה מבושלים ומעוכים וביצים. בארוחות הבוקר השתמשו במצות לחות מטוגנות בביצים. את ציר הדגים המבושלים, הסמיכו בצלחת באמצעות הוספת קמח-מצה; את סלט-הביצים הסמיכו בתפוחי-אדמה מבושלים; את המצות היבשות, מרחו בשום כתוש ומעליהן מרחו שומן ובו "גריבען" מטוגנים.

סבא הכיר את הנוהג שלא להתגלח בימי "ספירת העומר", אבל לא הקפיד במיוחד למלא אחריו בארץ. הוא גם ידע להבדיל בין גילוח בתער (אסור) לבין גילוח במכשיר גילוח (מותר). אולם בזמנים שלאחר השואה, השתמש בכוונה בתער, כהתרסה מסוימת נגד "חוקי ההלכה". בעתיד יעבור להתגלח במכשיר גילוח רגיל. הוא סיפר כי בסקאלאט הדליקו מדורות בל"ג בעומר, אך לא הקפידו על כך במיוחד. כמו כן, התירו להתחתן ביום ל"ג בעומר, אך העדיפו לערוך חתונה לאחר "שבועות". ואכן, את ל"ג בעומר התחלנו לחגוג ממש רק לאחר שהגענו לחולון. בשונה "מגבעת-עליה", שהייתה צופה בבתים ובאנשים, בחולון היו שטחי חול ציבוריים, רבים ורחבי ידיים. הדלקת מדורות בשטחים אלו לא הפריעה מאוד לתושבים. בתקופת בית הספר היסודי, היו המדורות כיתתיות והורים או בני משפחה, כמו סבא, לא השתתפו בהן. אבל לאחר שסבא הלך לעולמו ואבא פרש לגמלאות, הוא פיצה אותנו רבות על חסך זה, של שנים. הוא הקדיש את כל חודשי השנה, לליקוט ואיסוף קרשים וחומרי בעירה אחרים, כדי שהמדורה שלנו תהיה הגדולה והמרשימה מכולן.

את המדורות הללו נהגנו להדליק בחולות מול הבית של שושי ואפרים, בשכונת קריית-שרת, והשתתפנו בהן כולנו, על טפינו וזקנינו. אמא, אבא, אפרים ובני משפחתו ואני עם בני משפחתי. מספר פעמים השתתפו עמנו ב"מדורה", אידה ואנצ'ל פריד, חברים של ההורים, שהגיעו משיקגו ל"ביקור מולדת", או חברים של אפרים ושושי. אמא הייתה מכינה את הכיבוד והשתייה, עוטפת את תפוחי-האדמה בניירות כסף, מסדרת אותם בסלסלת מתכת שהייתה מוכנסת למדורה, לאחר שהלהבות כבר דעכו. ישבנו על החול, תחת שמי הלילה הקרירים או על כיסאות מתקפלים, מספרים סיפורים ובדיחות, שרים שירים לילדינו התינוקות, אוכלים

את ה"בטטות" השרופות, עם מעט מלח, ואצבעות הידיים של כולנו היו שחורות מפיה.

בחג-השבועות, סבא לא עישן, לא הדליק אור. פעמים רבות הלך לבית-הכנסת ונהג להכריז באוזנינו, שבבועות ("שביעס") הוא חג בעל קדושה רבה יותר מקדושת השבת ומקדושת כל חג אחר, שכן "מתן-תורה" התרחש במועד זה. הוא מעולם לא קרא לחג זה, חג הביכורים או חג הקציר, אלא רק "שביעס", בזיקה למספר השבועות שחלפו מאז פסח.

בבית-הספר שלי, לעומת זאת, הדגישו את הצד החקלאי של החג. בערב החג היה עלינו להגיע לבושים לבן, עטורים זרים לראשינו ובידינו סלסלות קטנות ובהן ביכורים. היו אלה ירקות טריים שהבאנו מהבית, ונערמו בחצר בית-הספר בערימה גדולה, ונתרמו לגורם כלשהו. אהבתי מאוד את החג הזה. בעיני רוחי ראיתי את עצמי עולה לירושלים עיר הקודש, נושאת ביכורים על כפיי, מגן ביתי שבאחד מנחלות שבטי-ישראל. הייתי טורחת הרבה על קליעת זר פרחים לראשי ועל סידור וקישוט הטנא.

חג השבועות אצלנו בבית, היה בסימן הצבע הלבן. המפה שכיסתה את השולחן, הייתה לבנה, המרק שהוגש בושל מחלב... לבן, האטריות... לבנות, העוגה עם גבינה... לבנה (גבינת "קרש"), כל המאכלים היו מתוקים, כולל "הגעפילטע פיש", ובעיקר חביתות דקיקות ממולאות גבינה מתוקה, שאמא קראה להן "מעלינצ'עס", בעוד שהפולנים קראו להן "בלינצ'עס".

לכן, הפירות שהוגשו אז לשולחן - פלחי האבטיח, המלון והענבים הירוקים, היו משובבי נפש בצבעוניותם. לעתים, אמא הכינה בנוסף גם לפתן רוברבר (ריבס) ירקרק חמוץ-מתוק, וקר.

אבא, האתאיסט, אהב מאוד את אוירת השבת והחגים, אך מאחר שהיה לו "חשבון פתוח" עם אלוהים, הוא התייחס בכבוד רק לממד ההיסטורי שלהם והסתייג מסממניהם הדתיים.

הוא אהב לעזור לאמא בסידור השולחן, בהגשה ובהדחת הכלים, אך לא התערב בכל העשייה היצירתית של המאכלים. לעומת זאת, התעקש להעשיר אותי בחוויות מרחיבות אופקים, הקשורות לחגים.

בפורים, לקח אותי לתהלוכות ה"עדלאידע" ובימי-העצמאות נסע איתי למצעדי-הצבא. הוא היה מרים אותי על כתפיו, כדי שאוכל לראות את המחוללים, את בובות הקרטון הצבועות, את הטנקים והחיילים הצועדים, ולא חסך ממני הסברים.

הלל של אותם ימים, היה מרוכז בעצמו. הוא גילה ענין בבילוייו, בהופעות, בספריו ובסרטי הקולנוע. עזרה בבית הייתה מחוץ לתחום הנוגע לו, אבל בסעודות השתתף, ולמצעדים, לתהלוכות, ולמסיבות הלך גם הלך.

12

סבא יוצא לעבוד מחוץ לבית

לאחר הולדת אפרים, הוחלט בבית שאמא תישאר לגדל את התינוק, ואילו סבא ייצא לעבוד. סבא, שנאש מלהמתין לאישור המיוחל לפתיחת אטליז, החליט לעבוד בניקיון חדרי מדרגות.

"בגבעת-עליה", לא היו בניינים רבי קומות, מרובי מסדרונות או מדרגות, שניתן היה להציע בהם שירותי ניקיון. תושבי השכונה היו עניים מכדי לשכור שירותים כאלה והסתפקו בניקיונות שלהם. לכן, בחר סבא לחפש עבודה בתל-אביב הסמוכה, בה נבנו אז בנינים בני שלוש וארבע קומות, והדיירים שהתגוררו בהם חיפשו עובדים לניקוי חדרי המדרגות. סבא לא בחל בעבודה החדשה, אף שדרשה ממנו מאמץ פיזי רב, והתייחס אליה ברצינות רבה. עם הזמן לקח לטיפולו גם עבודות גינון בחצרות אותם בניינים. הוא רכש שתי מזמרות. האחת ארוכת להבים, והיה גוזם באמצעותה את הדשאים והצמחים שבגינות בתים אלה. תחילה גזם את הדשא, תוך כדי שהוא נישען על ברכיו, ואחר כך - באמצעות מזמרה קצרת להבים - גזם ענפי עצים וגדר חיה, עד תום המלאכה.

בבוקר יום גינון, היה יוצא מהבית, כאשר המזמרות עמו, ובתום יום העבודה, היה שב עמן הביתה. לא היו ברשותו מכשירים מכניים כלשהם נוספים, כמו מכסחת דשא או מסור.

סבא סיפר על דמויות בהן נתקל במהלך עבודתו. בעיקר סיפר על הגברת מנדלובה הזקנה, שהתגוררה באחד הבתים, ואספה במרתף הבניין הר של גרוטאות וחפצים שעברו מן העולם, וסירבה להפטר מהם. סבא קרא לה, "א זעקאלע מיט בעינדאלאך" (שקיק מלא עצמות).

היא גרמה לו לצחוק רבות ולהצחיק אותנו לא פחות בסיפורים אודותיה. כשם שנהגתי להצטרף לאמא, מדי פעם, לעבודתה ב"כיתן", כך הצטרפתי אל סבא, לפעמים, למקום עבודתו. ראיתי, במו עיניי, את העמל הרב שהשקיע בשתי עבודותיו והתייגע בהן מאוד. אבל כיוון שהעיסוק בגננות נתן לו סיפוק רב, התמיד בשתי העבודות כעשר שנים, עד שהחליט לפרוש מהן. חוליות הגב השחוקות האיצו בו לחפש עיסוק אחר.

שנים ספורות לפני שסבא יצא לעבודה, עזבו יעקב ומשפחתו את הדירה המשותפת "בגבעת-עליה". בעקבות מריבה עם סבא, הם עברו להתגורר בתל-עדשים (על נסיבות עזיבתם אספר בהרחבה, בפרק המוקדש ליעקב). יעקב, ברוב כעסו, לא נענה לבקשת ההורים, למכור להם את החדר בו התגורר עם משפחתו. לעומת זאת, מכר לבחור צעיר בשם אפרים, אדם שקט ונעים הליכות, שהפך לשותף החדש לדירה. כיוון שאפרים היה רווק עסוק, כמעט שלא פגשנו אותו במרחב המשותף של המטבח והמרפסת ("הבלקון"). תוך זמן קצר, אף החליט לעזוב את השכונה שלנו ולעבור למקום אחר. אמא, שכבר הייתה בהיריון וציפתה לילד שני, ביקשה לרכוש ממנו את החדר המתפנה. הוא מכר לנו אותו בשמחה, ואני עזבתי את חדר ההורים, בו התגוררתי עמם כל השנים. נפרדתי בשמחה ממיטת התינוקות שלי, אשר שימשה אותי כחמש שנים. הייתה זו מיטת מתכת, שהשיג עבורי חיים יבלונקה, חבר ההורים, בתקופה בה התגוררו בסמיכות, בשיכון המזרח בראשון לציון. במסגרת שירותו הצבאי כנהג, מצא אותה מוטלת במחסן רהיטים, שהשאירו אחריהם הבריטים, והביאה לטוניה, עבורי.

המיטה החדשה, שקנו לי ההורים, הייתה מיטה מתקפלת, אף היא עשויה מתכת, בעלת מזרן צמר דחוס. המיטה הייתה נסתרת מהעין, משום שעמדה מקופלת לשנים, שעונה אל הקיר, בתוך ארון עץ מיוחד, מאחורי וילון. חלקו העליון של הארון, הורכב משידה בעלת שתי דלתות קטנות, בה אוחסנו כלי המיטה. דפנות העץ, משני צדי המיטה, הגיעו עד לרצפה, והחזית הרחבה מהשידה ומטה, הייתה מכוסה בוילון.

לעת ערב, היה סבא מסיט הצידה את הווילון, מושך החוצה את המיטה המתקפלת למצב מאוזן, כדי שאוכל לישון בה. בבוקר, היה מקפל את המיטה חזרה, וסוגר עליה את הווילון. כך לא תפסה מקום רב בחדר הקטן, והותירה בו מרחב לפעילות ולתנועה.

עם לידתו של אפרים, קנו לו ההורים מיטת תינוק, עשויה עץ, והחדר המשותף לשנינו הפך להיות חדר הילדים של הדירה.

ההורים פתחו את הדלת הנעולה, שהפרידה עד כה בין חדרי שתי המשפחות, כך שהדירה הפכה למרווחת, והאווירה בבית נעשתה נוחה. רמת החיים שלנו השתפרה עם השנים, אבל היה צורך לחסוך כסף. ההורים רצו לרכוש דירה חדשה, במקום איכותי יותר. בד בבד, המתינו בדריכות לכספי פיצויים ("שילומים"), שהיו עתידים להתקבל מגרמניה, באמצעות משרד האוצר.

מרבית תלמידי הכיתה וילדי השכונה, היו במצב כלכלי דומה לשלנו. כך למשל בלילות, לא נהגו לנעול את דלתות הבתים, כי לא היה מה לגנוב. לאחר שאבא קיבל אופניים ממקום עבודתו ואחר כך אופנוע, התחלנו לסגור את בריח הברזל בכניסה, למטה, מחשש שיגנבו אותם.

רק אצל מעטים היה המצב הכלכלי טוב משל הכלל. כך למשל, רחל, חברה טובה שלמדה איתי בכיתה, התגוררה בדירה מרווחת מאוד, קרובה לבית הספר. בגדיה היו תמיד מהודרים, ובעלות אביה הייתה מכונית פרטית שחורה (נדיר באותם ימים).

זכור לי אירוע בו נסעתי לראשונה במכונית זו. ומעשה שהיה כך היה: באחד הימים, הוסעו כל תלמידי בתי הספר באוטובוסים, למופע המוני כלשהו, שהתקיים "באצטדיון בלומפילד" ביפו. בתום האירוע איבדתי את דרכי בתוך ההמון, לא הצלחתי למצוא את תלמידי כיתתי, כדי לנסוע עמם באוטובוס חזרה לבית הספר שלנו. נתקפתי בחרדה נוראה. למזלי, פגשו אותי הוריה של רחל, שהגיעו במיוחד לקחתה הביתה, במכוניתם.

כיוון שהכירו אותי, הציעו לי להצטרף אליהם בדרכם. נסיעה זו הייתה הראשונה במכונית פרטית (הייתי כל כך נסערת מהיעלמותם של המחנכת והחברים, עד שבמשך כל זמן הנסיעה, עמדתי דרוכה ולא הצלחתי להתיישב, להירגע).

הוריה של רחל, שלחו אותה לשיעורי פסנתר ובלט, ואני כחברה, שהוזמנתי אליה הביתה מדי פעם, צפיתי בה מרקדת בנעלי בלט קטומות חרטום, ומפליאה לנגן בפסנתר הכנף. הוקסמתי.

"אמא, גם אני רוצה ללמוד לנגן בפסנתר", ביקשתי עם שובי הביתה. "צביה, אין לנו כסף לשיעורי פסנתר", ענתה אמא בנימה פסקנית. "אמא, אם לא שיעורי פסנתר, אז שיעורי בלט", ניסיתי בכל זאת לקבל

משהו.

"צביה, אין לנו כסף גם לשיעורי בלט".

ויתרתי, בהכנעה ובהבנה.

מעולם לא השתתפתי בחוג כלשהו, לאורך כל שנות לימודי בבתי הספר. לימדתי את עצמי לרקד על קצות האצבעות, לצלילי מוסיקה קלאסית שהושמעה ברדיו, כאילו הייתי בלרינה. וכתחליף ללימודי פסנתר, נהגתי להתיישב על כיסא מול מכונת-התפירה של אמא... "לנגן". בחזית מדף העץ, עליו הורכבה המכונה, היו משובצים מלבנים עשויי צדף, לבנים וחומים, דמויי קלידי פסנתר, עליהם הייתי מקישה. בדמיוני, ראיתי את עצמי מנגנת בפסנתר.

כ"פיוצי", מצאתי ניחומים בכך שהמחנכות שלי בבית הספר בחרו בי למלא תפקיד ראשי בכל הצגה כיתתית, ובכך שחלק מציוריי עיטרו את קירות צריף הכיתה בה למדנו.

ידעתי לשיר את השירים העבריים והלועזיים שהושמעו אז ברדיו, כמו "קה סרה סרה", של דוריס דיי, "רק אותך אוהב לעולמים", שיר הנושא מתוך הסרט "אורות הבמה" של צ'רלי צ'פלין, שהיה ואלס אנגלי בביצוע מרים תמיר, "כלניות" של שושנה דמארי, או "האיש שבקיר" בביצוע שמשון בר נוי ועוד.

כשעברנו לחולון, ויתרתי על ציור, משחק ושירה. הפכתי לתלמידה ביישנית חסרת ביטחון, לחלוטין. הסביבה החדשה ובית הספר התובעני והביקורתי, מחקו ממני כל יצירתיות.

כשהורים שכרו מורה לנגינה באקורדיון, עבור אפרים, כבר לא גיליתי עניין בתחום הנגינה.

כאמור, ההורים חלמו על מעבר לדירה מודרנית. הם לא שיפצו מאוד את הדירה ביפו (גם לא היה לכך היתר מ"האפוטרופוס"), ולא השקיעו כסף ברכישת רהיטים חדשים או כלים מודרניים למטבח.

מכל רהיטי הבית, רק המיטה המתקפלת שלי ומיטת התינוק של אפרים, היו חדשות. השתמשנו בהן חמש שנים בלבד, עד למעבר לחולון. יתר הרהיטים, נרכשו ב"שוק הפשפשים" עוד ב-1949. ישנים היו ואכולי תולעי עץ.

בימינו, עוברים גזעיהם של עצים כרותים, תהליך הדברה מיוחד בעישון, טרם עיבודם למשטחי עץ או קורות. אבל בימים ההם, כאשר לא היו

שיטות הדברה מודרניות, מצאה אמא את עצמה מנהלת "מלחמת חורמה", נגד תולעי-העץ. היא נהגה לרסס תדיר, את כל מזרני ורהיטי הבית שהיו עשויים עץ, ב"פליט" (נוזל הדברה, שהיה מתפזר כענן, באמצעות מפוח שהופעל ידנית). ואילו בתוך הארונות הטמינה בין הבגדים המגוהצים, "כדורי-נפטלין" קטלניים. ניסיונותיה היו לשווא. התולעים לא נפגעו, הן חיו להן בתעלות עמוקות, במעמקי העץ המלא של המיטות, והריחות הרעילים של הפליט והנפטלין, לא הגיעו עדיהן. לעומת זאת, הפליט היה יעיל יותר נגד "פשפשי-מיטה" שהגיעו אלינו הביתה, יחד עם מזרני המיטות, שניקנו בשוק הפשפשים, מיד עם המעבר מראשון לציון ליפו. הפשפשים לא נראו בשעות האור. הם יצאו ממקומות מחבואם, רק עם רדת החשכה, עולים מהמזרנים, מהלכים על הקירות ועל הסדינים הנקיים, עוקצים את הישנים כמו יתושים ומוצצים את דמם. היו מקרים בהם ישנתי בחדרם של סבא והלל והתעוררתי מעקיצתם. אחרי אירוע כזה, התקשיתי מאוד להירדם שוב.

אולם, גם מהפשפשים התקשתה אמא להיפטר לחלוטין. מדוע? משום שיכלה לשלוט באמצעות "פליט" רק על רהיטי החדר של סבא, אבל לא יכלה לשלוט על פשפשי רהיטי השכנים, הצמודים. בין חדרו של סבא לבין השכנים שבקומת הקרקע, חצצה דלת עץ, נעולה, אשר ממש לא היוותה מכשול בפני הפשפשים העקשנים מהדירה הצמודה. אמא נדרה שלא לקחת עמה שום פריט מהריהוט הישן, לדירה העתידיה. זו הייתה הסיבה הראשית, בגללה השארנו ביפו את כל רהיטי הבית, כולל המיטות החדשות, שלי ושל אפרים.

תולעי העץ נמצאו בעיקר בארון הבגדים, בחדרם של סבא והלל. בלילות בהם ישנתי עם סבא, האזנתי לנחירותיו הכבדות ולתולעי-העץ. "ציק, ציק", היו הציקצוקים, שהיו משמיעות במהלך הלילה, תוך כדי כרסום העץ. בבוקר שלמחרת כל לילה כזה, ניתן היה להבחין בתלוליות קטנטנות של נסורת עץ עדינה, דקה כקמח, שנשרה על הרצפה, תחת הארון. כך הרסו התולעים את כל רהיטי העץ היפים בחדרו של סבא. סמוך מאד למועד המעבר לחולון, נסעו ההורים לרחוב דוד רזיאל ביפו, ורכשו רהיטים חדשים, באחת מחנויות הרהיטים במקום (משיח). לפני כן וידאו שהרהיטים, שהיו עשויים בעיקר מסיבית ומפורמייקה, אינם נגועים בתולעי-עץ.

בחלוקף הזמן החלו לעלות מאכלים חדשים על השולחן במטבח הביתי. לא עוד לבן ולבניה בלבד, או מרגרינה ושומן ("שמאלץ"), כממרחים על פרוסות-לחם, או כריכים לעבודה. לא עוד רק מרק עוף עם אטריות או פתיתים ("יויך מיט לוקשען או יויך מיט פארפאלאך"). מאז הולדתו של אחי הפכה אמא לעקרת הבית, הטורחת על בישוליה, על קניות ועבודות הבית, במהירות ובמסירות. במהלך חמש השנים בהן שהתה עם אפרים בבית, היא שיכללה את מיומנויותיה בבישול, באפיה ובהגשת המזון. כך שבעתיד, כשתתחיל לעבוד באולם האירועים "אולמי-גיל", תביא לידי ביטוי כישורים וכישרונות אלו.

מעתה התבשלו על הפתילות גם צלי בשר בקר, קציצות בשר טחון (בבית קראו להן "שניצלאלך"), צימעס גזר מתוק, לפתן ריבס ("רוברבר") חמוץ, עגבניות מבושלות ממולאות באורז, עלי כרוב ממולאים בבשר טחון ("הוליפצ'עס"), מרק ירקות וגריסים ("א גרואופענער זופ") או חמיצת-סלק ("א בורשט"), כיסני בצק ממולאים במחית תפוחי-אדמה ("קרעפאלאך, וארעניקעס") ברוטב צלי או שמנת חמוצה, חזרת ("חארעיין"), חביתיות ("מלינצ'עס") ממולאות בגבינה ובצימוקים.

בתום התקופה, בה שהתה בבית עם אחי, הסתיימו בארץ "ימי הצנע" הקשים, בהם פירות ניקנו רק עבור התינוק שזה עתה נולד. עד אז, תפוזים הוצגו בשוק, כשהם מסודרים בארגזי עץ עדינים, עטופים אחד אחד, בנייר לבן עדין אשר בודד אותם זה מזה, והיה מוטבע עליהם הכיתוב: JAFFA והם יועדו ליצוא. תפוחים ובננות, לא היה ניתן בכלל להשיג בימי מחסור אלה, אלא ב"שוק שחור".

"טיפת חלב" דאז, דרשה להאכיל תינוקות מדי יום, ברסק פירות, שהיה צריך להכיל ביסקוויט, מיץ תפוז, בננה ותפוח עץ מעוכים. פירות אלה היו כה יקרים, שפרט לאפרים, איש מאיתנו לא אכל מהם. כדי שלא לקפח אותי, נתנו לי עגבנייה גדולה בצלחת, טבולה בסוכר, כתחליף.

זכורה לי פעם בה ישבה אמא על מדרגות הכניסה לבניין, להאכיל את אחי, שישב על ברכיה. שניהם צפו בהולכים ושבים, ותוך כדי כך אמא האכילה אותו בכף מ"רסק הפירות" שהכינה עבורו. הניחוח היה נפלא. התיישבתי לידם וביקשתי לטעום מהרסק. אמא סירבה לתת לי. לנגד עיניי הכלות, המשיכה להאכיל את אפרים, עד שסיים את תוכן הצלחת. כילדה, קשה היה לי להשלים עם המציאות.

את כעסי כיליתי בתינוק, אפרים. כאשר אמא נשאה אותו על ידיה, הייתי צובטת אותו ברגלו או בישבנו, עד שפרץ בבכי. אמא, שלא ידעה שאני זו שגרמתי לו לבכות, נאלצה להרגיעו, ואני רווייתי נחת מתחושת הנקמה.

בסוף שנות ה-50, סבא שב עייף מאוד מעבודתו. סימני הגיל החלו לתת בו את אותותיהם. בזמנו הפנוי לעת ערב, עדיין אהב לשבת עם אמא במטבח, בזמן שטרחה על בישוליה או על הדחת הכלים. כרגיל, צופה בעשייתה ומשוחח עמה על עניינים שונים, תוך כדי שהוא מעשן את סיגריות "האל-על" באריזת הקרטון הכחולה. לעתים נדירות נתנה לו אמא לבשל. לכל היותר נתנה לו שיחתוך לחתיכות קטנות, "בשר רגל" שבישלה, לצורך הכנת "רגל קרושה" ("סטוג'ינינע").

באותה הזדמנות, נתנה לי לקלף את שיני השום, ולכתוש אותם. כשסבא לא ישב עם אמא, הוא ישב איתי ב"בלקון" הצר (מרפסת), שבמערב הדירה. ניצב שם שולחן עץ קטנטן וצר, מכוסה שעוונית, אשר לצד כל אחד מקצוותיו עמד כיסא עץ חסר משענת ("טאבורעקאלע"). סבא ישב תמיד בצד הצפוני של השולחן, אני - מולו, על כיסא זהה, בדרום השולחן.

סבא, היה פורש אז על גבי השולחן, את ה"לעצטע נייעס", העיתון ביידיש, קורא בו ומחווה דעה מדי פעם על התוכן שקרא. ואז היה חוזר ומספר ביידיש, על היהודי שהגיע למדינת ישראל החדשה, ותהה באוזני חברו: "ארץ שכולה של יהודים? איך זה יתכן? את מי הם ירמו?" וחברו היה עונה: "אל תדאג, הם ירמו אחד את השני..."

"וזה בדיוק מה שקורה כאן", סיכם סבא בקול רם, מביע בכך את מורת רוחו ואכזבתו, מהתנהלות הממשלה היהודית שכיהנה אז, מאזרחי המדינה היהודית וכיוצא בזה.

סבא לא החמיץ שידורי חדשות ביידיש. היה מעמיד על השולחן הקטן את רדיו "הטרנזיסטור" שרכש, והאזין לדברי הקריינים ברוב קשב. בנוסף לכך האזין גם ל"חדשות בעברית קלה".

דב, טוניה ואריה

בין אמא לבין סבא שררו יחסים טובים מאוד, אך מרגע שהפכה ל"עקרת-הבית", קרה שהפגינה מדי פעם מורת רוח מביקורתו, וחלקה לא אחת

על עמדותיו. אני לעומתה, אהבתי לשמוע את דעתו של סבא בכל עניין. את דעותיו השמרניות השמיע בעדינות ובלשון נקיה, של "סגי נהור". על גברים חסרי מעצורים מיניים, היה אומר שבכל הזדמנות הם ממהרים לשלוף את "ארון הקודש", כשהוא רומז לאיבר המין שלהם. על נשים הנוהגות לעשן בפומבי, היה אומר: "אצלנו, קראו לאשה כזו... זונה" ("אין אויס וורף" - אשת רחוב).

אמא, שמעולם לא עישנה, הסתייגה מהתוויות שהדביק לאותן נשים. סבא לא אהב מתירנות, בעיקר לא את אופנת הלבוש החשופה של נשים בארץ. הוא לעג למעצבי-האופנה, ונהג לומר שאופנה משולה לחבית ריקה, שמשליכים לתוכה פעם אחר פעם את הבגדים המשומשים, לאחר שיצאו מהאופנה. כעבור מספר שנים, כאשר החבית מתמלאת על גדותיה, הופכים אותה לצידה השני, כך שכל שהיה בתחתית נמצא מעתה למעלה. שוב מוציאים מתוכה, פעם אחר פעם, את מה שהיה באופנה בעבר, ומתהדרים בו כאילו מדבר באופנה חדשה. מה שסבא התכוון לומר, היה ש"מה שהיה הוא שיהיה, ואין חדש תחת השמש", בוודאי לא באופנה. הערות אלה קלקלו לאמא את מצב הרוח ("את המצב רוח", כפי שנהגו לומר, במלעיל). בעיקר, לאחר שנאמרו כל פעם בה קנתה לעצמה בגד יפה, באחת מהחנויות שברחוב בוסטרוס ביפו. היא ציפתה לשמוע מסבא מחמאות על הרכישה ולא הרהורים פילוסופיים.

הכעיסוה הערותיו של סבא על אופן הכנת התבשילים ותיבולם, או עמדות שאחזו בהן בעניינים, שאמא לא הסכימה עמן, והייתה מגיבה בחוסר סבלנות או בתרעומת, אך מעולם לא רבה עמו. היא לעולם קראה לו "טאטע" ("אבא") וחלקה לו כבוד רב. הוא, מצדו, קרא לה "טינצ'ה" או "תילה" (קיצור של "תהילה") והיה גאה בה מאוד.

אחרי "ויכוחים" כאלה, סבא היה מוותר. הוא הרגיש שהוא חושב ומתנהג כזקן. תמיד היה מסכם בצער רב, רק באוזניי, ואומר בידיש: "נור א נאר, פאראלטערט זיך נישט" ("רק טיפש אינו מזדקן"). "אן אלטער מענטש, איז וי א פארשטעלטער" ("אדם זקן, הוא כמו אדם בתחפושת").

"דאס ארט מיך נישט אז די יורען פלייען שנעל אוועק. אבער, דאס ארט מיך זער אז זיי נעמען מיך מיט, מיט זיי" ("לא אכפת לי שהשנים חולפות מהר. אבל אכפת לי מאוד שהן לוקחות אותי עמן").

היו פעמים נדירות, שדווקא אבא, אריה, הסביר לסבא דברים, אשר נגדם מחה או התלונן. למשל, כשסבא התחיל לעבוד, הוסיף את הכנסתו לתקציב המשפחה. גם הלל, שהחל לעבוד, עוד טרם גיוסו לצבא, הוסיף את חלקו, לארנק המשפחתי. על רקע זה, היו לא אחת "ויכוחים" עם סבא, אשר התקשה להבין "לאן כל הכסף נעלם".

במקרים אלה, אבי יושב והסביר לו, במספרים, על עלויות מחיה, שסבא לא חשב עליהן, ולא החשיב אותן בחישוביו. אבא היה רושם לו אז, במדויק, מה היו הוצאות החשמל, המים, הנפט, הסולר, מסי עירייה למיניהם, מזון, ביגוד, בילוי, סיגריות..... ההסברים נפלו על אוזן קשבת והניחו את דעתו של סבא, אבל רק לזמן קצר.

13

עוברים לחולון

הגעתי לחולון בסוף אוגוסט 1959, כשבוע לפני תחילת שנת הלימודים בכתה ו'. בשבוע זה התארחתי בביתם של יעקב, חנה והתאומות. באותם ימים הם התגוררו ברחוב פרופסור שור 9, בשכונת "מפדה-אזרחי". נהניתי מאוד מהשהייה בחברתן של זהבה ובלהה, בנות דודי. בדירת הקרקע שלהם, היו שני חדרים קטנים, מטבח, שתי מרפסות וחדר אמבטיה. באותם ימי קיץ אחרונים, התקלחנו באמבטיה זו, שלושתנו יחד. אף שכבר היינו בנות 11, התזנו מים זו על זו וצחקנו הרבה. סוף סוף, היו לי שתי בנות דוד משלי, שהתגוררו בסמוך אליי, ולא עוד במושב מרוחק. חיבבתי מאוד את חנה, אמא שלהן. היא הייתה בוחנת את דמותי, מלטפת את שיער ראשי ומתפעלת מהברק והרכות שלו. "באיזה סבון חופפים לך את הראש"? שאלה בסקרנות. ואני עניתי: "בסבון כביסה". הדוד יעקב היה מגיע בערב מעבודתו, מתיישב על כיסא נוח לקרוא עיתון. הוא מיעט לשוחח עם הנוכחים ושמר על שתיקה. אנחנו, הילדות, היינו אז יוצאות לשחק בגן הציבורי הסמוך לבית, או לחצר האחורית, כדי לא להפריע לו. המשחקים התנהלו בצל שני עצי שזיף גדולים, שהיו נטועים במקום. האחד נתן פירות אדומים והשני - צהובים. גן עדן ממש. חולון נראתה לי כמקום מעניין, שונה לחלוטין מהמקום ממנו הגעתי. הסתבר שטעיתי כאשר התנגדתי לעזוב את "גבעת-עליה".

התאומות היו מבוגרות ממני רק בחצי שנה (ילידות 29.4.1948), אך בשונה

ממני, שעליתי לכתה ו', הן עלו לכתה ה' באותו בית-ספר. כאשר הגיעו מתל-עדשים לחולון, החליטה הנהלת בית הספר, שיהיה עליהן לחזור על כתה ד', כיוון שרמת הלימודים של ילדי המושבים נחשבה נמוכה, בהשוואה לזו שבעיר. כך קרה ששלושתנו למדנו בבית ספר "שנקר", אבל בשכבות שונות.

יחד איתן, באותה שכבה, למד גם משה פריד, הבן של אנצ'ל ואידה פריד, החברים של ההורים מ"הקבוץ" (עברו מיפו לחולון, והתגוררו בשיכון "נובידבור"), כך שבמהלך שנות הלימוד, היינו כולנו מתראים בחצר בית הספר, בהפסקות.

בני משפחתי הגיעו לחולון אחריי. עד בואם, השלימו את מכירת הדירה ביפו, על תכולתה. שליש מהסכום שקיבלו עברה, היה עליהם להעביר ל"אפוטרופוס", בעל הנכס. את יתרת הכסף הוסיפו לכספי הלוואות שלקחו ולכספי הפיצויים מגרמניה, ורכשו את הדירה בחנקין 38.

ההורים הביאו עמם רק בגדים, כלי מיטה ומגבות, מדיפים ריח נפטלין. עד להגעתם של הרהיטים החדשים, היה צורך להמתין כחודשיים, בהם שכבנו על שמיכות, שהניחה אמא על הרצפה, ללינות הלילה.

הרהיטים החדשים היו מדהימים ביופיים ובצבעוניותם. חדר ההורים היה סלון הבית, ובלילה הם ישנו על הספה שנפתחה לשניים. גם סבא והלל קיבלו לחדרם ספה, שבליילה נפתחה לשני חלקים. לעומתם, אפרים ואני, קיבלנו לחדרנו שתי מיטות נוער ואת ארון הבגדים הביתי. הארון, היה עשוי סיבית, מצופה בפורמאיקה... בלי תולעי עץ.

בהגיע סבא לגמלאות, עמדו לרשותו רק כספי קצבת-הזקנה של "הביטוח-הלאומי". מכסף זה, היה אמור להתקיים, עד סוף חייו. לא הייתה לו קצבה חודשית מהגרמנים. את כספי הפיצויים החד-פעמיים שקיבל, השקיע עם בני המשפחה ברכישת הדירה החדשה.

כיוון שרצה לרכוש להלל ולו, דירה נפרדת, היה חייב להמשיך לעבוד גם לאחר גיל 60, שהיה בזמנו גיל הפרישה לגמלאות.

בראשית שנות ה-60 דאז, נמצאה המדינה בתנופת בניה אדירה. "שיכונים עממיים" ובתים משותפים, הוקמו לקליטת היהודים שהגיעו ארצה מצפון אפריקה, מארצות המזרח הקרוב ומפולין ("עליית גומולקה"). ותיקים, כמונו, שקיבלו פיצויים מגרמניה, רכשו דירות חדשות בבניינים החדשים.

הקבלן הוכגרף, שבנה את הבניין שלנו, בנה בניינים משותפים נוספים ברחובות הסמוכים אלינו, ונזקק לשומר-לילה בכל בניין שבנה. "אדון שצ'ופק", מחותנו של "אדון הוכגרף", שהכיר את סבא, הציע לו את התפקיד.

סבא קיבל את ההצעה בשתי ידיו. הוא חדל מעבודת הניקיון והגינן, והפך להיות שומר-הלילה בכל בניין שבנתה "חברת הוכגרף" בשכונה.

כחמש שנים לאחר שעברנו להתגורר בחולון, קנו סבא והלל דירת "יד שניה", בשיכון, בדרום הרחוב שלנו. ניתן היה הגיע אליה, בשתי דרכים מקבילות, שעטפו את השיכון משני צדיו (חנקין 112 או דגניה 12). ההורים נתנו לסבא ולהלל את חלקם בכספים, בהם נרכשה הדירה בחנקין 38. בכספים אלה ובחסכוניות נוספים משלהם, רכשו את הדירה ורשמו אותה על שם שניהם.

הדירה הייתה בת 2 חדרים קטנים, והתאימה מאוד למגורי שני גברים. היא פנתה לכיווני דרום, מערב וצפון. סבא נטל את חדר השינה ואילו הלל, ישן בסלון הדירה, הגדול יותר. הוא מיקם בו את ספריו הרבים ואת מכשיר הרדיו. סוף סוף, היה לו חדר משלו, ולא היה עליו להמשיך לישון עם סבא במיטה אחת. סבא, מצדו, שמח מאוד על מיקום הדירה. היא הייתה מעט רחוקה מאיתנו, אבל בכל זאת באותו רחוב. הוא גם שמח על כך שהחדר של הלל יאפשר לו פרטיות.

יעקב, שהתאלמן באותו זמן, מאשתו חנה, רכש דירה לא הרחק משם, ברחוב ראש-פינה 4. הוא עבר להתגורר בה עם שתי בנותיו ועם אשתו החדשה, שושנה, ושלושת ילדיה.

סבא היה בטוח שהוא נמצא מעתה, בהישג יד של כל אחד מילדיו ונכדיו. בפועל, רק אמא, אבא ואני, נהגנו להגיע אליו ואל הלל. ברוב המקרים, סבא והלל הגיעו אלינו.

יעקב היה עסוק בהקמת משפחה חדשה עם שושנה וילדיה. בלהה וזהבה, היו עסוקות בהשתלבות במשפחה החדשה, ולא התפנו לביקורים אצל סבא.

אפרים, כנער צעיר, היה מדי פעם עושה את דרכו לסבא או ליעקב לביקורים קצרים. בביקורים אצל הלל, אהב לעלות על הקטנוע שלו כדי להרגיש בוגר. לאחר שנולדה פאני, בתם של הלל ואסתר, הגיעה אמא

לבקר את התינוקת. ועדיין, ברוב הזמן נהגו, סבא הלל ואסתר, להגיע אלינו, יחד עם הפעוטה. אני הייתי מרוצה מהמצב החדש, שכן קבלתי את החדר, בו התגוררו סבא והלל.

סבא דב והנכד אפרים, חולון 1966 בערך.

סבא בן 63 ואפרים ("פומה") בן 11-12

סבא דב, חובש "קאפלוש", מגבעת מהודרת לכבוד שבת.

ההורים עברו אז מהסלון לחדר הילדים, ואילו אפרים ישן מעתה בסלון.

כעבור כעשור, כשנישאתי ועברתי להתגורר בירושלים, עבר אפרים להתגורר בחדר שלי, עד לנישואיו עם שושי דיאמנט.

הלל, שעבד כשליח ב"דואר שליחים", בתל-אביב, קיבל קטנוע ממקום העבודה, באמצעותו ביצע את עבודתו. כעבור זמן קצר התחתן עם רולה (אסתר) שבתאי, ולשניים נולדה הבת, פאני.

סבא, שעד אז עוד עבד בעבודת ניקיון וגננות, חדל מכך עתה, וכאמור לעיל, הפך לשומר בבניינים, שנמצאו בתהליך בנייה. את שעות הבוקר שלו הקדיש לאסתר, כלתו. היא לא דיברה עברית, כי אם יוונית בלבד, וסירבה בתוקף לעבוד בעבודה כלשהי מחוץ לבית.

אפרים ופאני על הקטנוע של הלל

סבא ערך עמה קניות, לימד אותה לבשל תבשילים שהלל והוא אהבו (למורת רוחה), טייל עמה ברחוב והסביר לה במילים פשוטות, כל עניין ונוהג מקומי. כשנולדה פאני, המשיך לסייע לאסתר בהשגחה על הקטנה ובביצוע מטלות הקשורות בה. לאחר כל אלה, יצא לעבודת

השמירה.

את זמן השהיה שלו באתר הבניה, אחר הצהריים ובערב, העביר סבא בישיבה על כיסא מרופט, שמצא באתר הבנייה. ממקומו, השקיף על העוברים ושבים ברחוב, תוך שהוא מעשן באיטיות סיגריות ומאזין לרדיו הטרנזיסטור שלו.

באותם ימים, הצורך בשמירה באתר בניה, לא נבע מחשש גניבה של חומרי בנייה, אלא מפני ילדים, שהיו עלולים להיפגע, תוך כדי משחקיהם בין בורות הסייד והפיגומים. נוכחות השומר באה להזהירם מפני הסכנה שבמקום, וכי כדאי שיתרחקו וישחקו במקום בטוח יותר. סבא היה מתחיל שמירה אחר הצהריים, לאחר שהפועלים עזבו את המקום, והיה מסיים אותה בסביבות שמונה בערב, בערך.

עם תום עבודות הבניה באתר, היה הקבלן מתחיל בניה חדשה, באתר אחר. סבא נדד עם כל בניין חדש, שנבנה על ידי הקבלן הוכגרף. הקשר הקבוע שלו התנהל עם מנהל העבודה, שצ'ופק, שהתגורר ברחוב קראוזה.

בראשית שנות ה-70 התחיל הוכגרף בבניית הבניין, הגבוה ביותר שנבנה בשכונת אגרוֹבֶנֶק שלנו, בצומת הרחובות חנקין וסוקולוב, מול "כיכר השלושה", ליד ביתנו. הבניין היה מודרני מאין כמותו: רב קומות, מיועד למגורים ולמסחר. היו בו מעליות, חניון תת קרקעי ובית קולנוע סבוי, המשוכלל ביותר בעיר (קדמו לו בתי הקולנוע: ארמון, מגדל, רינה, גיל ורון). "כיכר השלושה" עמדה במרכז חולון (נקראה כך לזכר שלושה מתושבי העיר שנרצחו על ידי חיילים בריטיים בשנת 1946). במזרחה שכן בית הקפה היפהפה, סבוי, ובמערבה השתרע מעין גן ציבורי ישן מרוצף בטון, מאז ימי הבריטים. על שטח זה הוקם אתר הבנייה החדש, בו סבא השגיח במהלך מספר שנים. בתום הבניה, הפך המקום למרכז בילוי הומה אדם וידוע לכול.

לפני כל משמרת כזאת או מיד לאחריה, היה עובר דרך הדירה שלנו, עולה למעלה לשאול לשלומנו ולשטוח בפני אמא את כאבו ומר ליבו, על יחסה של רולה (אסתר) אליו ואל פאני התינוקת. זו הייתה שגרת חייו.

כל יום, עם שובי הביתה מהלימודים, שאלתי את אמא "סבא כבר היה?" אם התשובה הייתה חיובית, משמעותה שהכול בסדר עמו.

לימים, כשרכשנו מכשיר טלוויזיה, היה סבא נשאר עמנו, לצפות בחדשות הערב. לאחר החדשות, יצא לדרכו הביתה, בשעות החשכה.

כיוון שכל אתרי הבניה החדשים היו סמוכים לדירתנו, נהגתי לבקר אותם לעתים, כאשר געגועיי אליו גברו. יש והבאתי עמי את חברותי הקרובות, וכולנו נהנינו לשוחח ולצחוק עמו. אם היו במקום עצי תפוזים או אגוזי פקאן, שנותרו כשרידים מגינת המבנה הישן (ברחוב ההגנה), היה סבא קוטף ומביא לנו מהפירות, מלוא חופניים.

תמיד היה מוסיף ואומר: "די ניסאלאך זענען נישט פאר מאינע פרעמדע-צעייך" (האגוזים הללו, לא בשביל השיניים התותבות שלי).

עוברי אורח היו מתחברים אליו והופכים להיות חבריו, גם אם לא הכירו אותו קודם לכן. סבא היה יושב עמם ומשוחח, תוך שהוא פוסע הלך ושוב סביב המקום.

די היה בכך שעובר האורח דיבר יידיש, וכבר הפך לחבר של סבא: "רעדסטו יידיש"? (אתה מדבר יידיש?), היה שואל.

"יו" (כן), באה התשובה של האיש.

"א גוטן אוונט. איר וואינט דו"? (ערב טוב. אתה, מתגורר כאן?), היה שואל "איר זענט פון פוילען? פון רומעניע? וואס מאכסטו? (אתה מפולניה? מרומניה? במה אתה עוסק?).

השיחה מיד הייתה קולחת לה, כאילו פגש מכר ותיק משכבר הימים. השכנים, שהתגוררו בסביבה, היו בעלי רקע דומה לזה של סבא, כך שלאחר שהכירו אותו, שמחו לסור אליו לשיחה קלה. הוא קרא לכל אחד מהם, "דער חאבער, מאיינער" (החבר שלי). היה מציג אותם בפניי, ומספר לי אודות כל אחד מהם.

זכור לי כיצד, כחודש לאחר מותו של סבא, בא לקראתי ברחוב, אחד מאותם "החברים" הללו. חבר זה, היה אהוב על סבא במיוחד. מאחר שהכיר אותי, ממפגשי עם סבא באתר הבניה, ידע שאני דוברת יידיש.

משראה אותי, מיד אורו עיניו ושאל בפליאה, "דער זיידע דאינער, וי איז דער זיידע"? (הסבא שלך, היכן הסבא?). איך זיך אים שוין זער א לאנגע צאייט?! (אני מחפש אותו כבר הרבה זמן!).

הדמעות שטפו את פניי. כל הצער והכאב פרצו ללא מעצור. לא יכולתי להבליג. מתוך בכיי המר, הצלחתי להוציא מפי משפטים קטועים ולספר לו, ביידיש, על מותו של סבא ועל התלאות שעבר קודם לכן.

"החבר", שמע את דבריי עד תום, ולא הוציא מילה מפיו, שחלילה תפריע לדבריי. פניו הביעו צער רב. ואף שלא הוסיף דברי ניחומים, ניכר היה

שהצטער צער רב על לכתו של סבא.

הוא הנהן בראשו מדי פעם, ופנה לדרכו שחות, ללא אומר.

כזה היה סבא "זיידע". אוהב אדם ואהוב, איש רעים להתרועע, בעל לב זהב.

14

סבא – ימיו האחרונים ומותו

בחודשים האחרונים לחייו, התקשה סבא, יותר ויותר, בהתנהלותו היומיומית. הוא התעייף בקלות ונחלש. באחת הפעמים, הבחנתי בו ממרפסת הדירה, הולך לאטו ברחוב. הייתי בטוחה שבכוונתו לעלות אלינו, לביקור. הזמן עבר וסבא טרם עלה. התקשיתי להבין להיכן נעלם. פתחתי את דלת הדירה והשקפתי למטה, אל חלל חדר המדרגות. סבא נגלה לעיניי עולה לאט לאט, תוך שהוא מתנשם, שואף ארוכות אוויר, שנראה כאילו חסר לו, אוחז את המעקה. פניו מעידות על המאמץ, שנדרש ממנו כדי לעלות מדרגה ועוד מדרגה.

"זיידע, וואס איז געשיין? די פילסט זיך נישט גיט?" (סבא, מה קורה? אתה מרגיש לא טוב?), קראתי לכיוונו.

סבא לא ענה, עד שהגיע לקומה השלישית, לקומה שלנו. כשנכנס לדירה, אמר בחצי פה, שבזמן האחרון אינו מרגיש טוב. אין לו כוח.

"געי צו צום דוקטור" (גש לרופא), הגיבה אמא.

"וואס ועט ער מיר העלפן?" (מה הוא יעזור לי?), ענה סבא. כדרכו, ביטל אף את הטוב שברופאים.

אמא דחקה בו לגשת לרופא בכל זאת, אולי יוכל לעזור. הרי אם מרגישים לא טוב פונים לרופא... אבל סבא התעקש שאין צורך.

ויכוח כזה היה מעלה את חמתה של אמא. היא ראתה את סבא בסבלו, אך הייתה חסרת אונים נוכח עקשנותו.

אני הייתי מאוד מודאגת. זה לא היה עוד סבא דב שהכרתי. חולשה גופנית כה בולטת, לא אפיינה אותו עד כה.

תוך כשבוע, מאז השיחה בדירתנו, החל סבא מפריש שתן דמי. כבר לא

הייתה ברירה, אלא לפנות לרופא. הבדיקות העלו שכליותיו אינן מתפקדות כראוי. הן לא הצליחו לסנן מהשתן, מסיבה לא ברורה. הוחלט להפנותו לבית חולים איכילוב החדש, שהוקם בתל אביב, לבדיקות מעמיקות. בית חולים זה נחשב למתקדם, מקצועי ומצויד במכשור המשוכלל ביותר באותה עת. הוא היה שונה לחלוטין מבית חולים דונולו א', בו סבא היה מאושפז בעבר בשל השחיקה בחוליות גבו.

הרופא האחראי כינס לחדרו, את אמא, יעקב, הלל ואותי. "לצערי הרב, עליי להודיע לכם שמצבו של יקירכם קשה. ימיו ספורים". קולו היה נמוך ופסקני. הוא זע בחוסר נוחות בכיסאו, וניכר היה שהוא מתקשה להודיע הודעה כה קשה לבני המשפחה. הרופאים אבחנו שסבא סובל ממחלת כליות נדירה, בה הכליות מתפוררות ופוסקות מלבצע את תפקידן. הופתענו מדבריו הנחרצים של הרופא. יעקב, אמא והלל, התעטפו בשתיקה. "מדוע הוא אמור למות, תוך ימים ספורים"? שאלתי בתוקפנות מה, "הרי ברשות בית-החולים מצויים מכשירי 'דיאליזה', המיועדים לטיפול בחולים הנמצאים במצב כזה!"

אמא, יעקב והלל, לא הבינו על אילו מכשירים, אני מדברת עם הרופא, ולכן המשיכו בשתיקתם.

טיפול "דיאליזה" נחשבו לחידוש בעולם הרפואה, ועדיין לא היו מוכרים לכול. "סבא שלך כבר בן 68", ענה הרופא, והמשיך, "בבית-החולים מצויים שני מכשירי 'דיאליזה' בלבד. אנחנו מעדיפים לטפל באמצעותם, באנשים צעירים מגילו של סבא שלך. הוא כבר אדם זקן. לא נוכל להקדיש לו טיפול וזמן יקרים, במקום לתת אותם לאדם, שיוכל להמשיך לחיות זמן רב יותר. קחו אותו הביתה, איננו יכולים לעזור לו".

בכך גזר הרופא את דינו של סבא.

ניסיתי למחות באוזניו ואמרתי שיש בוודאי דרכים אחרות לטיפול, אבל חיש מהר הבהיר לי, שאין סיכוי לשנות את ההחלטה.

הבנתי שגורלו של סבא למות בקרוב, וכבני משפחתו, יהיה עלינו לתמוך בו עד רגע מותו.

הרגשתי חוסר אונים נורא... לא יכולתי להשפיע בכלום.

אמא, יעקב והלל, לא ידעו מהי "דיאליזה", לא ידעו אילו שאלות לשאול וגם לא התכוונו לדעת הרבה מעבר למה שאמר הרופא. הם היו בני עידן, בו דברי רופא נחשבו לדברי אלוהים חיים, אשר אין לחלוק עליהם, אין

לבקש עליהם הבהרות, בוודאי שאין להציע לו חלופות לטיפול. שתיקתם הייתה הסכמה אילמת להחלטת הרופא.

אבא השיב את סבא, במכוניתו, מבית החולים לדירתו. אחות של קופת חולים, נשלחה להדגים לאמא, איך יש להחדיר לו "קטטר", ואיך לרוקן את שקיק הפלסטיק, שהיה מחובר לצינורית "הקטטר". סבא הושכב במיטתו בכניסה לדירה, וצפה חסר אונים בשקיק הפלסטיק, שהתמלא שתן ורוד, שהלך והאדים מיום ליום.

בכל פעם בה שבתי מירושלים הביתה ובאתי לבקרו, התכווצתי כולי למראהו של סבא. עם מראות קשים אלה נסעתי חזרה לירושלים, לשבוע נוסף.

סבא לא הבין מדוע אינו מקבל שום טיפול, מה קורה איתו, למי ולמה בדיוק מחכים? הוא שאל כל הזמן, ועלינו היה לתת לו תשובות מתחמקות, לאורך כל אותם ימים, עד מותו. כיוון שלא רצינו לצערו ב"שורות איוב", השתדלנו להשרות עליו אווירה של תקווה.

אמא, שהגיעה אליו מדי יום, החליפה את שקיק השתן שהייתה מחוברת לקטטר, והשתדלה לשבת על ידו ולשוחח עמו. בשבתות, אבא נלווה לאמא. הלל יצא מדי בוקר לעבודתו, וכששב הביתה התכנס בשתיקתו. אשתו התמקדה בטיפול בפאני בת ה-4 ובעבודות הבית השוטפות. יעקב כמעט ולא הגיע.

סבא דעך מיום ליום. הוא לא הצליח לרדת מהמיטה הגבוהה, בוודאי שלא להתהלך בדירה או להתקלח. בימיו האחרונים, פסק להכניס לפיו דבר מאכל או משקה.

בפעם האחרונה בה הגעתי הביתה מירושלים, הבאתי לזיידע מעט ממרק העוף ("יויך") שאמא שהכינה. רציתי שיזכיר לו את טעם מרק העוף שהוא ואמא נהגו להכין בשנים בהן התגוררנו יחד. החלטתי להאכיל בו את סבא, אף שידעתי שלא המרק הוא שיציל אותו. הושבתי אותו וניסיתי להאכילו בכפית קטנה, ובלבד שיאכל משהו. דיברתי על ליבו כדי לחזק מעט את עצמו, והוא אכן אכל מעט.

"זיידע, ענדיק אופ די זופ" (סבא, סיים את המרק), בקשתי ממנו, אבל הוא לא היה יכול... מעיניו ניבטו עצב רב וייאוש, אשר קרעו את לבי. לא ניסיתי לטעת בו אשליות. ידעתי שימיו ספורים. הסתרת האמת הכאיבה לי מאוד. לימים, תהיה לי תחושה זזה, לפני מותו של אבא.

באחד הימים אבא והלל הבהילו אותו לבית החולים. מצבו הלך והורע. כששבתי בסוף השבוע הביתה, התקשרה אחות בית החולים וביקשה שנגיע בדחיפות, משום שמצבו של סבא קשה. הצטרפתי לנסיעה של אמא ואבא. יעקב והלל הגיעו בנפרד. "יש לי בשורה לא טובה. אבא שלכם נפטר. אני משתתף בצערכם", אמר הרופא.

יעקב והלל התעטפו בשתיקה. אמא פרצה בבכי, ואני כעסתי על הרופאים. חשתי שהם לא התאמצו די להציל את סבא שלי, האהוב. "אנחנו מאוד רוצים לנתח, ניתוח לאחר המוות, את גופתו של אבא שלכם", הוסיף הרופא. "אנו מבקשים ללמוד על מחלתו הנדירה. אנא, תנו לנו את רשותכם לכך".

יעקב לא היסס ואמר, "בסדר". הלל ואמא, לא הוסיפו מילה משלהם. השתיקה הייתה כהסכמה, ואיני זוכרת אם חתמו על מסמך כלשהו. כנכדה, לא יכולתי להתנגד, אך בלבי חשבתי במרירות, "עכשיו המחלה שלו פתאום חשובה לכם מאוד. אבל, עד עכשיו, לא הואלתם בטובכם לתת לו את השירות לו היה זכאי. לא השתדלתם, עבדו ועבורנו". פניתי לרופא ואמרתי שאני אמנם הנכדה, אבל אני מבקשת שלפחות יעדכנו אותנו בתוצאות הנתיחה. הרופא, כמובן, הסכים.

יעקב הזדרז לצאת מהחדר לכיוון היציאה. אמא והלל יצאו בעקבותיו. אני נותרתי מאחור. "איפה דב בקמן?" שאלתי את האחות. היא הסיטה וילון שהסתיר מיטה שעמדה במסדרון, עליה שכב סבא. ראשו נראה קירח יותר מהרגיל, עור פניו היה מכווץ ומתוח סביב עצמות לחיו. גופו, המכוסה סדין, נראה קטן ומצומק. ממש לא הגוף של סבא, אבל שרתה עליו שלוה, ניכר היה שהגיע אל הרגיעה, מאבקיו הסתיימו. עמדתי מנגד וחשתי את חוסר המשמעות שבחיים.

סבא הלך לעולמו ולקח עמו את כל זיכרונותיו, חוויותיו, רגשותיו. התבוננתי בו ארוכות, נפרדתי ממנו בליבי, סבתי על עקביי ויצאתי מהמחלקה. לצערי הרב, לא ניגשתי אליו, לחבקו, לנשקו או לומר לו מילות פרידה, ועד היום, אני מתייסרת על כך. כנראה שהמוות הפחיד אותי. לימים, כשאבא שלי נפטר, כבר נפרדתי ממנו. חיבקתי אותו ודיברתי אליו. את השיעור למדתי, בפרידה מסבא.

ירדתי לאולם הכניסה, שם המתינו לי אבא ואמא. זהבה וגבי בעלה, הגיעו

אף הם, אך מאוחר מדי. רצתי לקראתם, חיבקתי את גבי חזק, פרצתי בבכי מר וסיפרתי על מותו של סבא. לאחר מות סבא, כאשר הייתי מגיעה הביתה מלימודי, כמעט ושאלתי את אמא, בדרך שיגרה: "סבא הגיע היום?" אך מיד הייתי עוצרת בי ונוכרת, שסבא כבר איננו.

בן 68 שנים היה במותו (1.4.1902 – 3.7.1970).

אני מבוגרת מהגיל בו נפטר סבא, ומתקשה להאמין, כי היום אנשים בגילו של סבא נחשבים לצעירים יחסית. טיפולי "דיאליזה" ניתנים בכל הגילאים, ורופאים נזהרים מלקחת לעצמם את תפקיד האלוהים בהחלטה מי יחיה ומי ימות.

לאחר הנתיחה שלאחר המוות, נקבר סבא בבית העלמין, בגבול חולון בת-ים. תחת השם "בקמן דב", נפטר בכט' בסיון התש"ל. כל חברי ה"קיבוץ" הגיעו ללוויה. הגיעו השכנים שלנו בחנקין, כל בני המשפחה והחבריהם לעבודה.

יעקב, אמא והלל, ישבו "שבעה", בדירה של סבא. תוך זמן קצר, נקראנו לביה"ח, לשמוע אודות ממצאי הנתיחה. הרופא המטפל, אישר שבניתוח זיהו מחלת כליות, ומצאו גם שסבא עבר שני התקפי לב, שלא טופלו. שני התקפי לב אלה, היו עבורנו חידוש. היכן ומתי קרו? בעקבות מה? איך קרה שסבא לא התלונן על הכאב?

לאורך שנים נהגו כל בני המשפחה המורחבת לעלות לקברו. בהתחלה, היה מספר המשתתפים רב, וכלל אף את הנכדים והנינים, שנולדו עם השנים. אבל בחלוף הזמן, פחתה הנוכחות, ובני משפחה אחרים נפטרו אף הם. היום, רק אמא ואני עדיין מקפידות לעלות לקברו של סבא. אמא מדברת אתנו ביידיש ובוכה. היא אומרת לו, שוב ושוב, שהוא היה אבא טוב, ומבקשת ממנו, עבור כולנו, בריאות טובה. היא מלטפת את אבן המצבה ומרטיבה אותה בדמעותיה הרבות. כשאני לוקחת אותה משם הביתה, היא ממשיכה להפריח אל עבר המצבה, נשיקות מפיה, באמצעות כף ידה.

במחלת "הדמנציה" שלה, המתקדמת, היא רואה בעיני רוחה את סבא מדי יום. ולא רק אותו. היא רואה גם את מוישלה, לייבלה, איליק, כילדים קטנים, ולעתים גם את סבתא גולדה, אמא שלה. היא מספרת על השיחות שמתנהלות בינה לבין סבא, על כך שהוא מאחר לשוב הביתה, שהיא מתגעגעת אליו. היא מבקשת ממני, שוב ושוב, "אני, רוצה הביתה". אני, צביה, מתקשה להסתיר את דמעותיי.

על הדרך עץ עומד (שם השיר בעברית)

מילים: יצחק (איציק) מנגר

לחן: פיליפ לסקובסקי

אויפֿן וועג שטייט אַ בויס,

שטייט ער איינגבויגן;

אַלע פֿייגל פֿונעם בויס

זענען זיך צעפֿלויגן:

דריי קיין מזרח, דריי קיין מערב,

און דער רעשט קיין - דרום,

און דעם בויס געלאָזט אַליין

הפֿקר פֿאַרן שטורעם.

זאָג איך צו דער מאַמע : "הער,

זאָלסט מיר נאָר נישט שטערן,

וועל איך, מאַמע, איינס און צוויי

באַלד אַ פֿויגל ווערן".

"איך וועל זיצן אויפֿן בויס

און וועל אים פֿאַרוויגן,

איבערן ווינטער מיט אַ טרייסט,

מיט אַ שיינעם ניגון".

(...)

זה היה השיר האהוב על סבא, לו האזין בעונג, מפזם עם הזמר המושמע.

15

עוד על סבא

ספר זה הוא מצבת-זיכרון לסיפור חייו של סבא ברל-דב, "זיידע". אבל, בו בזמן, הוא גם סיפורה של תקופה, במהלכה עוצבו חיי שלי. ואף שסיפרתי על "זיידע", לא מעט, אוסיף עוד בפרק זה, עליו ועל קרוביו.

בטקס ברית-המילה של בני, ביקשתי מבן זוגי דאז, אמנון, להודיע למוהל כי התינוק יקרא: יואב-דב. דב, על שם סבא שלי. לדאבוני ולמורת רוחי, בעלי דאז הסתפק בשם יואב ולא מילא אחר בקשתי. למרות זאת ואף על פי כן, תקופה ארוכה נהגתי לקרוא ליואב, גם "דב'לה", כשם חיבה.

אין יום בו איני נזכרת בסבא, בגעגוע, אך גם בחיוך רחב. דמותו עומדת לנגד עיניי - בשמחות משפחתיות, תוך כדי ביצוע מטלות הבית, בזמן נהיגה, בימים מעוננים, תוך כדי צפייה בשדות בר ירוקים, רטובים מגשם, בים, בכל מפגש עם תרנגול אדום כרבולת ולקול משמע המיית יונים. בקיצור, מתי לא?

בכל פעם שחולפות בתוכי תחושות של אושר, על כך שארצנו כה התפתחה - בבנייה, בדרכי תחבורה, במספר היהודים החיים בה, בהישגיה - אני שואלת את עצמי, מה סבא היה אומר על כך? האם היה מזהה בארצנו, היום, את כל שהכיר כשהיה בחיים?

בגילי, אני מצטטת אמירות שלו, כמו: "אבא יפרנס את עשרת ילדיו, בעוד שעשרה ילדים לא יפרנסו אבא אחד", או: "לא אכפת לי שהשנים חולפות, אבל אכפת לי שהן לוקחות אותי עמן", ועוד ועוד.

בזיכרונותיי הוא מופיע - מוצק, שחום עור, מחייך חיוך קטן, סיגריה בין אצבעותיו, מתהלך בכבדות, חובש על קרחתו קסקט בד, או כובע לבד שחור, מהודר, ותולה אותו על הקולב בכניסה לבית, מיד עם בואו, תמיד מספר סיפורים, צוחק מהבדיחות של עצמו, מאזין לחדשות בידיש, מנחם, מרדים אותי בלילה.

דמות מורכבת היה סבא. מצד אחד, מפזם לעצמו שירים, מאוהב בסרטים ובהצגות. בו בזמן, מעשי ופותר בעיות. מצד אחד מפרח יונים, מגדל פרחים ואוהב גלים. בו בזמן, בעל-גוף, קצב, בשלן. מצד אחד, קשוב לזולת, נכון לעזור, רחום ורחמן. מצד שני נאמן וקנאי, ללא תנאי לבני משפחתו. בגלל תכונותיו, התקשתה אמא להבין את החלטתו לשלוח אותה בלילות חשוכים וקפואים, לכפרים רחוקים, להביא מהם אוכל למרתף בו התחבאו. לא אחת שאלה את עצמה, בקול רם, איך אדם רגיש ורגשן מאין כמוהו, שלח את הילדה שלו, נערה צעירה, לבושה לבוש קייצי וחסרת הגנה, הישר אל לב הסערה, תרתי משמע.

בכל שנות חייה, לא חדלה מלהרהר, באכזריותה הנוראה של השואה. הזיכרונות ומוראותיהם הוטבעו עמוק בגופה ובנשמתה, והיא לא השלימה עם מה שחוותה.

בחשיבה הגיונית הבינה תמיד שאביה שלח דווקא אותה, למשימות השגת המזון, בלית ברירה. אחרת, היו נידונים שלושתם למות ברעב ובצמא. ההיגיון שבתוכה, מחל לאביה מזמן. אבל בעומק ליבה נותרה תרעומת של ילדה, שנאלצה להתחלף עם אביה בתפקידים.

היא חשה שהיא לא הייתה כה אמיצה, כפי שהצטיירה בעיניו. לדבריה, היא לעולם לא הייתה שולחת את בתה שלה להסתכן, כשם שהוא שלח.

סיפוריו של סבא, מבוססי המציאות, נשמעו כסיפורי בדים, העולים על כל דמיון אפשרי.

סיפורה של אינג'ע קורנוויץ, היה אחד מהם.

אינג'ע הינדע קורנוויץ

אינג'ע הייתה מאנשי העיירה ("שטעייטישער") הבודדים, שסבא ואמא שמרו עמם על קשר לאורך שנים. הם ביקרו אותה ואת בעלה בכפר-סבא. וגם אינג'ע עצמה, הגיעה מדי פעם לבקרנו, ביפו. בינה לבין סבא לא

הייתה קרבת משפחה כלשהי, אבל סבא ואמא רחשו לה הערכה רבה. כשנכנסו הגרמנים לעיירה, הייתה אינג'ע אמא לשלוש ילדות פעוטות. בעלה ברח לרוסיה והתגייס לצבא. היא החליטה להישאר עם הפעוטות בעיירה.

באחת "האקציות" בגטו, נמלטה עם ילדותיה לבית-הכנסת ההרוס. הצליחה לעלות אל הקומה העליונה של "עזרת-הנשים", למרות המדרגות שנהרסו בידי המקומיים. במהירות רבה הוציאה ספרי תפילה מתוך הארונות והמגירות, הכניסה לתוכן את ילדותיה, והיא עצמה התחבאה בסמוך.

הגרמנים רדפו אחריה ומצאו אותה, הוציאו את שלוש הילדות וירו בהן למוות, לנגד עיניה. אותה הורידו בכוח למטה, וגרשו "למחנה העבודה". תוך זמן קצר נמלטה והצטרפה לפרטיזנים ביערות. בתום המלחמה שבה לעיירה, להמתין לבעלה ולניצולי המשפחה, אולי ישובו מרוסיה.

כמו סבא, אמא והלל, שהמתינו ליעקב, היא המתינה לבעלה. כיוון שחלף זמן רב והוא לא שב, הסיקה שלא נותר בחיים. לעומת זאת, אחיו של בעלה, שרד. השניים, החליטו להתחתן, עלו ארצה והשתקעו בכפר-סבא. לצערם, לא נולדו להם ילדים משותפים.

במהלך שנותיה בארץ, הייתה אינג'ע קורנוויץ פעילה מאוד בקרב ניצולי שואה והפרטיזנים. בעיקר שמרה על קשר הדוק עם "שארית הפליטה" מהעיירה סקאלאט, ביניהם, סבא ברל קצ'ור.

כעבור שנים, הגיע לפתע ארצה מאוסטרליה, בעלה הראשון. בתום המלחמה נאמר לו ולחיילים יהודיים בצבא הרוסי, כי יהודי העיירות הושמדו במהלך המלחמה, וכי הגויים הורגים בשארית היהודים השבים לבתיהם. לכן, החליט שלא לשוב עוד לסקאלאט, כי אם להגר לאוסטרליה. ביבשת הרחוקה נשא אשה חדשה והוליד ילדים.

בביקורו בארץ גילה כי נשאר בכל זאת קומץ ניצולים מהעיירה סקאלאט, ביניהם שני "קורנוויצים", המתגוררים בכפר-סבא. הוא איתר את הכתובת והגיע למקום, בהפתעה. הפגישה עם "אשתו" ועם אחיו, הייתה מרגשת וכואבת באופן שלא תתואר.

אינג'ע ואחיו סיפרו לו על כל שעבר עליהם במהלך השנים. על השמדת כל בני המשפחות, בכלל זה ילדותיו הקטנות, ועל כך שנישאו זה לזו לאחר

שנאשו מלהמתין לו. הוא מצדו, סיפר על קורותיו כחייל ברוסיה ועל משפחתו החדשה, שמעבר לים.

הבעל לשעבר, שב לאוסטרליה, כשהוא מותיר מאחוריו את "אשתו" אינג'ע ואת אחיו, שהמשיכו לחיות את חייהם בכפר-סבא. נשמע דמיוני? אכן, אבל אמת.

סבא ואמא, כאמור, חלקו כבוד רב לאינג'ע קורנוויץ. הם זכרו את עוז רוחה ואת התוכחות הקשות שהטיחה בגרמנים, ללא מורא. הם העריצו את פעילותה למען הניצולים ולהנצחת זכר הנספים. במיוחד, נפעמו מכוחות הנפש שלה, להמשיך בחיים למרות כל מה שעבר עליה.

לאחר מות סבא נחלש הקשר עמה. בהמשך, כל ניסיונותי לאתרה עלו בתוהו. לפי דברי שכנתה, היא עברה להתגורר בבית-אבות בעיר לאחר מות בעלה. בררתי, טלפונית, בכל בתי האבות בכפר סבא, והיא לא הייתה מוכרת להם. בני עיירה נוספים, שהיו חברים של סבא ואמא, היו עמם בקשר חלקי, אם משום שהתגוררו בערים אחרות ואם משום שאמצעי התקשורת באותם ימים, כמו טלפון, לא היו זמינים. עיקר הקשר בא לידי ביטוי במפגשי ה"אזכרות" השנתיות, ולעתים בביקורים הדדיים, ספונטניים.

חיים אקסל

חיים אקסל, שהיה בן דודה של סבתא גולדה לבית בלייך, התגורר עם משפחתו המורחבת בגז'מאלוב הסמוכה לסקאלאט. בעיירה זו התגוררו הוריה של סבתא גולדה, שמיל וסימה בלייך, ואחיה למחצה, אנוך, מנישואי אביה לאשה שניה, לאחר מות אמה. כולם הועברו מגז'מאלוב לגטו היהודי בסקאלאט, והושמדו יחד עם יתר היהודים שרוכזו במקום.

עם הגיעו ארצה, התגורר חיים אקסל בעיר נתניה (רחוב דיזנגוף) וניהל אטליז משגשג. בנו הבכור עשה חייל "כפרקליט צבאי ראשי", ואילו בנותיו הצעירות היגרו מהארץ והקימו משפחות בבלגיה ובאוסטריה. בשנותיה הראשונות של המדינה, נהגנו להגיע אליהם לביקורים, בעיקר לאחר שהייתה ברשות אבא מכונית שקיבל ממקום עבודתו. לאחר מותו של חיים מהתקף לב, דעך הקשר ולבסוף תם.

לעייצ'ע בייגל

לעייצ'ע בייגל (לבית גולדשטיין) הייתה קרובת משפחה של סבא. היא ומשפחתה בארץ שמרו על קשר טוב עם משפחתנו.

לייצ'ה, ששבה מרוסיה,
עם טוניה (בת 20 וחצי)
סקאלאט, 27.3.1946

ברוב שנות חייה התגוררה בשיכון "המזרחי" בעיר רמלה עם בעלה ושתי בנותיה. השתיים, פסיה וחדוה, היו בנות גילי והתחנכו בבתי ספר דתיים. לעייצ'ע הייתה אשה חביבה מאוד, דיברה עברית מצוינת והתנהגה כישראלית מלידה. היא נהגה להעלות זיכרונות מהעבר עם אמא וסבא.

עם הכיבוש הגרמני נמלטה לרוסיה. בתום המלחמה, שבה לסקאלאט,

לבדוק אם מישו מבני משפחתה שרד את השואה. לאחר שאיש מהם לא הופיע, הבינה שכולם הושמדו והחליטה לעלות ארצה.

לעייצ'ע ובעלה, אותו הכירה בהמשך, ניהלו בארץ אורח חיים דתי, כפי שהיו רגילים בבית הוריהם.

אנו נהגנו לבקרו ברמלה, לא אחת, ולעייצ'ע ביקרה אצלנו רבות, בעיקר באה לאחר שבנותיה עברו להתגורר בחולון. לאחר מות בעלה, עזבה את רמלה ועברה להתגורר סמוך לבנותיה.

עינצ'ה מילרד

עינצ'ה מילרד הייתה קרובת משפחה של סבא, מסקאלאט.

כיוון שהתגוררה בקרית-גת הרחוקה, נפגשה עם סבא ואמא באזכרות של ניצולי העיירה בלבד. אני זוכרת שהמשפחות נפגשו מעבר לכך, אבל נהגנו לשלוח אליה אגרות ברכה לקראת ראש השנה, ובהמשך התקשרנו טלפונית לדרוש בשלומה.

לא הכרתי אותה היטב, אך פגשתי את בנה, שהתגורר בעבר בראשון-לציון.

יוכבד שריד

יוכבד שריד למדה עם אמא טוניה בבית הספר העממי בסקאלאט, בכיתה

נמוכה יותר. לא הייתה ביניהן קרבה משפחתית. יוכבד ואחיה מוטל'ה, עלו ארצה כשנה לפני סבא ואמא, התגוררו בקבוצת יבנה (יוכבד ממשיכה להתגורר במקום עד עצם היום הזה), והיו פעילים בהנצחת זכר הנספים של העיירה בזמן השואה. הקשר שלה היה בעיקר עם אמא, באמצעות שיחות טלפון, בעניין ארגון האזכרות השנתיות. הכרתי את יוכבד ואת ילדיה, בעת טיול שורשים לסקאלאט, שארגן חיים ברונשטיין, והשתתפנו בו ב-1994. לאחר טיול זה, יוכבד ובני משפחתה ביקרו שם פעמים נוספות במהלך השנים.

חיים ברונשטיין

חיים ברונשטיין (1996) ארגן את טיולי השורשים לסקאלאט

חיים ברונשטיין אף הוא יליד סקאלאט. בילדותו, למד בערבים בבית הספר היהודי "תרבות", אשר פעל בעיירה. הוא שרד את השואה כילד ועלה ארצה, ערירי.

חיים עסק בהוראה בבית ספר "קרול", בפתח תקווה. לאורך כל חייו פעל להנצחת זכר יהודי סקאלאט שהושמדו בשואה, במיוחד בבית-הספר בו שימש כמורה אהוב על תלמידיו.

חיים עבד בשיתוף פעולה עם משרד-החינוך "ויד-ושם", בהכנת מערכי-שיעור בנושא השואה. כמו כן, כתב ופרסם ספר זיכרון ליהודי העיירה.

חיים ארגן טיולי שורשים לסקאלאט עם פרישתו לגמלאות, מאז מועד התפרקותה של ברית המועצות ועד מותו בערך ב-2011.

הוא דאג להקמת אנדרטה לנספים סמוך "לנובו שילקה", ויצר קשר הדוק עם הנהלת עיריית סקאלאט, לשמירת אתרים היסטוריים יהודיים במקום. כמו-כן, פעל לליקוט מצבות יהודים, שנשדדו ע"י המקומיים, מבית העלמין היהודי, לצורך שימוש אחר, כמו ריצוף מגרש ספורט.

אמא, טוניה, הייתה בקשר טוב עם חיים. שתינו נסענו יחד עמו לאחד מטיולי השורשים. ביקרנו אותו בביתו לאחר מכן, לאות תודה והערכה על פועלו.

לצערי, סבא, שכבר לא היה בחיים בזמן זה, לא זכה לשוב ולראות את העיירה.

חיים וישנייה

חיים וישנייה יליד סקאלאט, היה בן גילו וחברו הטוב של חיים קצ'ור (יעקב בקמן). עם כניסת הגרמנים לעיירה, ברחו חיים וחיים מהעיירה. במהלך בריחתם מזרחה, לרוסיה, נפצע חיים וישנייה ברגלו, מגלגלי רכב רוסי כבד. רגלו הפגועה נכרתה, הורכבה לה תותבת והבחור הפך לנכה.

בתום המלחמה, בשונה מחברו חיים, שב מרוסיה לסקאלאט לגלות כי משפחתו הושמדה כליל. בעיירה ההרוסה פגש את סבא ברל, את אמא ואיליק הקטן, אשר התגוררו זמנית בבניין העיריה, תוך שהמתינו לבואו האפשרי של הבן/האח, חיים/יעקב, ותכננו נסיעה משותפת עמו לאמריקה.

אמא, מצאה חן בעיניו של חיים וישנייה. הוא הציע לה לקשור את גורלה בגורלו, ולהתחיל יחדיו בחיים חדשים משותפים ביבשת הרחוקה.

טוניה הצעירה לא התלהבה מהצעתו. בינתיים פגשה את אריה ואת חבריו "קייבוץ", והתוכנית לנסוע לאמריקה התחלפה אצלה בתוכנית לעלות לארץ-ישראל.

חיים וישנייה במרכז, בין יעקב בקמן לטוניה וינסה, בטיול שורשים בסקאלאט, יוני 1996

חיים החליט לעזוב את העיירה, לאחר שנואש מלמצוא קרובי משפחה, שנותרו בחיים. הוא נסע לארה"ב, נשא אשה והקים משפחה.

לאורך כל השנים שמר על קשר באמצעות אגרות ברכה, מכתבים ושיחות טלפון, עם סבא, אמא, ובעיקר עם חיים קצ'ור (יעקב בקמן). חברו הוותיק. בכל ביקור

שלו בארץ, הביא עמו את אשתו, נפגש עם כל בני המשפחה, התעניין בשלום כולם. גם לטיול השורשים בסקאלאט הגיע יחד עם אשתו. כך קרה שאמא טוניה ואני נפגשנו עמם באוקראינה. לאחר מות יעקב, המשיך להתקשר אל אמא.

אמא, כדרכה, לא עודדה את המשך הקשר, לכן הוא פסק.
לאחר מות סבא נחלשו הקשרים השונים, עם ה"שטעטישערס" ועם
אחרים, חלקם מעבר לים.

16

מרדכי-לייב ואידים קצ'ור, מארגנטינה

בשנות העשרים המוקדמות של המאה שעברה, עוד לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה, החליט אחיו של סבא, מרדכי-לייב, לעזוב את גליציה ולפתוח דף חדש בארגנטינה.

ארגנטינה של אותם זמנים, קסמה מאד ליהודי מזרח-אירופה. ההתיישבויות החקלאיות, שהקים בה הברון הירש ליהודים, נחשבו לסיפור הצלחה. ארגנטינה הציעה למהגרים אליה שוויון אזרחי וחופש דת. מבחינה כלכלית, ארצות-הברית קסמה יותר. אך כיוון שסגרה באותו זמן את שעריה בפני מהגרים, הצטיירה ארגנטינה כברירת מחדל מוצלחת. מרדכי-לייב, עם אלפי יהודים אחרים, הגיע לבירה בואנוס-אירס והתיישב בה. הוא מצא במקום יהודים כמותו, שבחרו להתיישב בישובים עירוניים ולא בישובים החקלאיים של הברון-הירש. הם הקימו בתי-כנסת ובתי-ספר חילוניים ודתיים, השתלבו בחברה הארגנטינאית, היו פעילים בתנועות נוער ולמדו יידיש ועברית.

מרדכי-לייב יצא לבד אל דרכו, אך תכנן להביא אליו את אשתו וילדיו, לאחר שיתבסס במדינה החדשה.

תוך זמן קצר מצא עבודה כקצב, והחל לשלוח כסף לאשתו, אידים, (יהודית), וביקש שתצטרף אליו, יחד עם ילדיהם, כפי שסיכמו טרם נסיעתו.

לאחר מסע ארוך, ביבשה ובים, הגיעו אליו אשתו והילדים. כך יצא, שמרדכי-לייב, אשתו וילדיו, ניצלו מהשואה הנוראה. המשפחה התגוררה בשכונה קוצ'ה-קוצ'ה, בה התרכזו יהודים דתיים, וניהלה אורח חיים דתי. עם הזמן, נולדו לשניים ילדים נוספים, ולנטיין

וביאטריס.

אידיס הייתה עקרת-הבית, מרדכי ניהל אטליז כשר והילדים למדו בבתי-ספר מקומיים, דוברי ספרדית. הם היו פעילים במסגרות חברתיות יהודיות ובבית דיברו יידיש.

מימין: יוסל, ברטה, ריבלה, אידיס, ולנטין, מרדכי-לייב קצ'ור, רויזה וגולדה
התמונה משלהי 1934

מרדכי-לייב שמר על קשר מכתבים עם משפחת קצ'ור, שנותרה בסקאלאט, בעיקר עם האח הצעיר, איציק בקמן. כנראה שלאיציק היו תוכניות לחבור לאחיו מרדכי, שכן באחת התמונות שנותרו בבית הוריו, נמצאה תמונה שלו, בה נראה אוcho בספר לימוד השפה הספרדית.

במהלך מלחמת העולם השנייה, נותקו קשרי המכתבים בין משפחת קצ'ור בארגנטינה לבין משפחת קצ'ור בסקאלאט.

בתום המלחמה, חשב סבא ברל על אפשרות להגר לארגנטינה או לארה"ב, כדי להימצא בקרבת האח

איציק בקמן ובידיו
מילון השפה הספרדית

היחיד, שנותר בחיים, או בקרבת בני עיירה אחרים שהיגרו לאמריקה. התוכנית כמעט יצאה לפועל. סבא חסך כספים ואסף מוצרי מזון, לקראת הנסיעה. אבל אמא טוניה הכירה את אבא אריה, וכידוע החליטו על עלייה לפלשתינה.

לאחר עלייתו ארצה, איתר סבא את כתובת אחיו וחידש את ההתכתבויות עמו, אשר פסקו לאורך שנות המלחמה. את מכתביו למרדכי-לייב, כתב ביידיש, על גבי נייר דקיק ושקוף מעט, והיה שולח אותם במעטפה דקה, מבוילת בבולים מיוחדים למשלוח בדואר לחו"ל. במכתביו, סיפר על כל שעבר עליו ועל בני משפחתו במהלך המלחמה. על אובדנם של גולדה ושני הילדים, על השמדת יתר בני המשפחה ויהודי העיירה. סיפר על ה"בריה" ממזרח אירופה, על ההגעה ארצה ועל

נכדיו של מרדכי-לייב בארגנטינה

הקשיים עמם מתמודדים בארץ החדשה. באותם ימים, מכתבים לחו"ל עשו דרכם באניות. מכשירי טלפון פרטיים כמעט ולא היו בנמצא. לכן, עד שהיה סבא מקבל מאחיו מענה חוזר, היה חולף זמן רב. מרדכי-לייב אף הוא ענה לסבא במכתבים דקיקים וקלילים, משלו. את הבולים שלהם הורדתי מהמעטפות ושמרתי באלבום בולים. במכתביו סיפר על החיים בארגנטינה, על בניו ובנותיו שגדלו, נישאו, הקימו משפחות משלהם ועל החלטתו לעזור לנו. אחת לתקופה, שלח אלינו חבילות עשויות רצועות עץ דקות, שעשו דרך ארוכה בהפלגות ימיות. החבילות הכילו מצרכי מזון יבשים, ולעתים גם פרטי לבוש של ילדות, עבורי.

כל הגעה של חבילה ריגשה את סבא, ועוררה שמחה בקרב יתר בני המשפחה, בשל תכולתה העלומה. לימים, סיפרה לנו ריבה'לה, הבת הצעירה שלו, שאבא שלה חסך כסף

בקופה מיוחדת, לרכישת המוצרים הללו. הקופה הוצבה במקום מיוחד בדירתם, וכל בני המשפחה היו מגויסים לחיסכון, והשתתפו באריזת הפריטים לקראת השילוח לישראל.

לצערנו, מרדכי-לייב לא האריך ימים. הוא מת בהתקף לב פתאומי ונקבר בבואנוס-איירס.

אידיס הודיעה על כך לאחיו ברל (סבא דב), במכתב. מאותו זמן, החלה לכתוב אליו במקום בעלה שנפטר.

סבא קיבל את הידיעה על מות אחיו בצער רב ובכאב עמוק. מפאת פרק הזמן שחלף מאז הפטירה, לא מצא טעם בישיבת "שבעה", אבל בכל זאת נהג מנהגי אבלות אחרים לאורך שנת האבל.

סבא ומרדכי-לייב לא זכו להיפגש זה עם זה, אבל סבא ואידיס, זכו לכך. בראשית שנות ה-60, כתבה אידיס על כך שבתה ברטה, מתכוונת לעלות ארצה עם בעלה וילדיה, "כעולים חדשים".

ברטה מילשטיין הייתה הראשונה מבין ילדיהם שהגיעה ארצה. בהמשך הגיעו ארצה אחיה ואחיותיה, לביקורים ולעלייה.

יוסל (חוסה) קצ'ור ואשתו אסתר התיישבו בכפר-סבא, קרוב לבנים מרסלו ואדוארדו שהתיישבו בשומרון. ביאטריס זקס ובעלה מריו התיישבו בחולון עם בניהם שאול, ראובן וגבי. וכן, רויזה (רוסה) ובעלה מיקה, אולגה ובעלה משה, ולנטין ואשתו סילביה. כולם, על משפחותיהם.

שנת 1966, בעת ביקורם בארץ של אידיס, רויזה ובעלה.
מימין: אריה, טוניה, פוצ'י, אידיס, רויזה, מיקה, ברטה, משה, אניטה.

אידיס עצמה הגיעה לביקור, להתרשם מקליטתם, ולא היה גבול להתרגשות ולשמחה של סבא לבואה. אמא לא ידעה איך להנעים יותר את ביקורה אצלנו. סבא, שזכר אותה מסקאלאט, לא ידע את נפשו מרוב אושר, על שזכה לפגוש, לפחות, אותה. לא את כל האחייניות והאחיינים, זכה להכיר.

היו אלה, מהאירועים המאושרים בחייו. סבא התקשה להיפרד מאידיס, כשהגיע הזמן לכך. שניהם לא היו צעירים, והיה ברור להם שהיא לא תצליח לעמוד במסע דומה, בעתיד. זו הייתה פרידה לנצח, והדמעות נשפכו כמים. מיד עם שובה לארגנטינה, נפטרה אידיס וסגרה מעגל בחייה ובחיי סבא דב.

ברטה (לבית קצ'ור), הגיעה ארצה באמצע שנות ה-60, של המאה הקודמת, עם בעלה משה מילשטיין (ברטה קראה לו מאוריצי, והוא דווקא הציג את עצמו בשמו העברי, שמואל) ועם שני ילדיהם: הבן פוצ'י ראול (או ליפא בשמו היהודי), והבת אניטה (או חנה בשמה העברי). ברטה ומשה, היו בשנות הארבעים המוקדמות שלהם, וילדיהם היו בגילאי ה"עשרה". עם בואם, קיבלה המשפחה דירה בשכונת עולים ברמלה, ברחוב המעגל. כולנו הגענו אליהם לביקורים חוזרים, כדי לעודדם בראשית דרכם בארץ.

סבא, אמא ואבא, נפשם נקשרה בנפשם של ברטה ומשה, בקשר אהבה הדדית. סבא קרא לה תמיד בשם "בעטקע", כפי שנהגו לקרוא לה כילדה קטנה בסקאלאט, והרבה לשוחח עמה אודות אביה. באמצעותה, ניסה להשלים מידע אבוד אודות אחיו ומשפחתו, באיחור של שני עשורים. אמא, טוניה, הייתה מאושרת ונרגשת. סוף סוף, מצאה בת-דוד ממש, בשר ודם בחיים, והתקשתה לעכל שיש לה בני משפחה בארץ. היא, שכל חייה נהגה לבקש: "הלואי והייתה לי אחות", אהבה את ברטה, כאילו אחותה היא, ומצאה עמה שפה משותפת.

אבא אריה, שנותר ערירי לאחר השואה, אימץ את בני משפחת מילשטיין, כאילו היו אלה בני משפחתו שלו. הוא חיפש כל דרך להקל עליהם את הקליטה בארץ, החל ממציאת רהיטים נחוצים ועד מציאת עבודה לפרנסה. לא הייתה זו פעם ראשונה או אחרונה, בה נחלצו אמא ואבא לעזור לעולים

להיקלט בארץ. הם עזרו לעולים החדשים עמם נפגשו, מתוך טוב לב אינסופי, משיקולים ציוניים של אהבת המולדת ואהבת עם-ישראל.

ברטה, טוניה, אריה ומשה
מדרגות "אולמי גיל", 1970

משה מצא לעצמו עבודות זמניות, כדי לפרנס את משפחתו. אמא סידרה לברטה עבודה כמלצרית במקום עבודתה שלה, "באולמי-גיל", ברחוב גורדון שבתל-אביב. היא לקחה אותה תחת חסותה, לימדה אותה את כל הנדרש ממנה בעבודה באולם האירועים. כעבור תקופת זמן, צרפה אותה אליה, לצוות העובדות המצומצם של המטבח (המוכשרות ביותר). אף לקחה אותה עמה לעבודות חוץ בגן האירועים החדש, "גן-אורנים", ואחר כך לאולם האירועים של בית הכנסת הגדול, ברחוב בן-יהודה בתל-אביב.

ברטה תקשרה, בתחילה, עם העובדות האחרות, בידיש מתובלת ספרדית.

היא ענדה לאוזניה טבעות זהב גדולות, ונראתה חריגה בנוף המלצריות המבוגרות והרציניות, כולן ניצולות שואה.

בחלוף הזמן, ולאחר שהסירה את עגיליה (אמא העירה לה), התחילה לדבר עברית, וכבשה את לב כולם, בישרותה, בטוב ליבה, בחוסר צביעותה וכנותה הרבה. המעסיקים, מצדם, אהבו את חריצותה וזריזותה בעבודה והתעלמו מקומתה הקטנטנה.

לאחר פרק זמן לא ארוך, עזבה משפחת מילשטיין את רמלה, ועברה להתגורר בדירת 3 חדרים קטנטנים, ברחוב ספינת השלושה, בשכונת רמת-אליהו בראשון לציון (שכונת עזרה ובצרון, לשעבר). הדירה הייתה סמוכה למגורי הוריו של משה, אחותו ובני משפחתו, שהגיעו ארצה מארגנטינה, בעקבותיו.

משה עבד במקומות שונים, בעבודה לא מקצועית (במפעל אריגה, במפעלי טקסטיל, פלסטיק ועוד), וחיפש כל העת מקור הכנסה נוסף וקבוע.

אמא ביקשה מאדון קורן, בעלי "אולמי-גיל", שיקבל את משה לעבודת מלצרות חלקית, בשעות אחר-הצהריים, לאחר סיום עבודתו במקום העבודה העיקרי, וכך היה.

כשהפך משה לבעל ניסיון בעבודת המלצרות, מצא, בכוחות עצמו, עבודה דומה נוספת באולם אחר.

אני זוכרת שהקשר עם משפחת מילשטיין היה כה חזק, עד שבימי המתח, טרם "מלחמת ששת הימים" (1967) ועד תום המלחמה, התגוררו ברטה, משה ואניטה, יחד עמנו בדירתנו בחולון.

כעולים חדשים, חששו לחוות לראשונה, לבד, את המתח הביטחוני בישראל, ללא מקלט קרוב לדירתם. אבא ואמא, השרו עליהם בטחון והם סמכו עליהם שיושיטו להם יד בכל מצב.

ההורים הכירו לברטה ולמשה את כל חבריהם מ"הקיבוץ", ונהגו להזמין אלינו למפגשים, אליהם הזמינו את החברים.

בכל הפעמים בהן הגיעו אלינו, הביאה ברטה מתנות יפות לילדים שבינינו - לבלהה ולזהבה, בנותיו של יעקב, ולפאני בתו של הלל, וכמובן לאפרים ולי. ברטה לא קיפחה איש, בהתייחסותה המכבדת. כך למשל, עם אסתר-רולה אשתו של הלל, נהגה לשוחח בלאדינו, במפגשים משפחתיים בהם השיחה הייתה גולשת ליידיש. בכך ניסתה להנעים לה את זמנה, שכן אסתר לא הבינה יידיש.

בלילות בהם עבדה אמא "באולמי-גיל", היה אבא נוסע במכוניתו לתל-אביב, לאסוף אותה הביתה בתום עבודתה, סמוך לשעה 23:00. אם עבדו באותו לילה חברות מהעבודה, שהתגוררו בחולון, לקח אבא גם אותן והביאן עד לפתח ביתן. אולם, כאשר ברטה או משה עבדו באותו ערב, היה אבא אוסף במכוניתו, את אמא ואת שניהם במקום החברות.

בימים בהם עדיין התגוררו ברמלה, הסיע אבא את ברטה לביתה, תחילה, ואחר כך שב עם אמא הביתה. לאחר שעברו ברטה ומשה להתגורר ברמת-אליהו, הסיע אבא את שניהם לביתם תחילה, שב על עקבותיו לחולון, הוריד את אמא על יד הבית והמשיך בחיפוש חניה ברחוב.

אחרי לילה כזה, אבא היה מגיע הביתה לאחר חצות, אבל היה שבע רצון מהמצווה שקיים. הוא שמח לעזור. הייתה לו תחושה שחסך לכולם, את טלטלות האוטובוסים, זמן וכסף מיותרים.

כאשר אמא נאלצה לעזוב את עבודתה במלצרות, מסיבות רפואיות,

החליטו השתיים לעסוק עצמאית, בהכנת אירועים פרטיים ("קייטרינג"). הן חילקו ביניהן את קניית המצרכים ואת עבודת ההכנה. אמא אפסנה את כלי ההגשה בארון במרפסת המטבח, ואת המאכלים שהכינה, החזיקה במקרר קטן וישן שנתתי לה ועמד במרפסת הדירה. אבא אריה ורכב העבודה שלו, "גויסו" לתפקידי הובלה וסבלות. ללא עזרתו של אבא והרכב המסחרי שהיה ברשותו, לא היה ניתן להגיע לכל המקומות אליהם הגיעו שתי הנשים, לצורך הכנת האירועים.

טוניה, אריה, ברטה, משה ואפרים ליד ג'יפ הלנד-רובר של אריה (מהעבודה)
שכונת רמת אליהו, 1963

אבא היה מעביר את אמא, ברטה, משה והכיבוד, אל מקום הארוע. אחר כך שב הביתה והביא עמו שוב תבשילים וסלטים שהוכנו מבעוד מועד, ארגזי שתייה וכלי שולחן.

במהלך האירועים עצמם, סייע למשה בהגשה, בפינוי ובניקיון. בתום האירוע הסיע את ברטה ובעלה לראשון-לציון, ואחר כך את אמא והכלים, לחולון.

אמא וברטה נתנו בהכנת האירועים, את מיטב היכולות שלהן - בהכנה, בהגשה שובת לב, בעיצוב השולחנות והמפות, בקישוטי הפרחים ובפיסול הפירות והירקות. היו מקרים בהם מוזמנים סרבו לגעת בכיבוד, שכן חששו לפגוע בעיצוב האומנותי המיוחד.

השתיים רכשו מוניטין, בעיקר אצל מעריצים מקרב יוצאי ארגנטינה, שהיו

מקושרים עם ברטה.

הפקת האירועים הללו, הייתה כרוכה בעבודה קשה, אבל ההכנסות הנאות אפשרו רמת חיים טובה יותר לשתי המשפחות.

אבא לקח את פוצ'י, בנם של המילשטיינים, תחת חסותו. הבו, שהתקשה להשתלב בלימודים, התגייס לצבא מוקדם יותר. שם הכיר שם את בטי מאורוגוואי, השניים נישאו ונולדו להם הבן - שי, והבת - ליאת.

אבא הציע לפוצ'י לשלבו בעבודה, ב"תרמאוויל", כעוזר תחילה, ולימד אותו את מקצוע השירות באספקת מים חמים וקיטור, כדי שיוכל לפרנס את משפחו החדשה.

בדירה של ברטה ומשה בראשון לציון

עומדים: אניטה ומשה

יושבים: ברטה, בטי - אשתו של פוצ'י, פוצ'י ובנם - שי

פוצ'י קלט את המקצוע החדש, ולימים פתח חברה משלו, למתן שרותי חימום, עם אלי, חבר נוסף לעבודה "מתרמאוויל" (אף הוא בעבר עוזר של אריה). הייתה תקופה שחברה זו, התחרתה בזו שהקים אחי, אפרים.

כמובן, שהצלחתה של משפחת מילשטיין גרמה למשפחתנו סיפוק רב. מרגע שעברו להתגורר בראשון לציון, הגענו יותר פעמים לבקרם. בדרך כלל הגענו, ההורים, אפרים ואני. לעתים, הצטרפו להורים, סבא, הלל ואסתר. ברטה הייתה מכינה אז לכבודנו ממיטב מאכלי ארגנטינה הטעימים. אצלה ראינו לראשונה עוגיות אלפחורס ממולאי קרם חלב,

עוגה מקושטת בקרם חלב ובעלי כותרת של פרחי גלאדיולה (סייפנים) צבעוניים, כיסוני אמפנדה מטוגנים, פיצה מתוצרת עצמית אפויה בבית, ניוקי ורביולי מבושלים ועוד. לקינוח, נהגה להעביר בין כולנו כוס קטנה מדלעת ובה חליטת עלי משקה בשם מאטה. משקה ארגנטינאי זה היה עובר בין האורחים במעין טקס חברתי. היה עלינו לשתות ממנו לגימות קטנות באמצעות קשית.

בני משפחת מרדכי-לייב ואידים קצ'ור, המתגוררים בארץ, לדורותיהם עומדים משמאל: מרסלו קצ'ור, יוסל (חוסה) קצ'ור, ריבלה זקס, ברטה מילשטיין, טוניה וינטר, אסתר קצ'ור.
עומדים מימין: אריה וינטר, מריו זקס, אדוארדו קצ'ור
במרכז: כל ילדי הדור השלישי

בכל ביקור, משה השמיע לנו מוסיקת ריקודים דרום-אמריקאית (טנגו בעיקר), מתקליטים שהביא עמו מהמולדת הקודמת, והיה מספר בדיחות מצחיקות.

היה כיף לבקר אצלם.

קליטתם המצוינת של ברטה ומשפחתה, גרמה לרוב בני משפחתה בארגנטינה, להחליט לעלות ארצה.

כפי שכבר ציינתי, סבא, שנפטר ביולי 1970, לא זכה לראות את יתר ילדיהם של אידים ומרדכי-לייב מבקרים בארץ ועולים אליה בזה אחר

זה, מתיישבים ומכים בה שורש. בוודאי, לא ראה את הנכדים והנינים. אמא, יעקב, הלל ובני הדור השלישי, זכינו לראותם ואף להכיר את חלקם. ההיכרות הייתה משובבת נפש.

נוסף לילדי ברטה, אחותה ריבה'לה ואחיה יוסל, חיו עמנו וחיים עדיין, יתר בני המשפחות: בני הדור השלישי והרביעי: מרסלו, צביקה, אביטל, ענת, אביטל, חגית, ענת, סופיה, חוסה, הלל, ישי, עידו, מאיר, תמר, אדוארדו, מיכל, יוחאי, מיטל, אשר, יעל, נועה, עדי, עתניאל, תמר, פליסה, רומינא, לירון, אביב, כפיר, ורוניקה, קארין, נמרוד, ליאת, דלילה, ליהי, אורן, אדיר, אניטה, אדריאל תום, דבורה לרה, אלברטו, דליה, רותי, יעל, תומר, ויאולטה, אילן, דמיאן, ישראל, אלון, גל, ינה. נפלא!

עבודת הקייטרינג, בה עסקו ברטה ואמא, הייתה קשה מאוד ותובענית. חסרו להן רכב מתאים, מקום אחסון רחב, מתקן קירור גדול, כוח אדם מיומן ועוד. לכן החליטו השתיים לחדול מהעיסוק.

משה התחיל לעבוד בעבודה קבועה ב"בזק" בראשון-לציון, ברטה הפכה לעקרת-בית, פוצ'י ובטי עברו להתגורר במבוא חמה בגולן, עם שי וליאת. לאחר פטירת הורי משה, עברה אניטה להתגורר בדירתם הקטנה של הסבים, עם בעלה מותק (מרדכי) וילדיה, אורלי, שרון ואביבה. ברטה ומשה שכרו דירה בחולון, כדי להתגורר סמוך לריבה'לה, לטוניה ומשפחותיהן. ברטה ומשה הציעו לאניטה, בתם, להתגורר עם משפחתה, בדירתם המרווחת יותר, ללא תשלום, בזמן בו יתגוררו בחולון.

המעבר נראה הגיוני במיוחד, לאחר שהאחות ריבה'לה, מריו בעלה וילדיהם (שאול, ראובן וגבי), רכשו דירה בשכונת קריית-שרת בחולון. מריו ניהל חנות צורפים קטנה במרכז העיר וריבה'לה סייעה לו בחנות, בחלק מזמנה. נדמה היה, שברטה ומשה הגיעו למנוחה ולנחלה ואז חלתה בטי במחלה קשה. ב-1985 נפטרה ונקברה במבוא-חמה.

פוצ'י נשא אשה חדשה, מאחד הקיבוצים שבסביבה, הוליד עמה ילד משותף, נפרד ממנה, עבר לכפר-סבא, הפך לנהג מונית, נישא שוב לאביבה, והוליד עמה בת משותפת, שיר.

ברטה, הסבתא המסורה, נסעה לבקר את כל הנכדים, של שני ילדיה, בכל מקומות מגוריהם, עזרה רבות בגידולם וארחה אותם באהבה, בביתה. בינתיים, משה חלה במפתיע, נפטר ונקבר בחולון.

ברטה, האלמנה, החליטה לשוב לדירתה בראשון לציון, אך ללא הצלחה. הבת, אניטה, סירבה לפנות את דירת הוריה, בה התגוררה. ברטה, טובת הלב, שנתנה את כל כולה לילדיה ולבני משפחתה, לא ידעה את נפשה מרוב צער. באחרית ימיה, מצאה עצמה ללא דירה משלה וללא הכנסה מספקת לדיור ולמחיה.

ריבה'לה ורויזה - בנותיו של מרדכי-לייב,
עם יעקב בקמן - בן הדוד

אמא ואבא הצטערו על גורלה, אך נמנעו מלהתערב בסכסוך. פוצ'י, לקח על עצמו אחריות על הטיפול בה.

אני ניסיתי לערוך "סולחה" בין ברטה לבין הבת, וניהלתי עם שני הצדדים שיחות טלפוניות ארוכות. לצערי, ללא הועיל. אניטה התבצרה בעמדותיה ואף אחיה לא הצליח לשכנעה לפנות את הדירה. מעורבות משפטית, פתרה את הבעיה בהמשך, ואניטה עברה להתגורר בנס-ציונה.

בינתיים, שוב שכרה ברטה דירה, הפעם בכפר-סבא, סמוך לפוצ'י ולמשפחתו, וסמוך לאחיה יוסל ואשתו אסתר. בגילה המתקדם, נאלצה למצוא לעצמה הכנסה כמטפלת בתינוקות. בעבודתה זו, הייתה כה מסורה למטופלים ולהוריהם, עד שאלו המשיכו להעסיקה שנים רבות, עד שהתינוקות בגרו מאוד. באחרית ימיה, מותשת ממעברי דירה ומויכוחים משפחתיים קשים, עברה להתגורר בבית-אבות בהוד-השרון.

אולגה (גולדה) ובעלה משה בביקור
בישראל, בבית של טוניה ואריה בחולון.
גולדה היא בת נוספת של מרדכי-לייב,
ואחותן של ברטה וריבה'לה
מימין: משה, אולגה (גולדה) ואריה

ברטה, טוניה ואריה, הזדקנו ועייפו. הם נפגשו כבר לעתים רחוקות, באירועים משפחתיים בלבד, אם כי הקשר הטלפוני נשמר. בעיקר,

התקשרתי אני לברטה, לרגל החגים, כך סתם, כי אהבתי אותה ולא יכולתי לשכוח אותה ואת הזיכרונות הנעימים במחיצתה. בחתונה של מיכל, בתי, שלחתי - במיוחד - נהג ורכב, שיאסוף ויסיע אותה, את אחיה יוסל ואשתו, ואת זאב קטריינסקי, אל אולם האירועים. בתום האירוע, השיב אותם הנהג לכפר-סבא ולהוד-השרון.

ספטמבר 2002. דירת ההורים בחולון.
ריבה'לה זקס, גולדה ובעלה
צילום: מריו זקס, בעלה של ריבה'לה

כעבור שנה, בחתונה של אסף, האחייך שלי, פגשנו את ברטה בפעם האחרונה. הייתה זו עדיין אותה ברטה, קטנת הקומה, חביבה, מאירת פנים, רחבת לב ובדחנית, אך מותשת וחסרת כוחות. תוך זמן קצר העביר אותה פוצ'י לבית-אבות בעיר אזור.

היא נפטרה בחטף ונקברה בבית-העלמין של הוד-השרון. מאז מותה אין לנו קשר עם ילדיה, אבל לברטה האהובה, שמור אצלנו מקום ענק בלב ובזיכרונותינו.

את מקומה של ברטה, בקשר עם אמא, תפסה במשך השנים, ריבה'לה זקס (ביאטריס, הצעירה בבנותיו של מרדכי-לייב). לאחר מות בעלה מריו, עבדה כמטפלת בילדים, לפרנסתה. היא מתגוררת עדיין באותה דירה בקרית שרת, השכונה בה מתגוררת היום, אמא, טוניה. כשמשפחת זקס הגיעה ארצה, עזרו אמא ואבא, אף להם, בהיקלטות

בארץ. אבל, כיוון שהגיעו מבוססים כלכלית, באופן יחסי, היה להם צורך בעזרה פחותה מזו שהייתה דרושה לברטה ולמשפחתה. גם כאן, הציעה אמא לקחה גם את ריבה'לה לעבודת המלצרות והקייטרינג, בתור התחלה. אבל ריבה'לה לא מצאה את מקומה בעבודה זו ולא התמידה בה. היא הקדישה את זמנה לגידול ילדיה, סייעה לבעלה בחנות הצורפות ואחר כך עברה לעסוק כמטפלת בתינוקות.

הקשר של ההורים עם ריבה'לה ומריו זקס, היה טוב, אם כי פחות הדוק מהקשר שהיה עם המילשטיינים. מדי פעם, הזמינו אלו את אלו לארוחות, למפגשים ואירועים משפחתיים.

היום ריבה'לה כבר בת 85, ומגיעה מדי פעם לבקר את אמא ולשוחח עמה. אמא רוחשת לריבה'לה אהבה רבה, אבל בשל מחלת הדמנציה שלה, אינה זוכרת את ביקוריה. ריבה'לה, לעומת זאת, תמיד מסבירה ואומרת לי: "אני באה לטוניה, למרות הידיעה שהיא לא תזכור שבאתי. אני באה, בגלל טוניה שאני זוכרת, מהעבר". וכשאמא לא הסתדרה עם המטפלות שלה, היא הייתה אומרת: "אני לא רוצה אותן. אני אבקש מריבה'לה שתטפל בי". בשאריות הזיכרון של אמא, ריבה'לה נותרה צעירה, ובתור שכזאת וודאי תוכל לטפל בה.

כולנו אוהבים את ריבה'לה, בת הדוד של טוניה, בשל עדינותה, נועם הליכותיה, רגישותה והערכתה לאמא. יחד עם זאת, יש לציין שריבה'לה גם אינה חוסכת דברי שבח מאבא שלנו. היא תמיד אומרת: "כשבאנו ארצה, ברטה ואני יכולנו לצפות שנזכה ליחס אוהב ותומך, מטוניה, שכן אביה ואבינו, היו אחים. אבל, מאריה, שלא היה לו שום קשר דם אל שתינו, ממנו לא ציפינו לאהבה כה גדולה, לאכפתיות ולנתינה, כשם שזכינו לקבל ממנו, ולאורך שנים. הוא אדם יחיד ומיוחד, שלא נשכח לעולם". באותה נשימה, היא מצטטת את מריו בעלה, ואומרת על כל השנים הללו שחלפו: "היינו מאושרים, ולא ידענו".

גם אני, כמותה, לא נותר לי אלא לומר על השנים הנפלאות, הללו: "היינו מאושרים, ולא ידענו..."

17

יעקב בקמן (חיים-יעקב קצ'ור) 19.6.2012 – 11.1.1924

בריתם לרוסיה, של חיים וישנייה וחיים-יעקב קצ'ור (הוריי, התעקשו שאקרא לו "דוד יעקב"), הייתה אמנם למורת רוחם של הוריו של חיים-יעקב. אך בדיעבד, התברר שהשניים קיבלו החלטה נכונה.

לכל אורך ימי המלחמה לא שמר חיים קצ'ור על קשר כלשהו עם בני המשפחה. כנראה, היה עסוק בהישרדות יומיומית, ולא ניתן היה לקיים קשר מכתבים, לאורך תקופה זו. לכן, לא היה לו מושג, מה עלה בגורל בני המשפחה שנותרו מאחור.

בתום המלחמה לא הרבה לספר על תקופה זו. הדבר היחיד שסיפר היה אודות פציעתו הקשה של חברו, חיים וישנייה, אשר הפכה אותו לנכה. באותה נשימה, היה מוסיף, "אפשר לכתוב ספר על מה שהיה".

השניים עלו לרכבת שהובילה אותם לעיר רוסטוב, שבדרום מערב רוסיה. עם התקדמות הכוחות הגרמניים, המשיכו בבריחה מזרחה וצפונה, לסיביר. שם הועסקו באחד ממכרות הפחם, שפעלו ללא הפוגה, לספק כמויות אדירות של חומר בעירה, לייצור מכוניות המלחמה נגד גרמניה.

התנאים הפיזיים במקום היו קשים מאוד. המזון לא ניתן בשפע, הטמפרטורה הייתה מקפיאה במרבית הזמן, ולעובדים היה מחסור בלבוש מתאים לקור הסיבירי. התגמול הכספי על עבודה במכרות היה זעום, והתנאים במעונות העובדים, לא היו פשוטים.

בתום המלחמה כתב חיים קצ'ור מכתב למשפחתו שבסקאלאט, בו סיפר שהוא חי ומתגורר בסיביר. לאחר שקיבל תשובה מאחותו, לפיה המשפחה ממתנה לו, ענה במכתב נוסף. הפעם סיפר שהוא חי עם אשה, בתו של בעל תפקיד במנהל המקומי, וביקש שישלחו לו תמונה של בני המשפחה.

סבא, טוניה והלל, הזדרזו להצטלם ולשלוח אליו את תמונתם המשותפת. במכתב תשובה תהה מדוע אמו ושני אחיו אינם מופעים בתמונה, והוסיף שהוא עוזב את רוסיה, במסגרת חברתית של תנועת-נוער הקרויה "קיבוץ" של "השומר-הצעיר". את דבריו סיים באמירה, לפיה אין בכוונתו להגיע לסקאלאט, לפגוש את המשפחה. פניו לפלשתינה-ארץ-ישראל, והמסע שלו עתיד לצאת מהעיר קטוביץ בפולין. את מכתבו זה, חתם בשמו הפרטי השני, "יעקב", ובשם המשפחה "בקמן", שם נעוריה של סבתו.

מיד עם קבלת המכתב, יצאה אמא, טוניה, לקטוביץ, לפגוש אותו ולברר אם קיימת אפשרות שיצטרף אליהם, לנסיעה לאמריקה. בבניין ה"קיבוץ", פגשה את "המזכיר", אריה וינטר, אך את יעקב החמיצה. אריה סיפר לה שיעקב יצא לסוסנוביץ, עם קבוצת חברים. משם ימשיכו במסע לפלשתינה.

בעקבות המפגש עם אריה, השתנו התוכניות המשפחתיות של משפחת קצ'ור. אמא החליטה להצטרף לאריה ולקיבוץ "יד-שמואל", סבא והלל חברו אליה, ותוכנית ההפלגה לאמריקה נגנזה סופית.

יעקב, שיצא לסוסנוביץ במסגרת "קיבוץ המעפיל", פגש את חנה פורמן והתחתן איתה. לאחר מסע ארוך במסגרת "הבריחה", הגיעו "למחנה העקורים באנדול", במרסיי. שם המתינו מספר חדשים לספינה שתיקח אותם ארצה. במשך אותה המתנה, נולדו להם התאומות: זהבה ובלהה. זהבה נקראה על שם סבתא גולדה, ובלהה - על שם בלה, אחותה של חנה. גם סבא דב, טוניה, הלל, אריה ויתר חברי קיבוץ "יד-שמואל", הגיעו לאותו מחנה.

בפגישה עם "חיים" בנו, התקשה סבא לקבל הסבר מניח את הדעת, מדוע שינה את שמו הפרטי ל"יעקב" ואת שם משפחתו ל"בקמן". אולם, הוא לא קיבל מיעקב מענה לשאלותיו.

סבא רצה לשמר את שם המשפחה "קצ'ור", כזכר למשפחתו שהושמדה בשואה ("בקמן" היה שם נעוריה של באבע חנצ'ה. היו לו צליל ומשמעות גרמניים. בעוד ש"קצ'ור" היה שם מזרח אירופאי, אוקראיני). אבל, למען "שלום-בית" ואחידות משפחתית, ביטל את רצונו בפני רצונו של יעקב ומחל על כבודו. הוא מחק את שם המשפחה "קצ'ור" מכל המסמכים

האישיים, שלו ושל הלל. בכולם תיקן ורשם שם משפחה חדש: "בקמן". שינוי זה עתיד לגרום לסבא, טוניה והלל, קשיים רבים בתביעתם לקבלת פיצויים מגרמניה. ברשומות העיירה סקאלאט, לא הופיעו שמותיהם בשם "משפחת בקמן". היה עליהם להביא את איצ'ה, חבר של סבא, לתת עדות על כך שברל קצ'ור הוא ברל בקמן, ושהלל בקמן הוא איליק קצ'ור. יעקב, כדרכו, היה אדיש לחלוטין למחווה של סבא. הוא היה מרוכז בעצמו בלבד. למרות השינוי הרשמי, המשיך סבא לקרוא ליעקב: "חיים". כך נהג כל חייו.

כאשר הגיע זמנם של טוניה ואריה להפליג ארצה, בחר סבא להישאר במחנה שבצרפת, עד מועד הפלגתם של יעקב וחנה. הוא רצה לשהות במחיצת בנו, אותו לא ראה מאז 1941, ולסייע לו ולאשתו בטיפול בתינוקות.

באוגוסט 1948 הגיעו ארצה יעקב, חנה, הבנות, סבא והלל. אף הם שוכנו ב"מחנה העולים" (מעברה) ברעננה. איטקה הגיעה לפגוש את חנה אחותה. יעקב גויס לצה"ל והספיק להשתתף ב"מלחמת העצמאות", במערכה על כיבוש אילת (אז, "אום רשרש"), ונכח באירוע הנפת "דגל הדיו", המפורסם. במסגרת שירותו הצבאי פגש את אריה, שהיה אף הוא חייל. סמוך לשחרורו מהשירות הצבאי, עברו בני משפחתו להתגורר זמנית בחיפה, שם שהתה איטקה עם חברות מקיבוץ אפיקים (נשים וילדים, שהורחקו מקו העימות של הקיבוץ אל עורף המדינה), ואחר כך נדדו עם איטקה לאפיקים, ממש. הסיבה הייתה מחלת מעיים קשה בה חלתה התינוקת זהבה, ואשר דרשה טיפול תזונתי מיוחד. אחר כך הופנה יעקב על ידי "הסוכנות", לבחור דירה בשכונת "גבעת-עליה" ביפו, לכל ששת בני משפחת בקמן.

יעקב התלהב מדירה ברחוב 185 מספר 4 ("רכוש נטוש" של ערבים) בת שלושה חדרים. הוא הציע לאריה ולטוניה לעזוב את הדירה בראשון-לציון, ולאכלס את אחד החדרים בדירה המדוברת. הוא וחנה יאכלסו חדר שני, וסבא דב והלל יאכלסו את החדר השלישי בקומת הקרקע. אריה וטוניה קיבלו בשמחה את ההצעה, עזבו את ראשון-לציון עם שחרורו של אריה מהשרות הצבאי, ועברו להתגורר ב"גבעת-עליה" עם התינוקת צביה (אני).

טוניה עבדה "בכיתן", אריה עבד ב"תרמאוויל", הלל למד בבית ספר "דב

הוז", ויעקב מצא עבודה בחנות לתיקון מכשירי חשמל, ביפו. הוא למד מבעל החנות לתקן את מכשירים, ורכש ידע מעשי בחשמלאות. אחר כך עבד בעבודות חשמל בבנייני השיכונים, שהוקמו בשכונת קרית שלום, בדרום תל-אביב.

זהבה סיפרה, שלדבריו, עסק מעט בעבודות חשמל, ברוסיה. שם, בסיביר, פגש יהודי מסקאלאט שעבד כחשמלאי בבניינים חדשים שהוקמו במקום, שהציע לו להשתלב בעבודה אצלו. כך רכש ידע מעשי בחשמל. חנה נשארה בדירה לטפל בתאומות, בזמן שסבא טיפל בן. שלוש המשפחות התגוררו בחדרים נפרדים, אך חלקו מטבח ושירותים. החיים המשותפים הביאו לעתים לוויכוחים, לחיכוכים ולמתח בין בני המשפחה. חנה הביעה מורת רוח על כך שסבא מתערב בסדרי זמנה, באופן בו בישלה ואף בטיפולה בילדות.

אמא נתנה הסבר נוסף: "הייתה לחנה תחושה שסבא מעדיף אותך על פני הבנות שלה, ולא מקדיש תשומת לב ואחריות לתאומות". בתום יום העבודה, כאשר יעקב שב הביתה, הייתה חנה מעדכנת אותו בתוכן הוויכוחים והשית, שהתנהלו בינה לבין סבא.

קרה מקרה, על פי גרסתה של חנה, שבאחד הימים היה עליה לצאת לקניות, ולכן הפקידה את בנותיה להשגחתו של סבא. עם שובה, מצאה את שתי הילדות מחוץ לבית, משוטטות ברחוב ללא השגחה ומבלי שסבא הבחין בהעדרן. יעקב, מהיר החימה, התנפל על סבא בחמת זעם, דחף אותו, הכריז "ברוגז" גם על אמא ואבא, וגמר אומר לעזוב את המגורים המשותפים. ארוע זה קרה במפתיע, זמן קצר לאחר שמשפחת בקמן, שהגיעה ליפו, קראה לטוניה ואריה וינטר לעקור מראשון לציון, ולעבור להתגורר יחד עמם.

יעקב, בכעסו הרב, החליט לעבור להתגורר קרוב לאיטקה, אחותה של חנה, כאשר הוא ומשפחתו מנתקים כל קשר עמנו למשך מספר שנים. רק בעתיד, ייוודע לנו שעזבו למושב תל-עדשים בעמק-יזרעאל. יעקב, כנראה, פנה עוד קודם לכן לאיטקה וליוסף בעלה, שיעזרו לו במציאת עבודה כחשמלאי, ומקום מגורים חדש.

יוסף, כמנהל חשבונות בכיר ב"תנועה הקיבוצית", פנה לגזבר תל-עדשים ושאל אם יש לו עבודה בחשמל, עבור גיסו.

גזבר המושב ענה לו בתשובה, כי לא יוכל לספק עבודה בחשמל, אבל יוכל

להציע משרה בטוחה, בתשלום חודשי קבוע, בניהול מחלבת המושב. מאז אותה שיחה אחז יעקב בתפקיד שקראו לו "החלבן" - האחראי על המחלבה. היה עליו לקבל את חלב כל המשקים במושב, לנהל רישום שוטף של תכולת תקבולי החלב לאורך החודש. כמו כן, להתנהל מול "תנובה", ששלחה מדי יום מכלית לאיסוף התוצרת.

במקביל, עסק גם בתיקוני חשמל פרטיים. המשפחה קיבלה דירה בת שני חדרים, שהייתה בבעלות המושב ושילמה "מס-בתים", שהוטל על תושבי-חוץ, שלא היו חברי המושב. בלהה וזהבה למדו בגן-הילדים המקומי, ואחר כך בבית הספר האזורי בקיבוץ גניגר. חנה הייתה עקרת-הבית.

לאחר מותו של יעקב, ביקרתי פעמיים בתל-עדשים - פעם בטיול מאורגן ופעם בביקור פרטי, עם אמא. בזמן הביקור המאורגן, ניהלתי עם המדריך המקומי, אדם מבוגר מאוד, שיחה קצרה. "האם זכור לך אדם בשם יעקב בקמן?"

"בוודאי, יעקב 'החלבן', ענה לי בביטחון, והוסיף: 'אותו יעקב, היה אדם קשה, כעוס ולא נוח לבריות. סיפרו לנו שהוא 'ניצול-שואה', אז הבלגנו על סגנון הדיבור שלו, והשתדלנו להתעלם מהתנהגותו. היינו בטוחים שחוסר הסבלנות שלו נובע בגלל מה שעבר בשואה'."

בביקור הפרטי, עם אמא, פגשנו שניים מהחברים לכתה, של זהבה ובלהה - גדליה רייקין ואליק רון. ישבנו במשרד הרפת של כתריאל, אביו של גדליה. השניים סיפרו זיכרונות ילדות ועל זהבה ובלהה, בנות כיתתם.

כמו כן, התבדחו ביניהם, על "חוויותיהם" מיעקב החלבן. כילדים, נכנסו פעם למחלבה, כמעשה קונדס. כאשר גילה אותם יעקב, רץ אליהם במהירות, בכוונה לתפוס אותם, אך הם היו זריזים ממנו, חמקו תחת ידיו וברחו. יעקב, לא ויתר, הוא רדף אחר הילדים המבוהלים, בשבילי המושב, עד שנעלמו מעיניו. לדבריהם, הם נוהגים להזכיר ביניהם, עד היום, את "סיפור המרדף".

כשהאחיות חנה ובלה פורמן, ברחו עם הוריהן ברכבת מפולין לרוסיה, כבר הייתה אחותם איטקה חברה בקיבוץ אפיקים. אם הבנות נפטרה במהלך ההימלטות לרוסיה, והאב לא שב לרכבת לאחר שירד ממנה להתאוורר.

לאחר תלאות רבות, הגיעו שתי האחיות לקולחוז של פליטים, בו עבדו תמורת מזון ולינה.

האחות בלה נפטרה מדלקת ריאות ואילו חנה, בת ה-17 (ילידת 1927 בערך), נותרה במקום לבדה.

בתום המלחמה, הגיעו לקולחוז, מדריכים מתנועת "השומר הצעיר". בעזרתם הגיעה לעיר סוסנוביץ בפולין, שם הכירה את יעקב.

ב-1948 נפגשה בארץ עם איטקה פלד, אחותה, לאחר שנים רבות של פרידה. בין השתיים חודש קשר האהבה, במיוחד לאחר שמרבית בני המשפחה האחרים הושמדו או אבדו.

איטקה הייתה מבוגרת מחנה בשמונה שנים. היא נהגה לספר לזהבה, כי היא זו שהודיעה בשעתו, בבית הכנסת, על הולדתה של אחותה חנה (באותם ימים היה מקובל לרשום בבית הכנסת הולדת של תינוק). איטקה לא זכרה תאריך מדויק של הולדת אחותה, אלא רק שהיה זה בתקופת ראש-השנה.

אחות אחרת של חנה, מניה, נישאה לקצין יהודי, ועברה להתגורר בצ'כיה. האח, ולוולדה-זאב, התגייס ל"צבא האדום", וכנראה נהרג. אח נוסף, זכריה, שאף הוא שירת ב"צבא האדום", בחר להישאר ברוסיה לאחר מלחמת העולם השנייה. בשנת 1981 בערך, הגיע לישראל, לביקור. חנה, אחותו, כבר לא הייתה בחיים, אך הוא פגש את אחותו איטקה ואת גיסו יעקב. גם הוריי זכו להכירו.

אנו לא ידענו מדוע עזבה משפחתו של יעקב, ולא ידענו את קורותיה מאז. יתכן שיעקב חיפש עילה (באמצעות מריבה מיותרת עם סבא...) לעבור להתגורר עם חנה סמוך לאיטקה. יתכן שמצפונו יסר אותו, על כך שהוא נוטש אותנו, לאחר שהשפיע עלינו לעזוב את ראשון לציון ולהצטרף אל משפחתו ביפו.

סבא, מעולם לא דיבר על הנתק הזה באוזניי. לעתים, החליף עם אמא מילים ספורות, על הפרשה, אך לא מעבר לזה.

אני בטוחה שסבא, הרחום והרגשן, חש צער בליבו וכאב רב על התנהלות בנו. יום אחד, ב-1956 בערך, הגיע "דוד יעקב" ל"גבעת-עליה", במפתיע, לאחר שנים של היעדרות ונתק. מיד הכרתיו, אך הוא לא החליף עמי מילים רבות. כיוון שרק אני הייתי בבית, המתין בשקט לשובה של אמא.

עם הישמע פסיעותיה במרפסת, הסתתר מאחורי דלת הכניסה לדירה, כדי להפתיעה. ברגע שפתחה את הדלת, קפץ לקראתה. לרגע נבהלתי, היה נדמה לי שהוא סוטר לה על פניה. היום אני חושבת שכנראה ליטף את פניה.

כשהתיישבו סביב השולחן, סיפר לה על המעבר לתל-עדשים, על עיסוקו החדש, על מחלת הלב של חנה, על הבדיקות התכופות שהיא עוברת בבית חולים בלינסון, על תוכניותיו לעבור להתגורר במרכז, ו...ביקש שנבקר אצלם, במושב.

בבואו אלינו, "השלים" כביכול, עם כולנו, למרות שלא התנצל בפני איש. בהמשך ל"סולחה", נסענו - סבא, אמא ואני לתל-עדשים, לביקור ראשון. סבא הביא עמו מתנות אישיות לשתי נכדותיו: לכל אחת מהן, שרשרת ומדליון קטן בצורת לב, עשויים זהב. אמא הביאה מתנות משלה. עם הזמן, הגיעו בלהה וזהבה לביקורי גומלין, ב"גבעת-עליה", והיו פעמים בהן הגעתי אליהן ונשארתי ללון בביתן במושב. אנו, הילדות, השלמנו מידע הדדי במהירות. אהבנו זו את אלה מאוד, צחקנו ושיחקנו. עם הזמן, התכתבנו והחלפנו בינינו תמונות.

אהבתי את הביקורים בתל-עדשים. מרחבי השדות, השקט, בעלי החיים, האוויר הפתוח וריחות הכפר שנשמתי, היו עבורי עולם חדש וקסום. נהניתי מהחיים הפשוטים בישוב הכפרי, מנוף ההרים, ביניהם הסתתרה העיר נצרת, ומגלדת השמנת שאכלו בבית.

באחד מביקוריי אצלן, לקחו אותי הבנות עמן לקיבוץ אפיקים, לדודה איטקה האהובה. בביקור זה, נחשפתי עוד יותר לעולם שלא ידעתי אודותיו דבר.

התאומות אהבו להגיע ליפו, לחוש את טעם העיר, לרדת לחוף הים, לשבת על ספסל בגן-הציבורי הסמוך (תחת עצי האשל "בגן טולוז", דהיום) ולפטפט. הן סיפרו לי חוויות מבית הספר, וגילו לי לראשונה מהו

אחד האשלים מאחורי בי"ס "דב הוז", בירידה לים "בגבעת עליה"

בלהה מימין, זהבה משמאל ואני באמצע
בביקור ב"אולמי גיל"

"מחזור חודשי". לאחר כל ביקור כזה, שלהן, הייתי מלאה בשאלות הבהרה לאמא.

אולם, בביקוריהן התקשו ליצור קשר חם עם סבא.

בשונה ממני ומאפרים, שדיברנו עם סבא ועם טוניה בידיש, אוצר המילים שלהן בשפה זו, היה מצומצם. חנה ויעקב לא דיברו יידיש עם התאומות. ואילו סבא התקשה לשוחח עמן בעברית, כי אוצר המילים שלו היה מצומצם. למרות זאת, השתדל מאוד להפגין כלפי השתיים אהבה ואכפתיות, וניסה להשלים פער של נתק ארוך מנכדותיו.

עם אמא, דווקא יצרו השתיים קשר טוב. להפתעתי, הן לא קראו לה "דודה טוניה" כי אם "טוניה" בלבד (בשונה ממני, שהיה עליי לקרוא להוריהן: "דודה חנה" ו"דוד יעקב"). דיברו איתה בעברית וחיבבו אותה מאוד.

אחרי כשנתיים, עברו חנה, יעקב והבנות, להתגורר בחולון, בשכונת מפדה-אזרחי.

בסוף 1959 עברנו אף אנו לחולון, לרחוב חנקין במרכז העיר, לשכונת אגרובנק.

בפעמים בהן סבא היה מבקר אצל חברו איצ'ה לייטנר (אף הוא עבר להתגורר בשכונת מפדה), היה מוסיף ביקור בבית בנו, יעקב.

מאז שהפכנו כולנו לתושבי חולון, נפגשנו, הבנות, גם בבית הספר. סבא וחנה יצרו קשר חדש וטוב. משסולק גורם החיכוך ביניהם ולא התגוררו יחד, התקרבו השניים מאוד.

סבא נהג להגיע לעתים קרובות, לדירה ברחוב פרופסור שור 9. הוא ישב עם חנה במטבח וסיפר לה ביידיש, על כל שעבר עליו ועל בני ביתו בשואה, על עבודתו בסקאלאט ועל תושבי העיירה.

חנה סיפרה על משפחתה ועל עברה בשנים שחלפו. הבנות שמעו לראשונה את סיפורי המשפחה והעשירו, בעקיפין, את אוצר המילים שלהן ביידיש, שפה שלא הייתה שגורה על לשונן.

בכל המפגשים הללו, התמידה זהבה, במיוחד, לשבת על יד השניים ולהאזין. עד כה הכירה רק את סיפורי אמה, אך סיפורי סבה היו חדשים עבורה. לכן, האזינה בצמא לקורותיו בעבר. בלהה לעומתה, העדיפה פעמים רבות, לצאת מהבית, לבקר אצל חברותיה.

התאומות היו ביישניות, עדינות, תלמידות חרוצות, ושונות זו מזו. זהבה הייתה בהירת עור, שחורת שיער, בעלת עיניים כחולות (כעיניה של חנה), מסורה מאוד להורים ולאחותה. בלהה הייתה רזה, כהת עין, שחורת שיער, שחומת עור (כמו סבא והלל), קשורה לאמה ולזהבה, צחקנית, אוהבת חברה וגנדרנית.

באשר ליעקב, למרות הפיוס שנערך בינו לבינינו, הקשר שלו עם סבא לא היה חם או מקבל. הוא לא מצא עניין בשיחות שהתנהלו בין אשתו לבין אביו בנושאי מלחמה, שואה, עיירה, או בכל נושא אחר.

סבא נהג לספר, כי מיד עם בואו לביקור, נהג יעקב לפרוש לחדר אחר ולקרוא בעיתון, עד לרגע שסבא שם פעמיו הביתה. כל אותו זמן ארשת פניו הייתה זעופה, כאילו כעס על כל העולם. סבא, לעומת זאת, התנהג אל בנו כמו אב דואג.

"לחיים, כנראה, חסר כסף. חייבים לעזור לו", אמר סבא לאמא, באחת הפעמים בהן שב הביתה, מאחד מביקוריו אצל בנו.

בעקבות דבריו, הלכה טוניה והוציאה מהבנק סכום כסף נכבד ביותר, שחסכה זמן רב. היא נתנה אותו בידיו של סבא כדי שימסור ליעקב בביקורו אצלו. "תגיד לו במפורש, שאני זו שנתתי את הכסף, ושיחזיר לי אותו, כשיוכל", חזרה ושיננה באוזניו של סבא.

סבא, מסר אמנם ליעקב את הכסף, אך לא אמר לו שטוניה היא ששלחה את הכסף. הוא רק אמר, שיחזיר את הכסף כשירווח לו. יתכן שרצה להמחיש ליעקב, עד כמה הוא דואג לו.

"מדוע לא אמרת לו שהכסף שלי"? כעסה אמא על סבא, בשובו הביתה. "אתה תיראה שהוא לא ישיב את הכסף לעולם", הוסיפה בתוכחה. ויעקב, אכן לא השיב את הכסף, גם כאשר רווח לו... בדיוק כפי שטוניה צפתה שיקרה.

אמא לא העזה אף פעם, להבהיר ליעקב את העובדות לאשורן. בהכירה את מזגו חמום המוח של אחיה, החליטה להבליג. היא לא רצתה במהדורה נוספת של נתק משפחתי, כפי שקרה בעבר. וסבא שתק כדרכו, מתקשה להשלים עם המציאות.

יעקב, היה שונה מסבא, מאמא ומהלל. הוא אף פעם לא הפגין רגש כלפי חוץ. בשיחות משפחתיות דיבר בקול רם ובטון פסקני. לא מוכן היה לקבל דעות שונות משלו. בטוח תמיד בצדקתו. אם קרה חלילה, שמישהו חלק עליו, היה יוצא נגדו בשצף קצף, ומבט עיניו זועם. הוא היה בטוח שהוא יודע טוב מכולם, בכל תחום.

המשפחה, הקרובה והרחוקה, ואף חברי ההורים, נזהרו מלהיקלע לוויכוח כלשהו עמו, כדי שלא להרגיזו, חלילה.

פעם אחת ויחידה בחיי ראיתי את יעקב בוכה. היה זה לאחר שחנה נפטרה בבית חולים בלינסון בפתח תקווה.

איטקה הגיעה עם חתנה, חנן קרפ, לקחת את גופתה של חנה לקבורה בקיבוץ. כאשר הובילו את הגופה באלונקת גלגלים, לעבר הרכב, הלך יעקב אחרי האלונקה ובכה בכי תמרורים. הדמעות זלגו מעיניו בלי הרף, הציפו את פניו והרטיבו את חולצתו.

זהבה אמרה שהוא אהב את חנה, רעייתו, יותר משאהב את בנותיו, ובוודאי יותר מאשר אהב את שושנה, אשתו השנייה. רק מותה של חנה, גרם לרגש שבתוכו לפרוץ החוצה.

לעתים נדירות ביותר הגיע יעקב לבקר את סבא, כאשר התגורר עמנו, או לאחר שהתגורר יחד עם הלל, בדירה משלהם.

אבל, לסבא היה חלק בכך. ניתן לומר עליו את האמירה: "המוחל על כבודו, כבודו מחול". הוא מעולם לא דרש מיעקב, הסבר או התנצלות על יחסו כלפיו. הוא הבליג ומחל, ולכן כבודו היה מחול בעיני בנו.

אל הלל לא התייחס יעקב מלכתחילה. כשהלל נפטר, הכריז יעקב מיד

שאינו מתכוון לגדל זקן אבלות מעבר "לימי השבעה". הלל, כילד פעוט בעבר, ידע שיש לו אח ברוסיה. אבל השהות המשותפת ב"מחנה באנדול" וב"גבעת-עליה", לא הותירו בו שום חוויות או זיכרונות מאחיו הבכור. יעקב, מצדו, לא עשה מאמץ להכיר מחדש את אחיו הצעיר. הלל, נעים ההליכות, העדין והרגיש, לא דיבר עם יעקב כלל. לעומת זאת, לאסתר-רולה, אשתו של הלל, התייחס יעקב בכעס, בבוז מופגן ובחוסר הערכה מוחלט. ואסתר, אף שהייתה אשה פשוטה ודיברה עברית עילגת, התעלמה מהתנשאותו של גיסה, והייתה עונה לו כרצונה, מבלי להתחשב בו.

הלל הבחין בתנהגותו של אחיו כלפי אסתר, אך נמנע מלהעמיד אותו על מקומו. כמו האחרים, זכר את המריבה ב"גבעת-עליה", ולא רצה בהתלקחות מחודשת של מריבה משפחתית.

החתונה של יעקב ושושנה

יושבים מימין: דב, יעקב, שושנה, איצ'ה לייטנר ולאה אשתו מאחוריו, אפרים ואניטה.
עומדים: ברטה, משה, בלהה, זהבה, פוצ'י, צביה, אריה וטוניה

כולם נהגו בזהירות עם יעקב, התהלכו עמו על קצות האצבעות, כאילו "התהלכו על ביצים".

דוגמה בולטת ליחסו של יעקב לסבא, הוא המקרה הבא:
כאשר חנה נפטרה, היא הותירה אחריה שתי בנות צעירות שבורות לב.

מטלות הבית נפלו על כתפיהן הרכות. כבר בגיל 14 היה עליהן להתמודד עם קניות, בישולים וניקיון הבית. אולי, כדי להקל עליהן, החליט יעקב לשאת אשה חדשה, מיד עם תום שנת האבל. יחד עם זאת, בחר שלא לספר על כך לאיש עד למועד החתונה.

באחת השבתות, הגיע סבא לבקר את הנכדות, מבלי שידע שהן אינן בבית, כמו בכל ביקוריו בעבר, ללא הודעה מראש, מאחר שלא היו אז טלפונים, כדי להודיע באמצעותם על ביקור מתוכנן.

סבא צלצל בפעמון הדירה ושמע שניגשים להציץ דרך עינית הדלת, אך להפתעתו לא פתחו לו. סבא הקיף את הבניין, הציץ מבעד לאחד החלונות הפתוחים, לבדוק אם יש מישהו בבית. ואכן, הבחין ביעקב ובאשה לא מוכרת בדירה. הוא שב אל דלת הדירה וצלצל שנית, הפעם ארוכות, אך בכל זאת לא פתחו לו את הדלת. בבושת פנים, סב על עקביו וחזר הביתה כלעומת שבא.

קברה של חנה בקמן באפיקים

חנה, שהייתה בת 36 במותה, נקברה בבית העלמין של קיבוץ אפיקים על פי בקשתה. איטקה סיפרה לי כי היה עליה לקבל לכך את הסכמת חברי הקיבוץ, שכן בית העלמין המקומי שימש לקבורת חברי אפיקים בלבד. בצעד יוצא דופן, אושרה הבקשה, עוד טרם פטירתה של חנה.

מה הניע את חנה לבקש, לפני מותה, להיקבר באפיקים, בעמק-הירדן? מדוע כה הרחק מבעלה ומבנותיה האהובות? ומה גרם לחברי הקיבוץ לסטות ממנהגם, ולקבור אצלם אשה שאינה משלהם?

לזהבה לא היה מענה לשאלות אלו. היא אמרה כי מעולם לא שוחחה על כך עם אביה, והוא מצדו לא מצא לנכון להסביר.

כנערה צעירה, כנראה שלא שאלה את עצמה שאלות רבות מדי בענייני
מוות וקבורה. היא בחרה להאמין שחנה, אשר כה אהבה את אחותה,
ביקשה להיקבר קרוב אליה. היום כבר אין את מי לשאול.
איטקה הלכה לעולמה לפני שנים ספורות. בעלה יוסף נפטר בפתאומיות,
שנים רבות לפנייה.

יעקב, קבור בבית העלמין בחולון, על יד שושנה, אשתו השנייה.
בלהה, אף היא כבר לא עמנו, וקבורה "בבית העלמין ירקון".
בבית העלמין של אפיקים, על גדת הירדן הזורם לאיטו, קבורים היום,
סמוך לחנה בקמ - איטקה פלד ובני משפחתה היקרים, שהלכו לעולמם
בחלוף השנים.

לאחר מותה של חנה, נהגו בלהה וזהבה להתכתב עם איטקה, לשוחח עמה
טלפוניית ולהתארח אצלה. הן אמנם הגיעו לבקר את קברה של חנה, אך
הגיעו גם אליה, כי אהבו אותה.
יעקב ושושנה, אף הם הגיעו מדי פעם, לבקר במקום. איטקה, בעלה יוסף,
ילדיה - אסתר, זאב, חיים, בינה, ובני משפחותיהם, קיבלו את כל המבקרים
באהבה רבה.

לימים, הצטרפו לביקורים, בני הזוג של התאומות: גבי אזולאי בעלה של
זהבה, וילדיהם: שרון, אלון ולימור; אלי ליבר, בעלה של בלהה, ובנותיהם:
חני (על שם חנה ז"ל) וגלית.

איטקה, מצידה, הגיעה לבקר אצל שתי האחייניות שלה, בתל-אביב
ובראשון לציון. היא הרעיפה עליהן אהבה, יעצה להן, ניחמה אותן בצערן
ועודדה אותן כשהיו זקוקות לחיזוקים. מדי פעם הייתה מגיעה אף אלינו,
ליפו ולחולון.

אמא הייתה אז מכינה לכבודה ממאכלי ה"שטעיטאלע" (העיירה היהודית),
אשר בוודאי לא עלו על שולחן הקיבוץ: "א מארענירטער הרינג" (דג מלוח
כבוש בבצל, עלי דפנה וחומץ), "סטוג'ענינע מיט חרעיין" (רגל קרושה
קרה וחזרת), "געהקטער לעייבר" (כבד ובצל קצוצים), "וארעניקעס"
(כיסני תפוחי-אדמה) ועוד.

השיחה אז הייתה קולחת בעברית וביידיש. הנוכחים בלעו בצמא את
סיפוריה של איטקה, אודות ילדיה שלה, אודות הילדים בהם טיפלה
בקיבוץ, על אירועים בחיי הקיבוץ, על ספרים שקראה (היא קראה

הרבה), על קשריה המיוחדים עם אחותה מניה בצ'כיה ואחיה ברוסיה, על האידאולוגיה הקיבוצית, כאשר תוך כדי שיחה, נהגה לפנות לכל אחד מאתנו, בהטעמה נכונה של שמו, למשל: "אריה" (במלרע), "הלל" (במלרע) וכיו"ב.

אבא, במסגרת עבודתו, כשהיה נוסע לגליל או לעמק-הירדן, חש חובה לבקר את איטקה. כך גם נהג, כאשר הוא ואמא, נסעו לנופש בצפת או לביקור אצל חבר העבר, סגולין, בטבריה.

אבא, שהעריך את עשייתם של הקיבוצניקים, ראה בכל אחד מהם את הישראלי האידאלי, הנועז, העמל, האמיץ. הביקורים הקצרצרים באפיקים באו להביע הערכה זו. ראינו באיטקה בת משפחה אהובה. השתדלנו להתקשר אליה טלפונית ולהגיע אליה לבקרה, בשמחות ובעתות אבל.

איטקה חשה באהבה שלנו אליה והעריכה אותה. כאשר אבא אריה נפטר, התקשרתי אליה להודיע לה על כך. והיא, למשמע דבריי קראה בקול כואב וחנוק מבכי: "אריה אהובי, אריה אהובי". אני התקשיתי לעצור את דמעותיי.

כאשר הלכה לעולמה, הגענו אפרים ואני, ללוות אותה בדרכה האחרונה. הצטרפתי אז לנסיעה של זהבה ובני ביתה, ואפרים הגיע בדרך עצמאית, במיוחד.

העדרה הותיר בלב כולנו כאב אמיתי, עד היום. בחלוף השנים, חדלו יעקב ושושנה להגיע לקיבוץ. אולי כי התבגרו והתקשו לעמוד בטלטולי הדרך הארוכה. לאחר מותן של בלהה ושל איטקה, פחתו גם ביקוריה של זהבה בקיבוץ ובבית העלמין שלו.

בקיבוץ, ממשיכה להתגורר היום חנה, אשתו של הבן, חיים פלד ז"ל, שהלך לעולמו בגיל צעיר. אולם, אסתר, זאב ובינה - יתר ילדיהם של איטקה ויוסף - עזבו את הקיבוץ ועברו להתגורר במקומות אחרים.

בשנת 1964, לפני נישואיו לשושנה (כהן), מכר יעקב את הדירה הקטנה בשכונת מפדה ורכש דירה מרווחת יותר ברחוב ראש פינה 4. לאחר שהתחתן, הביא לדירה החדשה גם את שלושת ילדיה. מאותו רגע, הפך להיות אבא לחמישה ילדים, ביניהם, רבקה, הבת הבכורה, בת גילן של בנותיו.

רבקה, שחלתה בילדותה בשיתוק ילדים בשתי רגליה, נזקקה לקביים,

לאביזורים ולטיפולים מיוחדים. יעקב לקח על עצמו לדאוג לכל הצרכים המיוחדים שלה, בנוסף לצרכי הכלכלה וההשכלה שלה ושל אחיה הצעירים, משה ורוני. הוא סייע לרבקה להגיע אל ההסעות, שאורגנו עבורה על ידי ארגון "אלי"ן, ללימודים, לטיפולים, לבדיקות, לפעילויות נכים במועדונים מיוחדים, ודאג לנוחות מרבית בדירה, עבורה. כדי למלא את כל היעדים, ללא תלות ברכב ההסעות, החליט ללמוד נהיגה, ולרכוש רכב פרטי.

למרבה הצער, נכשל במבחני הנהיגה, פעם אחר פעם, וארך זמן רב עד שהשיג רישיון נהיגה.

זכור לי כי בעבר, כאשר עדיין התגוררנו ביפו, ניסה ללמוד לרכוב על אופניים וגם בכך לא הצליח. הוא ביקש מאבא שילמד אותו לרכוב על אופני העבודה, שהיו אצלנו בבית. אבא לקח את יעקב לרחוב טולוז השקט, הדגים והסביר לו כיצד רוכבים, כיצד שומרים על שיווי משקל, רץ מאחור, תוך שהוא אוחז במושב האחורי (ה"סבל"), אך ללא הועיל.

יעקב, נמוך הקומה, לא הצליח ללמוד לרכוב על אופניים. הוא נפל מהם, לא הצליח לאזן את ה"כידון", לא לחץ על הדוושות, כפות רגליו לא הגיעו לכביש ...

לבסוף, כשקיבל יעקב את רישיון הנהיגה, רכש מכונית חדשה והחל להקדיש את מרבית זמנו ל...רבקה.

בלהה וזהבה, ראו בעיניים כלות, כיצד טוב לב, חמלה והתחשבות, מנותבים לרבקה בלבד. לבנותיו, שרק לפני שנה התייתמו מאם ושיוועו לחיבה ואהבה מצדו, כמעט ולא הקדיש מזמנו או מתשומת ליבו.

זהבה הייתה תוהה לא אחת, בקול רם: "איך זה שאמא, חנה, הייתה חוזרת ואומרת לנו: אבא שלכן הוא אדם טוב".

ואחר כך, הייתה מוסיפה בהרהור: "יתכן שאהב אותנו, אבל רוב הזמן לא חשנו בכך".

משבגרו השתיים והפכו בעצמן לאימהות, הקדישו את כל כולן לילדיהן, כפיצוי על החסך שלהן באהבת אב.

תחליף לאהבה האבודה, מצאו בעיקר אצל איטקה, או לפחות אצל טוניה, שעבדה במלצרות בערבים, ובבקרים עסקה בגידול ילדיה שלה, ודאגה להלל ולסבא שהתגוררו עמה באותה דירה.

למרות שהתאומות סיימו את בית הספר היסודי בהצטיינות, הן הופנו על-

ידי יעקב ללמוד בבית ספר לפקידות ולא בתיכון רגיל. לאחר שתי שנות לימוד כבר התבקשו בבית לצאת לעבודה, ולסייע בפרנסת המשפחה המורחבת. אם לא די בכך, אז ביתר הזמן גויסו לבצע את עבודות הבית למיניהן, שכן רבקה לא יכלה לסייע בשל נכותה, ואילו רוני ומשה, הצעירים יותר, לא חויבו בעזרה בבית כלל, משום היותם בנים.

על עבודות הבית, ניצחה שושנה, שלא פטרה אותן ממשלות אלה. זהבה, רק התגייסה לצבא, ובלהה בקושי התבססה במקום עבודה (בגלל תת משקל, שוחררה משרות צבאי), ויעקב ושושנה כבר דחקו בהן להתחתן.

בביקורי אצלן, היה קורא לעברן קריאות זירוז: "חתונה, להתחתן, להתחתן!" כמובן, שפקודות רמות אלה הופנו לזהבה ולבלהה בלבד, בוודאי לא לילדיה של שושנה.

ליבי היה נחמץ בקרבי. איך אבא מדבר כך לבנותיו, שאלתי את עצמי. מדוע הוא מבטל את זכותן להחליט על השכלתן, על עתידן, תהית. הרי שושנה משתכרת מעבודת תחזוקה אצל רופא שיניים, ויעקב מקבל משכורת מכובדת "מהתעשייה האווירית", אז מה החיפזון, הרי אינו רעב ללחם. מדוע הקשיחות הזאת כלפיהן ואטימות הלב? במה חטאו?

לא הייתה לי תשובה לשאלות הללו, פרט לאחת: לזרז את יציאתן מהדירה. יעקב ושושנה לא איבדו זמן רב, ופתחו בחיפושים אחר חתנים לשתיים. הם נהגו לשתף בסיפורי החיפוש הללו, גם את הוריי.

אריה וטוניה היו חסרי אונים. "הוא האבא שלהן... לנו אסור להתערב... ובכלל, ליעקב כדאי שלא לומר כלום..."

והם לא התערבו.

המתח בדירת משפחת בקמן-כהן, הורגש היטב, בעלבונות שנהג יעקב להטיח בבנותיו המתבגרות, על לבושן ועל סגנון תשובותיהן. כל יציאה שלהן לבילוי הייתה כרוכה בהתניות. כל סטייה קטנה מההוראות ומהכללים שהוטלו עליהן, גררה אחריה צעקות ועונשים. שושנה עמדה מנגד ואף חיזקה את יעקב בהתנהגותו.

שתי הבנות חשו מושפלות עד עפר ולא מוערכות, למרות כל עשייתן למען המשפחה המורחבת. זהבה, בדרכה השקולה, ניסתה להבין את אביה, והבליגה. לעומתה, בלהה הרגישה ורגשנית, גמרה אומר להתעמת איתו ולהשיב לו ולשושנה על טענותיהם ודרישותיהם.

עמדה זו שלה, גרמה למתח נוסף באוויר, כי יעקב לא היה רגיל שחולקים עליו או מוכיחים אותו על מעשיו.

אין זאת, אלא שמניע אותו רצונו להפטר מבנותיו שלו, במהירות, אמרתי לעצמי, כדי שיעזבו את הדירה, הצפופה בבני נוער, וכך יתפנה מקום לילדיה של שושנה. אושרן של הבנות, עתידן המקצועי, או בחירתן החופשית במסלול חיים, הנראה טוב בעיניהן, לא עניינו אותו. הוא היה ממוקד מטרה.

חתונתה של זזהבה עם גבי אזולאי, נובמבר 1967
מימין: בלהה בקמן, אסתר קרפ בתה של איטקה מאפיקים, איטקה ואני

תוך זמן קצר, הכירה שושנה לזהבה, את גבי אזולאי. השניים התאהבו, נישאו "באולמי דליה" בתל-אביב, התגוררו תחילה בחולון ואחר כך עברו להתגורר בראשון-לציון.

כעבור כשנתיים, הכירו לבלהה את אלי ליבר. כשנישאו, התגוררו כל השנים בתל-אביב.

למזלן, שני החתנים התגלו כאנשים נפלאים, טובי לב, אוהבים, ואכפתיים מאין כמותם.

גבי ואלי גדלו במשפחות תומכות ועוזרות. הם ובני המשפחות שלהם, עטפו את שתי הנשים הצעירות באהבה רבה ובדאגה. משפחותיהם

הפכו להיות המשפחות שלהן. הן אלה שסייעו לשתיים, רגשית וכלכלית. בזמן שאני השלמתי את השירות הצבאי, למדתי באוניברסיטה וחיפשתי את דרכי בחיים, זהבה ובלהה כבר נישאו, עבדו, רכשו דירות צנועות והפכו לאמהות מסורות, ללא עזרה מינימלית מאביהן.

את כל חייהן הבוגרים, עשו ללא נוכחות מורגשת של יעקב ואשתו. בכל אותה תקופה, לא חדלו מלהשתומם על תשומת הלב האדירה שהקדיש אביהן לביסוסה של אחותן החורגת, רבקה, בעבודה, ברכישת דירה ורכב.

יעקב ראה בילדי שושנה ובנכדיה, את ילדיו ונכדיו. מנכדיו ומבנותיו שלו, שמר מרחק. בעיקר מבלהה. רוני, בנה האמצעי של שושנה, נשלח ללמוד בפנימייה של חיל-החימוש. רבקה נישאה ורק משה הקטן נותר להתגורר בדירה עם יעקב ושושנה. לאחר ששני הבנים נישאו, עברו יעקב ושושנה להתגורר בדירה חדשה יותר, לא הרחק מדירתה של רבקה. הם יצאו לטיולים רבים בחו"ל וחייהם היו שקטים וטובים.

בעוד זהבה ובני ביתה שימרו את הקשר עם יעקב ואשתו, בלהה נהגה אחרת. היא עמדה על זכותה, כבתו, לקבל ממנו ומאשתו השנייה, יחס הורי מכבד, גם אם לא עזרה כלכלית (אף שהייתה להם היכולת הכלכלית לעזור לה). היא מחתה על התנהלותם המתנכרת כלפיה וכלפי זהבה.

אביה ואשתו בחרו להתעלם מטענותיה ומקריאותיה. יעקב דרש לכבד תחילה אותו, עצמו, ולא מצא פגם בהתנהלותו. בכאב רב, חדלה בלהה מלהגיע אליו, ובעקיפין ניתקה בכך את הקשר בינו לבין נכדותיו, חני וגלית.

מעולם לא ניסה אביה לפייס אותה, לא יזם שיחת הבהרה כלשהי עמה, ולא חשב שעליו להתרכך מעט. הוא התעלם מקיומה כאילו מעולם לא הייתה לו בת נוספת. רק זהבה ובני משפחתה הגיעו אליו והקשר שלו עמם נמשך עד יום מותו.

בלהה ואלי, בעלה, יש והיו מגיעים לבקר את אריה וטוניה. בביקורים אלה שפכה בלהה את מר ליבה באוזניהם, וסיפרה סיפורים קשים אודות התבטאויותיו והתנהגותו של אביה כלפיה.

אריה וטוניה הבינו לליבה. מתוך הכרות ארוכה עמו, ידעו על אירועים מהעבר הרחוק, בהם היו עדים לאופיו. אריה הבטיח לבלהה שיספר לה

על אירועים אלו, לפני מותו, אבל בלהה שנפטרה בגיל 60, לא שמעה מפיו את הדברים. ארבעה חודשים לאחר מותה, נפטר אריה. אני קיימתי את הבטחתו והשלמתי לזהבה את המידע החסר.

הוריי נהגו כבוד ביעקב ובאשתו, התארחו אצלם והזמינו אותם מדי פעם לארוחות שהכינה אמא, אך מעולם לא העלו בפניו את נושא בלהה ויחסיו עמה.

שנים בודדות לפני מותה, הצעתי לבלהה שאערוך "סולחה", בינה לביו אביה. בלהה סירבה להיפגש עמו.

היו אירועים משפחתיים, בהם ישבו יעקב ושושנה סמוך למקום ישיבתם של בלהה ומשפחתה, אך לא החליפו ביניהם מילה. ואף שהבחין בה ובבנותיה, מעולם לא ניגש אליהן. לא הסכים למחול על כבודו.

בחלוף השנים, נודע לו מזהבה, על נישואי חני וגלית, על הנין והנינות שנולדו לו, ולבסוף גם על מחלתה האנושה של בלהה.

יעקב כבר היה זקן וחולה, אך התעקש שלא לבקרה בימיה האחרונים. "אני לא מתכוון להגיע ללוויה שלה", אמר באחד מרגעי ההפוגה "מהדמנציה" שלו.

בלהה, מצדה, ביקשה לציין על קברה, שהיא "בת חנה" בלבד, וכי שמו ושם משפחתו של אביה לא יופיעו על מצבתה. משפחתה קיימה את בקשתה במלואה.

מספר שנים לפני מותו, רכש יעקב חלקת קבר זוגית בבית העלמין בחולון, עבור שושנה ועבורו. מיד לאחר הרכישה, תכנן ועיצב את המצבה ופיקח על הצבתה בחלקת הקבר הזוגית.

שושנה, נפטרה בחטף (בסוף שנת 2010) ונקברה בחלקה. בשל מחלת "הדמנציה" של יעקב, לא הביאו לידיעתו את דבר מותה.

כחצי שנה לאחר מות שושנה, הלך גם יעקב לעולמו.

השניים קבורים, זה על יד זה, בבית העלמין בחולון, לא הרחק ממקום קבורתם של סבא ברל-דב והלל.

על המצבות של ברל, יעקב והלל, רשום שם המשפחה "בקמן". אין אף רמז לשם המשפחה: "קצ'ור".

18

הלל בקמן (איליק קצ'ור) 13.11.1985 – 15.3.1937

הלל, נולד בסקאלאט, והיה צעיר ילדיהם של גולדה וברל קצ'ור. בני המשפחה, נהגו לקרוא לו בשם החיבה "איליק". בן חמש היה כאשר התייתם מאמו, גולדה, אשר נורתה למוות על ידי הגרמנים. לפני כן, כבר נרצחו במיתות שונות, שני אחיו, הבוגרים ממנו, מויש'לה ולייב'לה, הסבתות שלו, הסב, הדודים, הדודות וכל עשרות בני משפחותיהם. נותרו איתו, אביו ברל ואחותו טינצ'ה, אליהם היה קשור מאוד. הוא זכר במעומעם את אמו ואת שני אחיו הצעירים, לפני שנתפסו "באקציות" נפרדות ונשלחו להשמדה. את אחיו הבכור, חיים (יעקב), אשר ברח לרוסיה עם כניסת הגרמנים לעיירה, לא זכר כלל. מאז 1941 הטלטל עם אביו ואחותו, ממקום מסתור אחד בגטו למשנהו, עמם אכל ממעט המזון שהשיגו השניים, להם המתין - בתום כל יום - מסתתר במזוודה בלב "הלאגער", עד שישקו אותו לעת ערב במעט מים, ויאכילוהו בחלק ממנת הלחם של אביו. עמם מצא מקלט בהמשך במתבן ובמרתף משפחת אומילינובסקי האוקראינית, במשך 9 חודשים. עם שניהם התעטף, בשמיכה משותפת ובלויה, במרתף קפוא, והאזין בדממה לצעדי החיילים הגרמניים, שהתהלכו בדירת המשפחה, למעלה. היה צופה באביו, ברל, סופר את הדקות, השעות או הימים, מאז יצאה אחותו, טינצ'ה, מהמרתף להביא מעט אוכל, ועד שובה חזרה, בשלום. כילד, לא הבין את הדרמה המתרחשת לנגד עיניו, אך נאלץ לתפקד כרגיל. אסור היה לו לחלות, להשתעל, לבכות בקול רם או להלין על המצב. והוא... ביקש רק "לשתות מים רגילים", לא מי שתן, לא מי שלגים. המפגש בין טינצ'ה לבין אריה, בתום המלחמה, שינה את חייו.

קיבוץ "יד-שמואל", לא קלט לשורותיו, זקנים, מבוגרים או ילדים. מטרתו הייתה לקלוט צעירים, שנותרו עריריים לאחר השואה, כדי שיעלו ארצה ויגשימו בה את ערכי תנועת "השומר-הצעיר".

אולם, בהתערבותו של אריה, ששימש "כמזכיר הקיבוץ", הורשו ברל ואיליק להצטרף לטוניה, וחברו ל"יד-שמואל". בהמשך הזמן התווספו אליהם מספר ילדים בודדים, כולל התינוק וובקה, בנה של חנה חמיילניק. איליק, שהיה אז כבן שמונה, לא ידע קרוא וכתוב. שנות המלחמה חלפו עליו בלי צעצוע כלשהו ובלי חבר בן גילו. בקיבוץ, התוודע לחברת אנשים צעירים, מבוגרים מעט ממנו, אך מחבקים, משתפים ומכילים. חוויותיהם מהמלחמה היו קשות לאוזניו, אך האנשים עצמם, היו חביבים, צמאי חיים וחדורי תקווה.

מדריכי הקבוצה, מינו את הלה באו, אחת מחברות הקבוצה, לשמש מורתו האישית של איליק. בפרק הזמן מאז עזבו את העיר קטוביץ, ועד מועד הגעתם למרסי בצרפת, היה עליה להקנות לו מיומנויות קריאה, כתיבה וחשבון, עד לדרגה אליה הגיעו בני גילו בארץ.

בחתונה של זאב קטריינסקי
במרכז, מול עוגת החתונה, יושבת הלה באו
(מרכיבה משקפיים) ומסביבה מתרכזים כל חברי "הקיבוץ"

הלה כבר הייתה אז אשה נשואה, מבוגרת משאר החברים, משכילה, בעלת ידע רחב, כולל בשפה העברית. היא התעקשה לקרוא לאיליק, הלל, ולימדה אותו את החסר, לאורך כל ימי "הבריחה" מערבה. מכיוון שלא היה

לה ילד משלה, מצאה סיפוק רב ונחמה בעבודתה עם הלל. לאחר בואם ארצה, גידלו הלה ובעלה, כלב חמוד, במשך שנים רבות. לאחר מותו החליטה שלא לאמץ עוד כלבים. במקום זאת, אימצה צב, מתוך שיקול שיחיה עמם שנים ארוכות. היא גידלה אותו במרפסת דירתה, קראה לו בשם, דאגה לכל מחסורו ואהבה אותו.

הלל נהג להגיע מדי פעם, לבקר את הלה באו ובעלה, בדירתם ברחוב ועידת-קטוביץ, בתל-אביב. בכל פעם בה הזדמן לסביבת מגוריה, התדפק על דלתה, לראותה, להאזין לסיפוריה ולספר לה על קורותיו. בכך, הביע את הערכתו הרבה על כל שעשתה למענו. כאשר היה מגיע, הייתה מזמינה אותו לשתות עמה כוס תה, מכבדת אותו בדבר מאפה, משוחחת עמו ומאזינה לו.

אריה, טוניה ואף אני, הגענו לבקר אצל הזוג באו. בביקורים אלה התעניינה רבות במעשיי ובתכניותיי לעתיד. היא נהגה להציג בפנינו את תחביביה בתחום הציור והצילום. במיוחד הפליאה לצייר פרחים צבעוניים.

התמונות הראשונות ביותר של המשפחה, מימי הדירה המשותפת ב"גבעת-עליה", צולמו על ידי הגברת באו. היא צילמה את הלל כנער מתבגר, את הכלב שלנו, בובי, ואת האמהות הטריות, חנה וטוניה, ישובות על גג הבניין, אוחזות בחיקן את תינוקותיהן.

בעלה של הלה נהג לספר בביקורים אלה, על חוויותיו כנהג אוטובוס "דך", והפך כל מפגש למאורע משמח.

בני הזוג, נהגו להגיע לכל אירועי משפחות חברי "הקיבוץ", כמו בריתות, חגיגות בר מצווה וחתונות. בין השאר, לחתונות של זאב קטריינסקי ושל הלל.

אבא אריה העריך מאד את "המורה של הלל". כל חייו, הקפיד לשלוח לה ולבעלה, אגרות ברכה לרגל ראש-השנה, והתקשר מדי פעם לשאול לשלומם.

בזקנתם, אמצו הזוג באו, אשה ובתה הקטנה, אשר הגיעו ארצה מברית-המועצות והתגוררו קרוב לדירתם. לאחר מותה של הלה, סיפר בעלה, על כך שהחליטו להוריש את דירתם וכל רכושם, לאותן שתיים - האם ובתה.

הלה השתדלה להשלים את ידיעותיו של הלל בתחומי הידע של בית הספר, אבל הוא התקשה לגשר בין ידע זה, לבין הידע שנדרש בפועל,

צדו הצפוני של ב"ס דב הוז

בבית-הספר ה"עממי" דאז.

בספטמבר 1949, כאשר הגיע לבית הספר "דב הוז" ב"גבעת-עליה", הייתה זו פגישתו הראשונה עם מסגרת הקרויה "בית-ספר".

הלל, שהיה כבן 11, שובץ לכתה התואמת את גילו אך לא את מיומנויותיו. הוא לא מצא את מקומו, במסגרת שלא הכיר עד כה, וכישוריו לא תאמו את אלה של קבוצת הגיל. הוא לא הצליח להשלים את הידע שחסר לו.

בבית-הספר לא אפשרו לו להשלים את השכלתו, לא שיבצו אותו לכיתת עולים, לא העמידו לרשותו מורה מלווה או מורה יועץ, או עובד סוציאלי. כיתות תואמות או אנשי מקצוע כאלה, לא היו באותם זמנים.

לא היה בבית הספר מי שיעודד אותו או יסייע לו להתגבר על קשייו, או יפיג את הפחדים והחרדות שנשא עמו מהשואה.

נוסף לקשייו בלימודים, התקשה בקשירת קשרים חברתיים עם תלמידים אחרים בכיתת הלימוד. הוא היה ביישן, מפוחד וחסר ביטחון. הלל החל לברוח מהלימודים, לים ולבתי הקולנוע ביפו. יש ולא התעורר בבוקר ולא הלך לבית הספר.

סבא לא ידע כיצד לסייע להלל, אף לא ידע כיצד לשוחח עם מחנכת הכיתה. הוא שלח את אמא שתלך אליה, במקומו. בפגישות אלה עדכנה המחנכת את אמא בהישגיו הנמוכים ובהיעדרויותיו הרבות. "המורה שלך אומרת שאתה לא לומד ושאתה בורח מהשיעורים", אמרה אמא בכעס, בידיש.

"אתה עצלן", הוסיפה, והפעם בעברית.

"אם לא תלמד, מה תעשה בחיים?" חזרה לשפת היידיש.

הלל חייך חיוך מבויש, לא ענה, בלע את עלבונו וירד במדרגות לחדר שלו.

סבא הניח לו לנפשו ולא הציק לו. אני, כילדה קטנה, נכמרו רחמי על הלל, וליבי יצא אליו. לא יכולתי לראותו בחוסר האונים שלו. התקוממתי כנגד הסטירות שחטף, לא אחת, מאמא. היה מקובל אז לחשוב, שילד שאינו מצליח בלימודים הוא "עצלן". לא היו אז אבחונים דידקטיים ופסיכולוגיים לזיהוי לקויות למידה או בעיות נפשיות. אמא, אבא וסבא דב, שהיו עסוקים במלחמת הישרדות יומיומית משלהם, לא הבינו את קשייו של הלל. לאחר שסיים, בקושי, את לימודיו היסודיים, יצא לעבוד בשליחויות. בכסף שהשתכר, קנה חוברות (גמד, טרזן, קולנוע, עולם-הקולנוע), ספרי בלשים (בעיקר, אגאטה קריסטי וארתור קונן דויל) ו...סיגריות. את חוברות הקולנוע כך בכרכים עבי כרס, העמידם על יד מיטתו ושמר עליהם מכל משמר. הוא נהג לפתור תשבצים שהתפרסמו בחוברות שרכש, וזכה בפרסים על פתרונות נכונים.

יותר מכל אהב לצפות בסרטים, שהוקרנו בבתי הקולנוע דאז - צליל, נגה, אלהמברה, מוגרבי, מרכז, אילת, גלרון. היו אלו סרטי אינדיאנים, מערבוני "המערב הפרוע", טרזן וסרטי אהבה אמריקאים, שלקחו את הלל, הילד הנצחי, למחוזות רחוקים. הלל כה התמיד בצפייה בסרטים, עד שאחד המקרינים, הציע לו לשמש כ"עוזר מקרין", בתשלום. עבודה זו הפכה אותו לאדם מאושר.

הלל עם חבר לפני הגיוס לצבא, 1957

מדי בוקר, היה מראה לי קטעי פילמים, שליקט מרצפת חדר ההקרנה בלילה קודם. היו אלה שאריות שנגזרו או נקרעו, מגלילי הסרטים, ולא היה בהם צורך עוד. כילדה, הייתי מתבוננת בקטעי סרטי-צילום (פילמים) אלה, כנגד האור, ומדמיינת לעצמי את תוכן הסרט. בפעמים אחרות, היה הלל יושב על

ידי ומספר לי את תוכן העלילה האמיתית של הסרט.
קריאתו הרבה, חשפה אותו לידע רב ולעולמות נוספים.
הוא הכיר שמות של סופרים, שחקני קולנוע, זמרים, במאים, זוכי פרסים,
וידע רבות על תולדותיהם.
מאז שלמדתי לקרוא, הפכתי להיות שותפה של הלל לקריאת ספריו
ועיתוניו, ובמידה מסוימת שותפה לעולמו. הייתי נכנסת למיטה הרחבה,
בחדר של הלל וסבא, וקוראת בלי סוף. בעיקר, את עלילות הבלש הרקולה
פוארו, ואת חוברות הקולנוע. לאחר הקריאה, כבר יכולתי להחליף רשמים
עם הלל.

עוד בטרם מלאו לו שמונה עשרה,
התגייס הלל לצבא, למד "קשר-אלחוטי"
ושירת ב"חיל הקשר". במסגרת זו, למד
נהיגה באופנוע צבאי, כדי למלא תפקיד
של "רץ גדודי".
אני זוכרת אותו כחייל שהשתתף
ב"מבצע סיני", בשנת 1956.
לאחר תקופת היעדרות ארוכה, הוא שב
הביתה, מגודל זקן פרא אדמדם, מלוכלך
ומלא סיפורים מהארועים בהם נטל
חלק. השרות הצבאי הפך אותו לפתוח
יותר, והוא שמח על כל הזדמנות לספר
את קורותיו.

אני זוכרת כיצד ישבתי במיטה של
סבא והאזנתי, בסקרנות רבה, לכל סיפוריו. בין היתר, סיפר על משימה
מיוחדת, בה הוטל עליו לעביר איגרת כתובה מעמדה א' לעמדה ב'. היה
עליו לנהוג באופנוע, תחת אש בלתי פוסקת, במהירות מטורפת. הוא ביצע
את המשימה באומץ רב, אבל הלחץ הנפשי שהיה כרוך בה, גרם לו לנשירת
שיער פתאומית.

בשירותו במילואים הוא צורף ליחידה מיוחדת, שתפקידה היה לאבטח
מובלעת שנותרה בידינו על הר הצופים לאחר "מלחמת-העצמאות".
חיילי המילואים לבשו מדי שוטרים, והיו נתונים למעקב תחת עינם

הצופייה של החיילים הירדנים. הלל שימש ביחידה כאלחוטן. בתום השירות הסדיר, חיפש עבודה לעסוק בה.

לאנצ'ל פריד, חבר של אריה וטוניה מתקופת "הקיבוץ" (במקצועו היה ספר, אך בארץ עבד "בדואר-ישראל"), נודע כי ב"דואר שליחים" של המברקה, מחפשים עובדים צעירים, בעלי רישיון נהיגה באופנוע, "יוצאי צבא" ובעלי כושר גופני טוב.

אנצ'ל, שחיבב מאוד את הלל (נהג לקרוא לו: "ילקו"), הציע לו את התפקיד והמליץ עליו באוזני האחראי.

הלל, שהתלהב מההצעה, התקבל לעבודה.

סבא, טוניה ואריה, היו אסירי תודה לאנצ'ל.

באותם ימים, טרם היות הטלפונים שכיחים בבתים - ועל טלפונים ניידים איש לא חלם - היה מקובל לשלוח הודעות דחופות באמצעות מברקים. היו אלה הודעות קצרות (טלגרמות), שהועברו "בטלפרינטרים", והודפסו על גבי נייר. תפקידם של הלל וחבריו לעבודה, היה לשמש שליחים, המעבירים את המברקים ליעדם. כמו גם מכתבי אקספרס ומכתבים רשומים.

ה"דואר", צייד את הלל בקטנוע קבוע ("וספה", או "למברטה"), עמו הגיע לכל קצות העיר תל-אביב, ועשה דרכו מהבית אל העבודה ובחזרה. בזמנו החופשי, היה רשאי לעשות בו שימוש פרטי.

עם השנים, רכש את הקטנוע ורשם אותו על שמו.

הלל אהב את עבודתו ואהב לספר, בצחוק רם, על החוויות המוזרות שקרו לו במהלכן. כך סיפר על מקרים בהם החליק עם הקטנוע על כתמי שמן שהיו מרוחים על הכביש, כיצד שרד אותם או לא כל כך (שבר את ידו, נשרט או נחבל קשות, כתוצאה מנפילה על הכביש).

מרבית המברקים, שהיה עליו למסור לתעודתם, היו מיועדים לבעלי תפקידים במשרדי הממשלה בתל-אביב, לראשי מוסדות לאומיים, לשחקנים, זמרים וידוענים. אבל מברקים רבים נשלחו גם לאנשים רגילים, לרגל ארועים שונים.

כך קרה שפגש, פנים אל פנים, דמויות מפורסמות, אשר "כיכבו" מעל דפי העיתונות היומית. הלל נפגש עם ממוענים אלה, שקיבלו אותו בסבר פנים יפות, שוחח עמם, הציץ לפנים דירותיהם, והם היו מחליקים לידידיו כמה

מעות, כ"בקשיש" (תשר, בימינו), על כך שטרח ועלה לדירותיהם (ברוב הבתים, לא היו אז מעליות), להחתימם על "אישור מסירה". על מפגשים עם מקבלי המברקים, היו להלל סיפורים מצחיקים, בעיקר בנושא ה"בקשיש".

כך למשל, באחת הפעמים, כאשר הגיע למסור מברק, התפתח ויכוח בין בני זוג, אם לתת לשליח "בקשיש" או לא לתת, ולאחר שהחליטו בחיוב המשיכו להתווכח על גובה הסכום. כל הוויכוח התנהל בידיש.

לא ניתן היה לחשוד בהלל שהוא דובר יידיש, הואיל והיה שחום עור, שחור שיער, מתולתל ובעל שפם. הזוג היה בטוח שהשליח בעל המראה המזרחי, לא יבין את תוכן שיחתם.

"ווי פיל דארפן אים געבן" (כמה צריך לתת לז?), התייעץ האיש עם אשתו.

"געב אים ויי פיל די פארשטייסט" (תן לו כמה שאתה מבין), ענתה. "איך ויל גורנישט" (איני רוצה דבר), הגיב הלל, לתדהמת בני הזוג, והלך לדרכו.

הלל היה משועשע מאוד מעצמו, וצחק רבות על כך שהצליח להפתיע את הזוג האשכנזי.

הלל על רקע הספרייה בחדר שלי

בכסף שהשתכר מעבודותיו, אהב לקנות לעצמו בגדים יפים, והקפיד על טיפוח הופעתו. הוא היה גבר יפה. עיניו הירוקות, היו מלאות רגש. החיוך שלו חשף שיניים ושפתיים יפות. בערבי שבת, היה יוצא עם חבר טוב, לבלות במועדוני הלילה "עומר כאיים" ו"אריאנה", ביפו העתיקה.

בפעמים אחרות רכש כרטיסים להופעות זמרים שהתארחו בארץ, כמו חוזליטו (אני כפיתי עליו, בבכי נורא, לוותר על כרטיסיו, למעני ולמען סבא).

כאשר היה הלל מגדל את זקנו (במילואים או כשישב "שבעה" על מות

סבא), היה הזקן שלו אדמוני, אבל שיער ראשו היה מתולתל ושחור. כדי לסרקו, היה מורח על תלתליו שמן "ברילנטיין" ריחני - נוזל שמנוני שהבריק את רעמת השיער וייצב אותה. לאחר המריחה בשמן, נראו תלתליו מסודרים במעין ערוגות. ריח "הברילנטיין" היה מתפזר בחדר, ומשאיר אחריו ניחוח נעים.

הלל הרבה לעשן והקריח בגיל צעיר. "הפחד אז, הוא שגרם לי לאבד את השיער בבת אחת". הוא התכוון למקרה ב"מבצע סיני", בו נשלח רכוב על אופנוע צבאי, במהירות, לעבר עמדה מרוחקת, כדי להעביר אליה הודעה. בשרות הצבאי, לקח על עצמו משימות נועזות, שאחרים לא העזו לקחת על עצמם. הוא היה גאה באומץ ליבו. תמיד שאף להיראות חרוץ, אחראי, בעל תושייה ואמיץ.

עם השנים, הצהיבו שיניו היפות ונחלשו החניכיים מרוב עישון. הלל היה הדוד החביב עליי, אך מעולם לא ראיתי בו "דוד". ראיתי בו אח גדול, טוב לב, רגיש מאוד, מצחיקן, שאהב להתבדח ולהתלוצץ, גם על עצמו. רוחב ידו לא ידע גבולות.

כך, למשל, כאשר עברנו להתגורר בחולון, קנה לנו, הילדים, אקווריום קטן, והעמיד אותו על גבי ארונית במרפסת המטבח. את האקווריום מילא בשפע דגיגים צבעוניים יפהפיים. כמו כן, רכש עבורנו חוברת לטיפול בדגי-נוי, תולעים כמזון לדגים, כלי עזר, כמו מד-חום וגוף חימום, צמחי-מים, חומרי חיטוי וריפוי.

אפרים ואני, ישבנו במשך שעות מול האקוואריום, עוקבים אחר הדגים. צפינו בהם שטים במים, מחזרים זה אחר זה, מתרבים, נלחמים על מזון. אבל שפע הדגים גרם לצפיפות רבה, שפגעה ביכולתם לחיות יחדיו והם מיהרו להשיב את נשמתם לבוראם.

אחר כך, הלל קנה מצלמה, שהצילום בה הפך לתחביבו העיקרי. הוא צילם, בדרך כלל בשבתות ובחגים, בעת מפגשים עם בני משפחה. הודות לו מצויות בידינו תמונות, המתעדות את סבא דב ואת אמא, בימיהם הטובים. הלל היה אדם נחבא אל הכלים, שמח בחלקו, מנומס, בן מסור לאביו ואח אוהב מאוד של אמא. הוא ראה בה "תחליף אם", והיה מוכן לעשות עבורה הכול.

כך למשל: במוצאי כל יום-כיפורים, נהגו להגיע לדירה שלנו, חברים מה"קיבוץ". ביניהם - חיה וזאב קטריינסקי, ברכה וזאב שטרייכמן, סימה

וטוביה קירשנר, אידה ואנצ'ל פריד, גניה וסאמק גרסון, רחל ונחום דימנט, רבקה ויהודה קניגסברג, חנה וחיים חמיילניק, שלוימה קופר ואשתו הראשונה, רחל ואבא סליפוי-קרני ועוד.

החברים נהגו להגיע ללא הזמנה רשמית ומבלי להודיע מראש על בואם, כדי לחגוג לאמא יום הולדת, ולשיר עמה באותה הזדמנות.

טוניה התקשתה אמנם לארח אותם בתום הצום, אך מצד שני לא יכלה שלא לטרוח לקראת בואם ושלא לקבלם בכיבוד הולם.

הלל, מאהבתו לאחותו ורצון להקל עליה, נהג לצאת איתי, ברגל, מחולון ליפו, בצהרי יום-הכיפורים, לקנות אצל הערבים כיבוד לכעשרים איש: פיתות חמות, זיתים ירוקים ושחורים, טחינה, חומוס, לאבנה טרייה, פלפל אדום חריף, מלפפונים חמוצים וקפה שחור.

כל הדרך חזרה הביתה, נשאנו, בסלים הכבדים שבידינו, את הכיבוד למפגש.

משהגענו הביתה, כבר הסתיים הצום, ואמא יכלה להתפנות לערוך על השולחן את כל שהבאנו מיפו.

החברים הגיעו, שניים שניים, אלו אחר אלו. לא היה גבול לשמחה מהמפגש המשותף וגם מהכיבוד הטעים.

הלל הרגיש נפלא. הוא חש שתרם להצלחת המפגש והקל מאוד על אמא. הוא חסך ממנה טרחה רבה לאחר הצום. אני הרגשתי כמוהו.

היו הזדמנויות נוספות בהן התלוויתי להלל. זכור לי היטב, המועד בו הגיע ארצה הסרט המפורסם, "סיפור הפרברים". חברתי ואני החלטנו לראות את הסרט, שהוצג אז בקולנוע מגדל בחולון. הלל ביקש להצטרף לשתינו. כנערה צעירה, היה לי מאוד מוזר ומעט לא נוח, שהדוד שלי, המבוגר מאתנו ב-11 שנים, מתלווה אלינו לסרט. אך להלל זה כלל לא הפריע. הוא צחק עמנו כל הדרך, הלוך ושוב, התבדח כדרכו, והחליף עמנו חוויות מהסרט.

היו להלל קשרים, עם נשים צעירות בנות גילו, אך אלה לא הבשילו למשהו קבוע. כנראה, שהלל הנחבא אל הכלים, התבייש בקרחת שלו, והיא העמיקה בו את חוסר הביטחון, אשר ליווה אותו בכל שנות חייו.

בשנת 1963 בערך, רכשו סבא והלל, את הדירה ברחוב דגניה 12. הם עזבו

את הדירה המשותפת ברחוב חנקין, ועברו להתגורר במקום החדש. כאבא דואג, ציפה סבא שהלל יתבסס בעבודתו ויקים משפחה משלו.

חתונתם של אסתר והלל, 28.5.1964

אחד העובדים ב"דואר השליחים", אשר הכיר את הלל, החליט לשדך לו בת של אחד מקרובי משפחתו. "יש לנו קרובת משפחה, רווקה שמוצאה מיוון, בערך בגילך, שאני רוצה להכיר לך". "אני מוכן לפגוש אותה", הלל ענה.

רולה-אסתר, הגיעה לביקור בארץ, אצל שבתאי, אחיה, שהתגורר אז בקיבוץ נווה-ים. במסגרת ביקורה, התארח אצל קרובים ביפו, בני משפחת היידו. אסתר מצאה חן בעיני הלל, אולם הוא התקשה לשוחח עמה שיחה מעמיקה או שיחה קולחת. היא דיברה יוונית בלבד, וידעה מילים בודדות

בחתונה של הלל ואסתר

מימין: זולי - בעלה של איבי - שכנים וחברים של הוריי, הרב, הלל - חותם על ה"כתובה" וסבא דב משמאל

בעברית. בפגישות היה עסוק בניסיונות ללמדה עברית.

לאחר מספר פגישות, החליט להתחתן איתה.

בתום מפגש בביתנו, עמה ועם קרוביה בארץ, היא השאירה את דרכונה, כדי שהלל יסדיר את ההליכים הדרושים במשרדי "הרבנות" בחולון, לקראת החתונה.

אני לא יכולתי להתאפק והצצתי לתוך הדרכון.

"הלל", קראתי בהפתעה, וחשתי למרפסת הדירה, שם עמד והשקיף לרחוב מתחתיו, "אסתר מבוגרת ממך בעשר שנים", הוספתי בהתרגשות. "ראיתי עכשיו בדרכון את תאריך הלידה שלה".

הלל היה נבוך. הוא לא ידע שקיים פער שנים כה גדול ביניהם. פניו החווירו, הוא התעטף בעצב ושתק שתיקה ארוכה. אמא וסבא שהצטרפו אלינו לשיחה, התעניינו במידע החדש, ולא ידעו מה לומר או לייעץ לו.

"אם אני לא מתחתן עכשיו, אז כבר לא אתחתן", קרא בייאוש מה.

"הלל אתה עדיין יכול לשנות את דעתך. בגיל שלושים ושמונה, ספק אם אסתר תוכל ללדת. איך לא שאלת אותה לגילה?" הקשיתי.

הלל אכן לא שאל אותה לגילה המדויק, אלא סמך על החבר לעבודה, שאמר שהיא בערך בת גילו.

משפחת היידו, לעומת זאת, ידעה היטב מה גילו של הלל, אך לא הביאה לידיעתו את גילה האמיתי של הכלה המיועדת. בחלוף השנים ידענו בוודאות, שאסתר בחרה שלא לומר להלל את גילה. היא עצמה ידעה מצוין מה גילו של הבחור התמים.

הלל לא רצה לעורר שערורייה, שכן זה עתה הציגה בפני משפחתו. יחד עם זאת, חש שניצלו את אמונו ואת תמימותו כדי להערים עליו.

לו ידע מה גילה המדויק, אולי היה מקבל החלטה אחרת.

עמדנו סביבו, מזדהים עם תחושותיו ודרכים לשמוע מה תהיה החלטתו. "אני אתחתן איתה, בכל זאת", אמר בעיניים מושפלות. הוא החליט לספוג את העלבון, והיה נחוש לעמוד מאחורי הבטחתו לאסתר, להתחתן עמה. ידענו מה עלולים להיות הקשיים בעתיד, אבל כיבדנו את החלטתו.

מאז אותה שיחה לא הועלה עוד ענין גילה של אסתר.

בעתיד, כאשר בתם של הלל ואסתר, פאני, ישבה "שבעה" על מות אמה, ביקרנו אצלה, טוניה ואני. "פאני, האם אמך נישאה לאביך, בידיעה שהיא

מבוגרת ממנו?" שאלתי.

"כן", אמרה והוסיפה, "אמא התפלאה מאוד, שהסכים להתחתן עם אשה מבוגרת ממנו בעשר שנים. אבל משפחת היידו שכנעה אותה שלא לדבר עם אבא על הגילאים שלהם. הם אמרו לה, שבגלל הקרחת, הוא נראה מבוגר ולא יורגש שהוא צעיר ממנה".

דבריה של פאני חיזקו באמא ובי את מה שחשנו כל הזמן. למשפחת הכלה היה חשוב לקיים את הנישואים, ולהתעלם במודע מהבעייתיות שבהם.

מיד לאחר החתונה (28.5.1964), צצו הבעיות.

אסתר הייתה חסרת מקצוע, כסף או רכוש. פרט למזוודה בה החזיקה את בגדיה ונעליה, לא הביאה עמה דבר. האח, הקיבוצניק, השתדל לעזור לה כספית, אך משאביו היו דלים. היא לא ידעה קרוא וכתוב בעברית, את שפת היומיום, למדה משמיעה, ולכן דיבורה בעברית היה שגוי. כל חייה, נהגה להציג את עצמה כ"אסתר", במקום "אסתר" (הפכה כל ש' ל-ס', וכל ס' ל-ש'), קראה להלל, "איליין", ולא היה ניתן להבין כראוי את משמעות דבריה.

לאחר החתונה, הכריזה שאין בכוונתה לצאת לעבודה מחוץ לבית. "עבדתי מספיק בחיים שלי", הכריזה בפסקנות. לדבריה, עבדה כמשרתת אצל

משפחה יוונית בתקופת המלחמה. לאחר מכן, עבדה כפועלת במפעל כלשהו, באתונה. זה... הספיק לה. היא הייתה מוכנה להיות עקרת-בית בדירה צפופה, ולא מעבר לכך.

סבא דב שמע את דבריה והחריש. הלל החליט שלא להתווכח איתה, ולקח על עצמו עבודה נוספת, כשליח של חנות פרחים. עם תום יום עבודתו בדואר, יצא רכוב על קטנועו לעבודתו השנייה, ושב הביתה בלילה.

בשעות הבוקר נשארה אסתר בדירה עם סבא, שלימד אותה עברית בסיסית, תוך כדי שהלך עמה לקניות, והדגים לה כיצד לבשל את המאכלים האהובים עליו ועל הלל. הוא טייל איתה והכיר לה את הסביבה. לאחר מכן, היה יוצא לעבודת השמירה שלו, ושב

פאני ואני,

חודש לפני גיוסי לצבא בדצמבר 1966, בדירתם של הוריה ברח' דגניה בחולון

הביתה בשעות החשכה.

עד שובם של הלל וסבא מעבודתם, נהגה אסתר לעסוק בעבודות הבית. היא הקפידה מאוד על ניקיון הדירה ומלאכת הכביסה. מדי פעם, רקחה מיני ריבה, מענבים.

לאחר קשיים מתמשכים בניסיונות להרות, ילדה אסתר בת, בניתוח קיסרי, וקראה לתינוקת "פאני" על שם אמה שהתגוררה ביוון.

כל ניסיונותיה בהמשך, להרות שוב, לא צלחו.

פאני הייתה מוקד השמחה בדירה. הלל צילם אותה ללא הרף. בכך הביע את אהבתו הרבה אליה. חסרונה של אם בכל שנות חייו, פגע ביכולת הבעת רגשותיו האבהיים.

פאני בת 9 חודשים במרפסת ביתנו בחולון
עם סבא דב, אמה אסתר, הדוד אריה והדודה טוניה

טוניה התייחסה אל פאני, כאילו הייתה נכדתה. היא ואריה, אבי, נהגו לבקרה, קנו לה מתנות, דאגו לה, והזמינו אותה ואת הוריה אליהם, רבות. בהמשך, באחת הפעמים בהן הגיעו הוריי לבקרני במעונות הסטודנטים בירושלים, הביאו עמם את פאני, הילדה הצעירה. כשעברתי להתגורר בראשון-לציון, הזמנתי אותה להתארח בדירתי לשישי שבת. לצערי, היא נתקפה בגעגועים להוריה והיה צורך להחזירה הביתה.

במשך השנים התעניין אבא אריה רבות בלימודיה ובתוכניותיה לעתיד (למדה אומנות ודפוס). לאחר מות הלל, כשנישאה ועברה להתגורר בבת-ים, היה מודאג נוכח קשייה הכספיים של פאני במימון רכישת דירה. הוא, אמא ויעקב, היו בטוחים שאסתר עדכנה את פאני בכך, שהיא היורשת של כמחצית מהדירה של הלל.

פאני עם סבה ואביה

סבא אהב מאוד את התינוקת החדשה, אך לצערו הרב, נדחק מכל קשר עמה. פאני הייתה כבת ארבע, כאשר סבא נפטר, והיא אינה זוכרת עד כמה אהב אותה ועד כמה השקיע בה, כתינוקת. מעשה שהיה, כך היה: אסתר החליטה לחנך את הילדה, כפי שראתה בבית אמה. כך, למשל, נהגה להכות אותה במקל אם סירבה לאכול. סבא, שנמצא בבית בכל שעות הבוקר, לא יכול היה לשאת את המראה. והיה מגונן על הילדה מפני אמה, תוך כדי הסברים שכך לא נוהגים.

לשווא.

"כעונש" על התערבותו, גזרה עליו אסתר, גזרות שונות, כמו איסור להכניס הביתה דגים מלוחים שכה אהב, או דגי קרפיון להכנת "גפילטע-פיש".

הלל, שנעדר מהדירה לאורך שעות רבות, לא ראה ולא שמע, ולכן לא התערב. סבא אמנם הפנה את תשומת ליבו לעובדות, אך הוא, שלא רצה להתעמת עם אסתר, או לא ייחס חשיבות להתנהלותה, לא התמודד עם הבעיות.

סבא המסכן הרגיש כזר בדירה שלו. הוא לא רווה נחת מכלתו. היא בישלה בדרך כלל מאכלים יווניים, שסבא לא היה רגיל אליהם. את מה שאהב מחקה מהתפריט. כדי לאכול ממאכליו האהובים, היה מגיע לבקרנו. ברגע שרק התיישב, הגישה לו אמא מתבשיליה, וידעה, שתוך כדי אכילה ישפוך את מר ליבו לפניה.

לי היה קשה לשמוע את דבריו. מצד אחד, ליבי היה עם סבא הסובל והכואב. מצד שני, התקשיתי להאמין למשמע אוזניי. הייתכן, שאסתר, המגיעה אלינו לעתים קרובות, שופעת חיוכים ובידיה חפיסות שוקולד, מתנהגת כך? אולי סבא הפך לאדם נרגן לעת זקנה? אמא שוחחה עם סבא וניסתה להראות לו זוויות אחרות, של ההתרחשויות. יחד עם זאת, כדרכה, בחרה שלא להתערב בחיי המשפחה של אחיה הצעיר. טענותיו של סבא הלכו ותכפו, עד כדי כך, שלא אחת בכה מרה, בנוכחותנו. אני, בחוצפה ובחוסר רגישות, אמרתי לסבא, באחת הפעמים, שנמאס לשמוע את התלונות האלה. על דברי, אלה, אני מתייסרת, עד היום. המציאות הוכיחה, ולי בפרט, שסבא צדק. אני טעיתי.

בת המצווה של פאני
יושבים: טוניה, זהבה אזולאי (בקמן), צביה וגבי אזולאי
עומדים: הלל, פאני ואסתר

אסתר, שהתקשתה ללמוד את השפה העברית, דיברה בשפה היוונית עם ילדתה, ואילו הלל דיבר איתה בעברית. יחד עם זאת, למד מעט יוונית, כדי לדעת לתקשר טוב יותר עם שתיהן.

הלל יצא עם אסתר לבילויים - מופעי מוסיקה ושירה יוניים, נסע עמה ועם הילדה, לביקורים משפחתיים ביוון וגם אצל קרובי משפחתה בארץ. אסתר דרשה להביא ארצה את אחותה הרווקה ואת אמה הזקנה. היא רצתה שאחותה תכיר חתן יהודי ותתגורר בארץ (האחות התרועעה ביוון עם בחור נוצרי ולבסוף נישאה לו), ושאמה פאני שבתאי, תתגורר אצלה. הלל לא יכול היה למלא אחר רצונותיה של אסתר. הוא הבהיר לה כי כל עוד היא מסרבת לצאת לעבוד, בעבודה שתכניס כסף הביתה, לא יוכלו לרכוש דירה גדולה יותר כדי לשכן בה את אמה.

אסתר לא ויתרה. היא רכשה ארגז מצעים גבוה, שעל ראשו הותקן מזרן, כך שישמש "מיטה". זו הוצבה במבואה של הדירה, ומעתה הוחלט כי שם סבא יישן. את הפעוטה העבירה מהחדר שהיה משותף לה ולהלל, לחדר שהיה של סבא. יתכן שחשבה לשכן את בתה ואמה באותו חדר. המקום, מול דלת הכניסה לדירה, הפך ל"חדרו" של סבא, מבלי שתהיה לו פרטיות מינימלית.

סבא לא אמר מילה וספג את עלבונו בשקט. הוא הרי גמר אומר בליבו לסייע להלל, אבל הכאב כירסם.

אנו לא ראינו ולא ידענו. הלל ובני המשפחה, נהגו תמיד להגיע אלינו, ואילו אנחנו לא הוזמנו לשם. גילינו את הדברים, רק לאחר שסבא חלה קשות, והתחלנו לבקרו ולטפל בו.

סבא הרגיש שאינו עוד חלק מהמשפחה, שאין מתייחסים אליו ושאין לו עוד מקום בדירה שלו. בבית, שהפך לדובר יוונית מהולה במילים עבריות, לא הצליח להבין על מה מדברים.

היחיד שהחליף עמו מילים ביידיש, היה איליק, והיחידה שהאזינה למר ליבו, היתה טינצ'ה, בתו.

למרות האווירה המתוחה ולמרות גילו המתקדם, המשיך סבא לצאת מדי ערב לעבודתו, כי במשכורתו של הלל בלבד, לא ניתן היה לפרנס את המשפחה. הוא המשיך להעביר להלל את משכורתו ואת גמלת הזקנה שלו. בתום שעות השמירה, עבר דרכנו, והשתדל לשוב לדירה, מאוחר ככל הניתן.

בחלוף הזמן, הפך הלל - השמת, הבדחן ואוהב הצחוק - למרוחק, סגור ועצוב. אסתר לא תמיד התייחסה בכבוד, גם אליו. היו מקרים בהם גערה בו, בנוכחות בני המשפחה או סטרה על ידיו, כשהשמיע דברים שלא היו

לטעמה. לאחר מקרים כאלה, הלל ניסה למחוק את הרושם הלא נעים של התנהלותה, בהתעלמות ממעשיה או בהפרחת איזושהי בדיחה.

סבתא פאני במרכז, בחתונה של הניה ואמנון
אהרונ, 8.8.1973
מימין: שבתאי, רותי, אני ואמנון
הבנות: פאני בקמן והבת של שבתאי ורותי

מיד לאחר מותו של סבא, שלחה אסתר כסף לאמה שביוון, כדי שתגיע ארצה ותחיה בדירתם הזעירה. מרגע שזו הגיעה, השתנה הבית לחלוטין. השפה, האווירה, התבשילים, והכללים על פיהם חונכה הילדה, הפכו "יווניים".

בזמן שאסתר עסקה בניקיונות אינסוף, אמה בישלה, סרגה ורקמה, גובלנים ומפות. לאות הערכתה לאמא טוניה, על

עשייתה למענם, העניקה לה מהגובלנים, במתנה.

הלל, אף שהיה המפרנס היחיד במשפחה, נדחק הצידה והפך לדמות שולית חסרת השפעה. למרות זאת, הוא זה שהלך לאספות ההורים, שנערכו בגני הילדים ובבתי הספר, בהם למדה ילדתו, כיוון שרק הוא דיבר עברית עם המורים. הוא זה שניהל רישום של הוצאות והכנסות המשפחה, והסדיר תשלומי הוצאות עבור גורמים רשמיים, מה שדרש ידע בעברית ובחשבון.

לאסתר לא היה מושג איך עושים זאת, מדוע והיכן.

לאחר מותו של הלל, היא הייתה חסרת אונים, כתינוק שזה עתה נולד. פאני, שרתה בבסיס רחוק ולא יכלה לסייע לה, או ללמדה לתפקד לבד. כיוון שגם סבא דב ואמה של אסתר, הלכו לעולמם, לקחו טוניה ואריה על עצמם, ללמדה את הדברים הכי פשוטים. הם הראו לה היכן סניף הבנק, כיצד לפדות את כספי "הפנסיה" ו"קצבת השארים" החודשיים, איך לשלם עבור חשמל, מים, מיסי עירייה ועוד.... הם היו גם אלו שהסדירו במקומה, את סידורי הקבורה של הלל, הלוויה, ה"שבעה" והקמת המצבה.

לאחר שחרורה של פאני מהצבא, עבר תפקיד ההדרכה, אליה. בצעירותו, היה הלל זריז מאוד ופעיל. נהג ללכת במהירות, לעלות במדרגות, שתיים שתיים, היה רזה מאד וחלה לעתים נדירות (רק סמוך

לעליה ארצה, התנפח צווארו סמוך לסנטר. לאחר זמן מה נבקע העור, הנפיחות התנקזה מעצמה והותירה במקום צלקת).

ד"ר יוזפוביץ', הרופא ב"גבעת-עליה", אליו היה מגיע לעתים נדירות עקב "שפעת" כלשהי, היה נוהג לומר לו, "אתה חולה, אתה? אתה בחור צעיר. אתה לא חולה", והיה שולח אותו הביתה ללא מתן תרופה כלשהי.

בשנותיו האחרונות, הפך הלל לאדם אחר. הוא חדל מלקרוא ספרים, כמעט ולא יצא מהדירה, העברית שלו הפכה עילגת, הוא גידל ציפורן ארוכה בזרת כף ידו, צימח כרס, עלה במשקל, הרגיש לא טוב, עישן עד בלי די, שיניו היפות הצהיבו וחניכיו ניזוקו קשות. הוא נזקק לטיפול שיניים מקיפים ביותר, אך נפטר טרם מימוש הטיפול.

יום לפני מותו, הגיע לרופאה שלו והתלונן על חולשה רבה. וזו, מסיבות לא ברורות, רשמה לו "ויטמין קיי" (לקרישת דם), כתרופה.

למחרת, כאשר עמד לצאת לעבודתו, חש כאבים חזקים בחזהו. הלל התקשר ל"מגן-דוד אדום" וביקש שישלחו אליו עזרה. צוות האמבולנס אבחן שהוא נמצא בעיצומו של התקף-לב וכי יש להעבירו לבית החולים, בדחיפות. הלל, שהתקשה להשלים עם מצבו, התנגד שיורידוהו לאמבולנס בשכיבה על גבי אלונקה. בשארית כוחותיו עם שרידי גאוותו, בחר לרדת במדרגות, בכוחות עצמו. בהגיעו לקומת הקרקע, נפל ומת מיד.

ניסיונות ההחייאה של צוות האמבולנס עלו בתוהו.

בן ארבעים ושמונה היה במותו.

אסתר הזעיקה את טוניה ואריה, שהגיעו תוך דקות, אך לא יכלו לסייע. פאני, תוך מילוי תפקידה בבסיס הצבאי, קיבלה באותו בוקר את הודעת "קצין העיר", חולון: "יש להודיע לחיילת, פאני בקמן, שאביה נפטר ויש לשחרר אותה מיד לביתה, כי והלוויה מתקיימת עוד היום". כך קבלה פאני את ההודעה על מות אביה, ישירות וללא כל הכנה מוקדמת. במהלך ימי "השבעה", ביקשה אסתר לדעת, היכן נמצאים חפציו האישיים של הלל. לא ניתן היה למצוא תשובה לכך.

כיוון שנלקח באמבולנס, ממקום מגוריו ישירות לבית-הלוויות, נשא על גופו, טבעת נישואים, שרשרת ומדליון, עשויים זהב, שעון יד, בגדים חדשים ונעליים. כל אלה "נעלמו" ולא הוחזרו מעולם.

לא עזרו פניותיו, האישיות והכתובות, של אבא אריה ל"חברת קדישא", ל"משטרת ישראל" ול"מגן דוד אדום". איש מהם, לא ידע להסביר מי

הפשיט מגופת הנפטר, הלל בקמן, את חפציו האישיים. כל אחד מהם, גלגל את האשמה על האחר. הלל, המסכן, גם בדרכו האחרונה נשדד, ולא זכה לכבוד רב.

כאשר סבא דב נפטר, הוא לא השאיר אחריו צוואה. כיוון שכך, התחלק רכושו (מחצית ערך הדירה, ברחוב דגניה 12), בין שלושת יורשיו, בחלקים שווים: יעקב, טוניה והלל.

להלל, שהיה מפרנס יחיד, לא הייתה היכולת הכלכלית, לרכוש את חלקם בדירה, של אחיו ואחותו. יעקב וטוניה, היו מודעים היטב לקשיים הכלכליים בהם היה הלל נתון. לפיכך, הציע יעקב וטוניה הסכימה עמו, ששניהם יוותרו על זכויותיהם, בתנאי אחד: חלקם בדירה יועבר לפעוטה בת הארבע, פאני.

הלל, קבל את ההצעה בהקלה רבה. שני שלישים מחלקו של סבא בדירה, הועברו על שמה של פאני, בידיעתה של אסתר.

אף שחלפו חמש עשרה שנים, מאז מות סבא ועד מותו של הלל, פאני לא עודכנה במהלכן, על קיומו של ההסכם הנ"ל. על כך נודע לנו מפיה, רק בעתיד, בימי "השבעה" על מות אסתר.

מדוע לא עודכנה? האם הלל שכח לספר לה, שהיא שותפה שלו לדירה? האם חשש ממשוהו אחר?

אסתר, שאף היא ידעה על ההסכם, מדוע היא לא עדכנה את פאני? מה עלה בגורל המסמך?

יתכן, שההחלטה לפיה פאני תהיה היורשת של סבא דב, לא הוסדרה משפטית, ע"י הלל. יעקב וטוניה מצדם, לא עקבו ולא התעקשו על ביצוע ההחלטה, הלכה למעשה.

לאחר מותו של הלל היה צורך להסדיר את עניין העברת הרכוש והדירה, ליורשיו, כי גם הוא לא השאיר אחריו צוואה. אולם, בשונה מהעבר, הפעם לא התערבו יעקב, אבא ואמא בעניין. היה ברור להם, לחלוטין, שהשתיים תמשיכנה להתגורר יחד בדירה, ולא עלה על דעתם, שפאני תנושל מזכויותיה על ידי אסתר.

כאמור, על מה שקרה מאז, נודע לאמא ולי, שנים רבות לאחר מות הלל, ולאחר מותם של אבא אריה, יעקב ושושנה אשתו.

בזמן "השבעה" על מותה של אסתר, שאלתי: "פאני, הדירה שלך בבתי-ים כה קטנה, למה היה צורך להביא לכאן גם את אסתר?"
 "היא הכריחה אותי", ענתה פאני. "היא לא הייתה מוכנה להישאר בדירה בחולון, ונאלצתי לשכן אותה באותו חדר עם הילדה, מתן".
 "אם כך, מדוע לא מכרת את הדירה בחולון, כדי לרכוש בכסף דירה מרווחת יותר לכולכם?"

"אסתר, אמי, סירבה למכור את הדירה או להשכיר אותה עד יום מותה. היא לא הייתה מוכנה שכסף כלשהו יעבור ליהודה, בעלי. לכן, רשמה אצל עו"ד, רק את הילאי ומתן כיורשיה, ולא אותי".
 "אבל מרבית הדירה כבר הייתה על שמך ולא על שמה. הרי חלקו של סבא, הועבר אליך, מיד עם פטירתו", התקוממתי.

"חלקו של סבא הועבר אליי? אני שומעת על כך עכשיו, לראשונה", ענתה פאני בתדהמה. "איש לא סיפר לי על כך. לאחר מות אבא, ביקשה ממני אמא את חתימתי, להעביר את הדירה על שמה, וכך עשיתי. היום, לאחר שהעבירה את הזכויות לילדיי, אין לי בדירה שום חלק".

מאחר שהלל לא השאיר אחריו צוואה, ירשו את חלקו בדירה, אשתו ובתו. אסתר ביקשה מבתה לוותר על חלקה, כך שכל הנכס ירשם על שמה. היא לא סיפרה לבתה, ששני שלישים מחלקו של סבא דב, כבר הועברו על שמה, מאז היותה בת ארבע.

פאני התלוותה אל אמה "לבית הדין הרבני", וחתמה על הסכמה, מבלי שהתייעצה עם איש מאתנו, והסיפור אף לא הובא לידיעתנו.

לאחר שירותה הצבאי, החליטה פאני להתמקצע בתחום הדפוס. במהלך הלימודים, הכירה את בעלה לעתיד, יהודה סבת. השניים, נישאו ועברו להתגורר בבתי-ים, בדירה קטנה, שרכשו בעמל רב. במהלך השנים, הולידו את הבן, הילאי (ניסיון לשמר משהו מהשם: הלל) ואת הבת, מתן.

אסתר, נותרה להתגורר בחולון, אבל הבדידות והמרחק מבתה ומבני משפחתה, הכבידו עליה. היא החליטה לעזוב את דירתה בחולון ולעבור להתגורר עם המשפחה הצעירה, בכל מחיר.

לא הועילו הסבריה של פאני, על הקושי הכלכלי והפיזי בהכנסת אדם חמישי לדירה קטנה, בקומה שלישית, ללא מעלית. אסתר ניהלה מאבק עיקש וניצחה בו.

כל סידורי הבית עברו שינוי כדי לאפשר לה לחיות עמם. פאני ובעלה היו צריכים לעבור תהליך של הסתגלות לנוכחותה.

מרגע שעזבה את הדירה בחולון, לא שבה אליה אסתר עד יום מותה. בהעדר מעלית בבניין בו התגוררה המשפחה, החליטה לא לרדת במדרגות ולא יצאה מהדירה, אלא רק לצורך אשפוזיה התכופים בבית החולים. וגם אז נזקקה לעזרה רבה. כיוון שכך, אמא ואני הגענו מדי פעם לבקרה. עשינו זאת כמחווה לאלמנתו של הלל ולפאני, בתו.

למרות התנהלותה המתריסה של אסתר, יחסם של בני משפחת סבא כלפיה לא השתנה. הם כיבדו אותה ודאגו לכל מחסורה במסירות אין קץ. פאני, במיוחד, הקדישה לה את מירב כוחותיה ותשומת ליבה. היא ליוותה אותה לטיפולים רפואיים, ישבה על ידה בבית-החולים, שוחחה עמה שעות, התייעצה עם הרופאים, טרחה לרכוש תרופות, והכול בדאגה רבה.

פאני לא שמרה על קשר עם יעקב או עם בלהה וזהבה, בנותיו. בחלוף השנים, התרחקה אף מאתנו. לאחר נישואיה, היו פעמים בהן הגיעה לבקר את טוניה ואריה, בדירתם ברחוב דוד אלעזר. לרוב, נהגה להביא עמה את ילדיה. היום, אינה מגיעה ואינה מתקשרת. אני מתקשרת אליה, לדרוש בשלומה, למען זכרו של הלל דודי, אותו לא אשכח לעולם.

עם מותה של אסתר, קיבלה פאני היתר, לקבור את אמה מעל ציון (מקום) קבורתו של הלל בבית העלמין שבגבול חולון בת-ים. לצורך זאת, הרסה את מצבתו המקורית של הלל, ובמקומה הקימה מצבה מהודרת, משותפת להלל ולאסתר. אף שאמא ואני השתתפנו בדמי הקמת המצבה החדשה, קיבלה אמא בצער רב, את עובדת הריסת המצבה הראשונה, הצנועה והפשוטה. היא חשה שפאני - במעשה זה - אינה מניחה להלל לנוח על משכבו בשלום. הפריע לה שאסתר, על אף התנהלותה הפוגעת, כלפיו וכלפי סבא, נקברה לבסוף יחד עמו ולא במקום אחר. ואם לא די בכך, פאני הרסה את מצבתו המקורית, כדי לאפשר זאת.

בכל פעם בה הגענו, אמא ואני, לפקוד את קברו של סבא, הגענו גם לקברו של הלל, הנמצא קרוב אליו. בשנים האחרונות, אנו פוקדות גם את קברם

של יעקב ושושנה אשתו.

כל הארבעה קבורים באותה סביבה, בבית העלמין.

הדירה ברחוב דגניה עומדת בשיממונה שנים רבות. איש אינו מתגורר או מבקר בה. היו ימים בהם הייתה אמא צועדת מביתה אל הדירה של סבא והלל, בלוויית המטפלת שלה. בשקט, בשקט, הייתה עולה אל הקומה השנייה, בוהה בשלט הישן שעל הדלת, עליו עדיין רשום השם "בקמן", ובדומיה הייתה עוזבת את המקום.

בעיניים דומעות ובקול סדוק, הייתה מסכמת באוזני: "אין יותר קצ'ור, אין יותר בקמן. רק שלט קטן, עוד מזכיר את שמם".

אני, בכיתי יחד איתה.

אני יודעת, שלא היה זה חלום שחלמנו. עם לכתם של האנשים אשר מילאו את הוויית, שנות דור ויותר, הם לקחו עמם אלי קבר את סיפורי חייהם. אין עוד מי שזוכר ואין מי שיזכיר.

העליתי את מקצת הדברים על הכתב. וגם אם ישנם האומרים לי, ש"איש לא יקרא, ואיש לא יתעניין", אני את חובתי קיימתי.

מי שלא יקרא - יפסיד. ואם לא יקרא היום - אולי יקרא בעתיד.

יהי זכרם של אהובי, ברוך.

זיידע, מחבקת ונוצרת אותך בליבי, לעולם.

צביה.

הניה היקרה

לפני כשנתיים פנית אלינו בבקשה לכתוב את סיפור חייו סבא (ברל) דב. אני לא פגשתי עד כה נכדים, הלוקחים על עצמם משימה מעין זו. עליי להודות שהדבר נראה לי יוצא דופן, עד שהתחלת לספר על הסבא המיוחד שהיה לך. לאחר מספר שעות האזנה, התברר לי שאכן אי אפשר שלא לכתוב ספר על סבא שכזה.

ברל-דב היה אדם בעל אישיות מיוחדת, משכמו ומעלה, מלא רוח, אהבת הבריות, טוב לב, וצניעות. הייתה בו חביבות וגם תמימות שלא נעלמה לגמרי במשך השנים. ראשיתו בעיירה סקאלאט ואחריתו בארץ, בחולון. דמותו מתגלה מהרגע הראשון כבעל אטליז מקצועי עם יחס לבבי ללקוחותיו, טבול ביושר והגינות.

פגישתו את סבתא, גולדה, נישואיהם ולידת ילדיהם ביניהם אמך, טוניה, שיקפו חיים שלווים. ואז הגיעה המלחמה הארורה, מלחמת העולם השנייה, והשואה שהרסה את חייהם, חיי מיליוני יהודים וקהילות עמנו באירופה. ברל ומשפחתו לא נמלטו מהגורל האכזר של יהודי סקאלאט. אך הוא שרד ועמו שניים מילדיו טוניה והלל. קורותיהם, המלאים סבל וצער, מסופרים בספר. לאחר המלחמה שב יעקב (חיים) מרוסיה, לשם נמלט בתחילת המלחמה, וכך חזר לסבא בן נוסף.

את העלייה ארצה והחיים כאן בראשית שנות החמישים והשישים, את מתארת, הניה, באמצעות סיפור חייו של סבא, ובין היתר בטיפולו בך, נכדתו האהובה, והחיים המשפחתיים ביפו, בגבעת עלייה ובחולון.

התמזל מזלך וגדלת בשנותייך הראשונות תחת טיפולו הנאמן והמסור של הסבא המיוחד הזה. אין ספק שהייתה לו יד ורגל בעיצוב אישיותך - בת בכורה לניצולי שואה. בזכותו רכשת ידע, ערכים וחינוך שלא יסולא בפז.

תוך כדי כך את מגוללת את סיפורם של בני משפחתך, ניצולי השואה, ששיקמו את חייהם כאן בארץ, למרות שבשנים הראשונות למדינה, החיים לא היו קלים והקשיים רבים. הסיפור של סבא והמשפחה משקף את יכולותיהם של הניצולים להשתתף בבניית המדינה הצעירה, לתרום לפיתוחה ולשגשוגה, וגם לבנות את עצמם, תוך שהם מתרפקים על זכרונותיהם "משם" ועל שרידי המשפחות שנותרו. כל קרוב משפחה, גם מעבר לים, התקבל בחדוות אין קץ.

למרבה צערו של סבא, לא ניתן לו אישור לפתיחת אטליז, עקב רוע ליבם

של אנשים ששם אלוהים בפיהם, אבל משתמשים בתורה כקרדוס לחפור בה, ואינם מקיימים את מצוות עשרת הדברות. אך סבא לא נואש ומצא עבודות ועיסוקים אחרים.
סבא נפטר בגיל צעיר יחסית. למרבה הצער גם בבית החולים לא קיבל את היחס המגיע לו ולא נחשב לאדם שראוי להצילו.
יתכן שהיה אחד מל"ו הצדיקים, ועליו מתאימים דברי המשורר:

האיש ההוא

מילים: נתן יונתן

לחן: שלמה ארצי

איפה ישנם עוד אנשים

כמו האיש ההוא,

אשר היה כערבות הבוכיות

בקיץ בין אורות בצעי המים

לחמו שילח על פני הנחל לדגה.

(...)

מגבעולי הערבות הבוכיות נטה סוכה,

מאבן המבצר האפורה בנה לו בית,

על מי הנחל טחנה הקים,

(...)

איפה ישנם עוד אנשים כמו האיש ההוא

אשר היה כערבות הבוכיות.

(...)

וכמו מבצר עתיק היה בסוף הדרך.

דמותו של סבא - **ברל-דב קצ'ור-בקמן** - היא דמות טרגית, אך נחושה להמשיך בחיים ולתרום לרווחת בני המשפחה. סבא בהחלט ראוי להנצחתו בספר ביוגרפי. זו המצבה היפה ביותר, שאפשר להעניק לו לאחר מותו.

באהבה רבה לדמותו,

ובהוקרה לפועלך, הניה.

סמדר וזבולון, אוגוסט 2019